શુભ મનોભાવના

[illegible]

જિન પ્રવચનની કુશળ કામના

भद्दं मिच्छादंसणसमूहमइयस्स अमयसारस्स ।
जिणवयणस्स भगवओ संविग्गसुहाहिगम्मस्स ॥

"મિથ્યાદર્શનોની અનેક વિચારસરણિઓને સ્યાદ્વાદરૂપે યોગ્ય રીતે ગોઠવનાર અને ઉપયોગિતા સાધનાર-મિથ્યાદર્શનોના સમૂહ રૂપ, અમરત્વને આપનાર, અને મુમુક્ષુઓ વડે અનાયાસથી સમજી શકાય-એવા પૂજ્ય જિનવચનનું ભદ્ર હો."

પૂ. શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરજી — સન્મતિપ્રકરણ

* * *

શું આવું કોઈ આધ્યાત્મિક યંત્ર છે (Spiritual machinery) કે જે સમગ્ર પાપના સર્વથા ચૂરેચૂરા કરી દે અને પુણ્યનો વિરાટ ધોધ અખંડપણે વહેવડાવે? સર્વ તીર્થંકર દેવોએ, સર્વ કેવલી ભગવંતોએ, સર્વ ચૌદ પૂર્વધરોએ અને સર્વ શ્રુતધર સાધુસંતોએ એકમતે એક અવાજથી કહ્યું છે કે "હા એવું આધ્યાત્મિક યંત્ર છે જે માત્ર તમારા જ સઘળા પાપોનું નહિ પણ ત્રણે કાળના ત્રણે લોકના સર્વ પાપોનું સમૂળ નાશ કરે અને તેઓમાં ઉત્પન્ન થનાર પાપવૃત્તિને જડમૂળથી ઉખેડી નાખે." આવું આધ્યાત્મિક યંત્ર તે **નમસ્કાર મહામંત્ર** છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના અડસઠ અક્ષરો જેના મનમાં ઊંડા અને પ્રમાણિક આદર પામ્યા છે તે સાધકના મનની અભ્યંતર રચનામાં એક એવી ક્રિયા શરૂ થાય છે જે પાપનું સંપૂર્ણ વિસર્જન અને પુણ્યનું સર્વોત્તમ સર્જન કરે છે.

શ્રી મંત્રાધિરાજ — શ્રી વસંતલાલ કાંતિલાલ ઈશ્વરલાલ

ઉન્નતિની ટોચે આ જીવનદ્વારા જ પહોંચી શકાય છે અને માનવ જીવન ગુમાવ્યા પછી જીવનમાં એક સમયના ચમત્કાર ભાવના ફરીથી જીવન જીવવાનો ન આવે. માનવ જેવાં પશુ અથવા દાનવ જેવું જીવન જીવાય તો તે આત્મા અધોગતિની છેલ્લી સીમાએ પણ આ માનવજીવનદ્વારા જ પહોંચી જાય છે. આત્માની સર્વોત્કૃષ્ટ ઉન્નતિના શિખરે પહોંચાડનાર માનવજીવન સિવાય બીજું કોઈ જીવન નથી અને અધોગતિના સીમાડે લઈ જનાર પણ માનવ જીવન સિવાય બીજું કોઈ જીવન નથી. અનંત ભવના ફેરા ટાળવા માટે એક માનવજીવન એ જ ઉત્તમ સાધન છે. એ જ પ્રમાણે ભવના અનંત ફેરાની પરંપરાનાં બીજ પણ આ માનવજીવનમાં વવાય છે. જીવનનો સદુપયોગ અને દુરુપયોગ, જીવનનો પ્રકાશ અને અંધકાર, જીવનવ્યાપી ધર્મ અને અધર્મ એ ઉન્નતિ અને અધોગતિના મુખ્ય સાધનો છે.

માનવજીવનની પૂર્ણ સફળતા મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં છે, અને તેનું અનન્ય સાધન ત્યાગમાર્ગ–સંયમમાર્ગ છે. એ માર્ગ જેટલો ઉત્તમ છે તેટલો જ આકરો છે મોક્ષની અભિલાષા છતાં સર્વ કોઈ માનવો એ સંયમ માર્ગનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી એ મુમુક્ષુ આત્માઓ વર્તમાનમાં સંયમમાર્ગનો સ્વીકાર ભલે ન કરી શકે પણ તે આત્માને ભાવિમાં એ સંયમમાર્ગની શીઘ્ર શક્યતા બને તે માટે પરમાત્મા **તીર્થંકર** દેવોએ માનવજીવનને સફલ બનાવવા માટે બીજા નંબરમાં **શ્રાવક ધર્મનું** સુંદર નિરૂપણ કરેલ છે સાત વ્યસનનો ત્યાગ, માર્ગાનુસારિપણું, દેવ, ગુરુ ધર્મ ઉપર અવિચલ શ્રદ્ધા, શાસ્ત્રાભ્યાસ, સમકિત મૂલ બાર વ્રતોનો સ્વીકાર, દાન–શીલ–તપ–ભાવ ઉપરાંત મૈત્રી–પ્રમોદ–કારુણ્ય–માધ્યસ્થ ભાવનાનો જીવનમાં અમલ વગેરે વગેરે–શ્રાવક જીવનના ઉત્તમોત્તમ અંગો ગણાવવામાં આવ્યા છે.

જૈન શાસનમાં **સાધુ–સાધ્વી–શ્રાવક અને શ્રાવિકા** એમ ચાર વિભાગો છે. અને એ ચારેય વિભાગોમાં સાધુ ભગવંત અર્થાત્ શ્રમણ સંઘની સદાય પ્રધાનતા રહી છે તેમજ રહેવાની છે. શાસનને ટકાવનાર

માટે ઉત્તમ શ્રાવક તરીકે બહુમાનનાં બીજ રોપાયાં અને પછી તો દિનપ્રતિદિન તેમનો ધર્મ–પરિચય વધુ પામતાં તેમની શાસન ઉપરની અવિચલ શ્રદ્ધા, બ્રહ્મચર્ય વગેરે વિરતિધર્મની આરાધનાનો અનંત પ્રેમ, જીવનમાં બાહ્ય તપ તેમ જ અભ્યંતર તપ માટેનું બહુમાન, નાનામાં નાના સાધુ માટે પણ દિલનો અસાધારણ પૂજ્યભાવ, વિનય, વિવેક, સાદાઈ અને સરલતા વગેરે સદ્ગુણો માટે ગુણાનુરાગમાં ક્રમે ક્રમે વૃદ્ધિ થતી ગઈ, તેમની શાસ્ત્રીય પ્રશ્નાવલીથી મારા **ક્ષયોપશમમાં** પણ ઘણી વૃદ્ધિ થવાનો યોગ મને પ્રાપ્ત થયો.

શ્રી **ફતેહચંદભાઈના** જીવનમાં આ ધાર્મિક સંસ્કારોના ઘડતરનું મુખ્ય કારણ તેમના ધર્મપરાયણ પિતા ઉપરાંત પરમપૂજ્ય પં. શ્રી **ગંભીરવિજયજી મહારાજ,** પરમપૂજ્ય શાસનસમ્રાટ્ **નેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ,** પરમપૂજ્ય આગમોદ્ધારક **સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ** વગેરે મહાત્માઓ પાસે શાસ્ત્રશ્રવણ અને શાસ્ત્રાભ્યાસ છે. બાલ્યવયથી જ આપણા **ફતેહચંદભાઈને** આ પૂજ્ય પુરુષોનો સત્સંગ થતાં સંસ્કારોની ખીલવણી કરવાનો સુયોગ મળ્યો છે. અને પછી તો ભાવનગર હતા ત્યાં સુધી **ભાવનગરમાં** અને મુંબઈ આવ્યા ત્યારથી **મુંબઈમાં** કોઈપણ પૂજ્ય સાધુ ભગવંતના પરિચયથી એ વંચિત રહ્યા નથી. મુંબઈમાં જ્યાં જ્યાં ગીતાર્થ અને વિદ્વાન સાધુઓનાં પ્રવચન ચાલતા હોય ત્યાં ત્યાં નજીક કે દૂરના ઉપાશ્રયમાં **ફતેહચંદભાઈની** હાજરી અવશ્ય હોય જ. તેમને ભોજન વિના હજુ ચાલે પણ દેવાધિદેવનાં દર્શન–પૂજન અને સદ્ગુરુના વ્યાખ્યાન શ્રવણ સિવાય ન ચાલે. પ્રભુભક્તિ અને જ્ઞાનોપાસના એ તો એમનું નિત્ય ભોજન બની ગયું છે. આજે પોણોસો વર્ષ ઉપરાંત તેમની ઉંમર છે. છતાં પુન્યોદયે તંદુરસ્તી સારી છે અને નિરંતર વ્યાખ્યાનશ્રવણ વગેરે ધર્મ આરાધનાનો લાભ તેમના જીવનમાં અખંડિતપણે ચાલુ છે.

જૈન શાસનમાં ફરમાવેલા બાહ્ય–અભ્યંતર ધર્મના સર્વ અંગ–ઉપાંગ પ્રતિ **ફતેહચંદભાઈના** સંપૂર્ણ આદર અને યથાશક્તિ અમલ

નહીં બનતું હોય આ પ્રમાણે શાસ્ત્રાભ્યાસી, લેખક અને વક્તા-તરીકે ફતેહચંદભાઈ જૈન સંઘમાં ખૂબ જાણીતા છે. આગાઉ જણાવ્યું તે પ્રમાણે આપણા ફતેહચંદભાઈની શ્રુતજ્ઞાનની ઉપાસના ઘણી આદરણીય છે, અને તેથી જ મુંબઈ જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંસ્થાઓનાં સંચાલનમાં તેમનું સ્થાન આગળ પડતું છે. કેટલીક વાર કેટલાક આત્માઓને શ્રુતજ્ઞાનની ઉપાસના તરફ આદર હોય છે, પણ ક્રિયાકાંડ તેમ જ તપશ્ચર્યા તરફ ઉપેક્ષા વૃત્તિ જોવાય છે જે કોઈ રીતે ઉચિત નથી. આપણા ફતેહચંદભાઈને સત્તોતેર વર્ષની ઉમરે પણ તબીયત બરાબર નહિં છતાં પર્યુષણ પર્વમાં હંમેશ-પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયાકાંડની આરાધના ઉપરાંત અઠ્ઠમનો તપ કરતાં મેં જાણ્યા ત્યારે જ્ઞાન-અને ક્રિયાનું સુભગ દૃષ્ટાંત મારી સામે ખડું થયું અને મને ઘણો ઘણો હર્ષ થયો. એમણે પોતાના જીવનમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર સંબંધમાં તન મન ધનથી અનેક શુભ કાર્યો કરેલાં છે

અંતમાં શાસનદેવ ફતેહચંદભાઈને તંદુરસ્તી સાથે દીર્ઘાયુષ્ય બક્ષે અને આપણા શ્રદ્ધાસંપન્ન ઉત્તમ શ્રાવક ફતેહચંદભાઈ સર્વવિરતિના આદર્શને ધ્યેયરૂપે હૃદય સમક્ષ રાખી દેશવિરતિના પવિત્ર ધર્મમાં દિનપ્રતિદિન પ્રગતિની સાધના કરી માનવ જીવનની ફતેહ પ્રાપ્ત કરવામાં સમર્થ બને-એ જ મારા હૈયાનાં મંગલ આશીર્વચન સાથે ધર્મલાભ.

મુંબઈ
વી. સં. ૨૪૮૮
માગશર વદી ૧૦ મંગળવાર
શ્રી પાર્શ્વનાથ જન્મ કલ્યાણક
મંગલ દિન..

આ. શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી

૮. છેલ્લા લેખમાં "મહાન્ જ્યોતિર્ધર પૂ. ઉ. શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબનું સંક્ષિપ્ત જીવન-કવન છે. વાચકને એ જરૂર પ્રિય લાગશે અને તે સાથે ધર્મબોધકર તત્ત્વનું પણ આદાન થશે.

૯. એ સિવાય પરિશિષ્ટોમાં શ્રી ફતેહચંદભાઇ વિષયી અનેક હકીકતોનો નિર્દેશ છે. એ જોતાં એક વ્યક્તિ પોતાના જીવનમાં સાધારણ પરિસ્થિતિમાં હોવા છતાં ઉત્તરોત્તર જ્ઞાનધ્યાનની ઉપાસનાથી અને સતત પરિશ્રમથી કેવી સુંદર રીતે સફળતા કરી શકે છે અને આત્માના પરમ શ્રેયની સાધનામાં કેવો રોચક વિકાસ સાધી શકે છે એનો બોધ થયા વિના રહેતો નથી. આખું એ પુસ્તક રસમય સામગ્રીથી ભર્યું છે. તત્ત્વપિપાસુ એમાંથી તત્ત્વ પી તૃપ્ત થઈ શકશે, અધ્યાત્મદૃષ્ટિ, એમાંથી આત્મવિકાસની ચાવી મેળવી શકશે, મુમુક્ષુ એમાંથી મોક્ષપ્રાપ્તિનો પથ પામી શકશે. એટલું થશે જ, અને મુ. શ્રી ફતેહચંદભાઇનો પ્રયાસ જરૂર સિદ્ધ થશે જ—એ નિઃસંશય છે. વાચક એનો સદુપયોગ કરી સમૃદ્ધ અને સુપ્રસન્ન થાય એ જ અભ્યર્થના.

૫૦૫, સરદાર વ. પટેલ રોડ
મુંબઇ-૪, તા. ૨૦-૧-'૬૨

શ્રી પ્રસન્નસુખ સુરચંદ બદામી
ચીફ જજ્જ-સ્મોલ કોઝીઝ કોર્ટ

મનમોહનદાસ ગુલાબચંદ (મનુભાઈએ) અંતઃકરણપૂર્વક લાગણી દર્શાવ્યા માટે તેમનો આભારી છું.

હવે જીવનની અત્યારની અને અંતિમ સમય પર્યંતની ભાવના એ છે કે પૂર્વોપાર્જિત આયુષ્ય મર્યાદા **સીત્તોતેર** વર્ષ સુધીની અમારા કુટુંબમાં પુરૂષવર્ગમાં મારી પોતાની સવિશેષપણે થયેલી છે; પરંતુ જેટલાં વર્ષો જીવનમાં સદ્‌ભાવનામય શુભ પ્રવૃત્તિમાં ગયા તેટલું જ સાચું જીવન ગણાય છે. મૃત્યુ એ બે જન્મો વચ્ચેનું પ્રવેશદ્વાર છે, અથવા બીજી રીતે અમર આત્માને નવું વેશ–પરિધાન છે. આ બાબત "મૃત્યુ એ શું અવશ્ય નિર્મિત છે." તથા "જીવન અને મૃત્યુ" નામના મારા લેખોમાં શ્રી **અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ** તરફથી પ્રકટ થયેલી પુસ્તિકામાં દર્શાવેલા છે, તેથી મૃત્યુથી ભય પામવા જેવું કશું રહેતું નથી. **"આત્મા અમર છે"** તેને કાળનો ઝપાટો અનંતકાળથી લાગ્યો નથી અને લાગવાનો નથી; માત્ર દસ પ્રાણોના વિયોગને મૃત્યુ ગણાય છે; જેટલી તૈયારી આ જન્મમાં શુભયોગો વડે થઈ છે તે માટે હવે પછીના જન્મોમાં તે સંસ્કારો સમૃદ્ધ થવાના; તેમજ કર્મ અને આત્માની લડાઈમાં **ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચાકાર**ના કથન પ્રમાણે છેવટે આત્માની જ જીત થશે તેમ વિશ્વાસ છે.

સદ્‌બુદ્ધિ અને **સદ્‌વીર્ય** એ કર્મોથી મુક્તિ મેળવવાની ગુરુ ચાવી છે. ચારિત્ર વગર મુક્તિ નથી. તે અન્ય જન્મમાં પણ પ્રાપ્ત થાઓ તેમ ઇચ્છું છું સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મની શ્રદ્ધા બની બની રહી છે–એમ આત્મગત માનું છું; અને સમ્યગ્‌દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્રની વૃદ્ધિ ઉત્તરોત્તર જન્મ–જન્માંતરમાં પ્રાપ્ત .થાઓ તેવી ભાવના આત્મસાત્ રાખી છે.

શક્તિ અનુસાર શ્રાવકને યોગ્ય વ્રતો આગારો સાથે લીધેલાં છે. યથાશક્તિ સામાયિકો, પ્રતિક્રમણો, પૌષધો (ભાવનગરમાં), ઉપવાસો, અલ્પ પ્રમાણમાં છઠ્ઠ–અઠ્ઠમો, લગભગ સાડાત્રણ લાખ નવકારની ગણના,

મંત્ર-જપો, તીર્થ યાત્રાઓ લગભગ દરરોજ પ્રભુ પૂજન, પ્રતિષ્ઠાઓ, અષ્ટાહ્નિકામહોત્સવો, શાંતિ સ્નાત્રો, નવકારશી જમણો, સુપાત્રદાન, અનેક સંસ્થાઓની સેવા અને **અભિનવ જ્ઞાન** સાહિત્યની ઉપાસના વગેરેનો જીવનમાં લાભ મળ્યો છે. તદુપરાંત છ"રી" પાળતાં **ભાવનગરથી સિદ્ધગિરિજી** તરફ લગભગ **તેરસો** યાત્રિકો સાથે સંઘપ્રયાણ અને **તીર્થમાલા પરિધાન** મારા પિતાશ્રીના અવસાન પછી સહકુટુંબ થયાં છે; જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પૂર્વ જન્મના ક્ષયોપશમાનુસાર આ જન્મમાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનાં સુંદર નિમિત્તો મળ્યા છે. જેમાં **પૂ. પં. મ. ગંભીરવિજયજી, પૂ. પં. મ. મણિવિજયજી, પૂ. આ. શ્રી વિજયનેમિસૂરિજી, પૂ. આ. શ્રી આનંદસાગરજી, પૂ. આ. શ્રી પ્રેમસૂરિજી, પૂ. મુ. શ્રી કર્પૂરવિજયજી,** અમારા **પૂ. પિતાશ્રી,** સ્વ. વ. કુંવરજી આણંદજી વગેરે નિમિત્તભૂત હતા, પરંતુ ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ જોઇએ તેવો બળવાન થવા માટે પુરુષાર્થ થયો નથી.

શ્રી સિદ્ધગિરિજીની નવાણું યાત્રાની અભિલાષા હજુ સુધી અપૂર્ણ રહી છે પાંચ સમવાયો જ્યારે સાનુકૂળ થશે ત્યારે ઇષ્ટસિદ્ધિ થશે તેમ આશા રાખી રહો છું.

આ સર્વ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપના જે જે કાર્યો જીવનમાં થયાં છે, તેની મન-વચન-કાયાથી અનુમોદના કરું છું અને અઢારે પાપસ્થાપકો, રાત્રિ ભોજનો, ભક્ષ્યાભક્ષ્ય અને પેયાપેયના ખાનપાનો, હિંસક દવાઓ તથા ઇજેકશનો વગેરે, વિભાવપરિણતિઓ, પંચેંદ્રિયનો દુરુપયોગ, કષાયના આવેગો અને તજ્જન્ય અહં અને મમત્વ ભાવનાના વળગણો વગેરે-જે જે આચર્યાં હોય તેનો **આત્મસાક્ષીએ** અંતઃકરણપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરું છું.

માનવ જીવનમાં દીર્ઘઆયુ એટલા માટે ઇષ્ટ છે કે, પૂર્વોપાર્જિત અનેક પાપકર્મોની સકામ નિર્જરા કરવા તથા આત્મામાં વિશેષ પ્રકાશ જીવન પર્યંત મેળવવા આવા રત્નત્રયની પ્રાપ્તિવાળાં સાધનો

અને સંયોગો અન્યજન્મમાં મળવા મુશ્કેલ હોય છે. વળી જે તૈયારી જ્ઞાન અને અનુભવપૂર્વકની, આ જન્મમાં થયેલી હોય છે, તેવી તૈયારી બીજા જન્મોમાં ક્યારે મળશે તે અચોક્કસ છે; જેથી આ જન્મનું દીર્ઘ આયુષ્ય તે રીતે પણ ઉપયોગી છે, એટલું જ નહિ પરંતુ શુભ ભાવનાઓ અને ધર્મસેવા કરવા માટે પણ આયુષ્યનું દીર્ઘપણું ઈષ્ટ છે–એમ મારી અંગત માન્યતા છે.

જીવન અંતે તો પરિમિત છે. જીવનના સમયો જલકલ્લોલોની જેમ અવિરતપણે ચાલ્યા જાય છે; અને ગયેલાં સમયો પાછા આવતાં નથી. એક દિવસ તમામ છોડીને અપર સૃષ્ટિમાં જવાનું છે. ખાસ કરીને જીવનમાં પાપના સંસ્કારોની બાળપણની શરૂઆત પછી મોટે ભાગે જીવનપર્યંત તે **પાપચક્ર** ચાલુ રહે છે, તેવી જ રીતે ધર્મના સંસ્કારોની શરૂઆત પછી **પુણ્યચક્ર** ચાલુ રહે છે; પાપ સંસ્કારો માટેની આત્માની નબળાઈ ચાલુ રહે તો તેનું વર્તુળ વધતું જાય છે. તેથી સદ્જ્ઞાન દ્વારા પ્રબળ પુરુષાર્થ–Will Power ની આવશ્યકતા રહે છે. **કર્મચેતના** અને **કર્મફળ ચેતના** એ બેનું કાર્ય પ્રસ્તુત જન્મમાં ચાલુ હોય તે વખતે જે કાંઈ મેળવેલા આધ્યાત્મિક અનુભવના નિચોડરૂપ હોય તેનો ઉપયોગ **જ્ઞાનચેતના** કરી શકે છે, અને એટલે અનેક કર્મ-અણુઓની નિર્જરા થઈ શકે છે.

અંતિમ આરાધના સં. ૨૦૦૮ માં દેવકરણ **મેન્શનમાં** પં. મ. શ્રી **ભાનુવિજયજીએ** કરાવી હતી, ત્યાર પછી **લાલબાગમાં** કરાવી હતી, તાજેતરમાં ભાદરવા વદી ૮ પૂ. આ. શ્રી. **વિજયધર્મસૂરિજીએ** શ્રી ગોડીજી ઉપાશ્રયમા **ભવોભવના ખમતખામણાં** કરાવ્યા હતાં, જેથી ભવોભવની આરાધનાનો–પૂર્વના પાપોનો પશ્ચાત્તાપ પૂર્વકનો લાભ મળ્યો હતો. સં. ૨૦૦૮ માં ભવોભવના **મિચ્છામિદુક્કડં** માટેનો જે **એકરાર પત્ર** દરરોજ વાચન માટે સકલસંઘને પૂ. પં. મુ. શ્રી **ભાનુવિજયજીએ** આપ્યું હતું–તે આજદિન સુધી નિરંતર લગભગ વંચાતું રહ્યું છે. જેથી આત્મસાક્ષીએ અંતરાત્માની પ્રસન્નતા અનુભવું છું.

પ્રસ્તુત લેખોમાં જે કાંઇ જિનાજ્ઞા વિરૂદ્ધ લખાણ હોય તે માટે મિચ્છામિદુક્કડં દઉં છું.

ઉપસંહારમાં ખામેમિ સવ્વ જીવે–એ સૂત્રથી ચોરાશી લાખ જીવયોનિના સમગ્ર જીવોને ખમતાં–ખમાવતાં, કુટુંબીજનો તથા સ્નેહી સંબંધીજનોને ખમાવું છું અને પ્રાંતે નીચેની માગણીઓ શ્રી પરમાત્મા પાસે મન, વચન, કાયાના ત્રિકરણ યોગપૂર્વક આદર કરૂં છું.

(૧) ભવોભવ તુમ ચરણની સેવા, હું તો માગું છું દેવાધિદેવા.

(શ્રી ઉદયરત્નજી)

(૨) त्वम्मे त्वदेकशरणस्य शरण्य भूयाः, स्वामी त्वमेव भुवनेऽत्र भवांतरेऽपि.

(શ્રી. સિદ્ધસેન દિવાકરજી)

(૩) जिनधर्मविमुक्तोऽपि माऽभूवंचक्रवर्त्यपि, स्यांचेटोऽपि, दरिद्रोऽपि, जिनधर्माधिवासितः ।

(શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યજી)

(૪) इच्छाम्येकं जन्मनि जिनमतरागं परत्राऽपि ।

(ઉ. શ્રી. યશોવિજયજી)

(૫) शास्त्राभ्यासो जिनपदनतिः संगतिः सर्वदार्यैः ।
सत्प्रवृत्तानां गुणगणकथा दोषवादे च मौनं ।
सर्वस्यापि प्रियहितवचो भावना चात्मतत्त्वे ।
संपद्यंतां मम भव भवे यावदाप्तोऽपवर्गः ॥

(મંત્રીશ્વર શ્રી વસ્તુપાળ)

(૬) ता देव दिज्ज बोहिं भवे भवे पासजिणचंद ।

(શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી)

(૭) આતમ તત્વ સદા મુજ સાંભરો, ભાવન ભાવન એહ
શરણ ધ્યાને મરો.

(શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી)

(૮) दुःक्खखओ कम्मखओ, समाहि मरणं च बोहिलाभोअ,
संपज्जउ महअेअं, तुहनाह पणाम करणेणं ।

(જયવીયરાય)

(૯) મુજ હોજો ચિત્ત શુભ ભાવથી, ભવ ભવ તાહરી સેવ રે;
પામીએ કોડિ યત્ને કરી, એહ તુજ આગળે દેવ રે
સ્વામી **સીમંધર** તું જયો (ઉ. શ્રી **યશોવિજયજી**)

આ માગણીઓના શુભ સંસ્કારો લઇ પ્રાંતે આજીવન પર્યંત અધિકરણ સંબંધો અને સ્નેહસંબંધોથી મુક્ત થવાની અભિલાષા સાથે મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાપૂર્વક–ચાર શરણો અંગીકાર કરવા સાથે, મહા માંગલિક નમસ્કાર મંત્રના ધ્યાનમય **સમાધિ મૃત્યુપૂર્વક**–આ જન્મનું આયુષ્ય પૂરું થયે, અન્ય જન્મમાં પ્રયાણ કરવાની તૈયારી સહિત, શુભ ભાવના રાખેલી છે. **એ ભાવના શાસનદેવ** સફળ કરો–એ જ **અંતિમ અભ્યર્થના.**

મુંબઇ, વિ. સં. ૨૦૧૭
વિજયાદશમી ગુરુવાર
તા. ૧૯-૧૦-૧૯૬૧

ફત્તેહચંદ ઝવેરભાઇ

નિવેદન

પ્રસ્તુત સભાની મંગલમય સ્થાપના સ્વ૦ પૂ. જ્યોતિર્ધર શ્રી આત્મારામજી ઉર્ફે શ્રી વિજયાનંદસૂરિજીના સં. ૧૯૫૨ ના જેઠ માસમાં સ્વર્ગવાસના પ્રસંગે થઈ હતી. ૬૪ વર્ષ પૂરા કરી ૬૫મા વર્ષમાં સભાએ પ્રવેશ કર્યો છે. આટલા વર્ષોમાં અનેક કર્તવ્યક્ષેત્રોની યશસ્વી મજલ કાપી છે. સભાની સાહિત્ય વિષયક પ્રવૃત્તિ ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલી છે. (૧) શ્રી આત્માનંદ સંસ્કૃત સાહિત્યમાળા (૨) શ્રી આત્માનંદ જૈન ગ્રંથમાળા અને (૩) શ્રી આત્માનંદ શતાબ્દિ સિરીઝ. આત્માનંદ સંસ્કૃત સાહિત્યમાળાના સંસ્કૃત–પ્રાકૃત ગુજરાતી મૂલ્યવાન સાહિત્ય ગ્રંથો લગભગ ૯૩ પ્રકટ કર્યા છે. પૂ. સાધુ, સાધ્વી, જૈન, જૈનેતર વિદ્વાનોને લગભગ પાંત્રીશ હજારની કિંમતના ગ્રંથો દેશ–પરદેશમાં ભેટ આપ્યા છે. વિશાળકાય વસુદેવહિંડી જેવા પ્રાચીન અનેક પુસ્તકોનાં ભાષાંતર પ્રકાશિત કરેલાં છે. આજ દિન સુધીમાં લગભગ ૫૭ પેટ્રનો થયેલ છે. સિરીઝો પણ અનેક થયેલી છે રિપોર્ટ દર વર્ષે પ્રકાશિત થાય છે. પૂ૦ શ્રી વિજયાનંદસૂરિજીની, પૂ૦ શ્રી મૂલચંદગણીની, તેમના બાલબ્રહ્મચારી શિષ્ય પૂ૦ આચાર્ય શ્રી વિજયકમલસૂરિજીની સ્વર્ગવાસ તિથિઓ અનેક વર્ષો થયાં પૂજા અને સ્વામિવાત્સલ્ય સાથે ઉજવાય છે. સાહિત્યના સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગ્રંથોના પ્રકાશનનું તેમ જ તમામ પ્રકારની પ્રેરણાઓનું માન આ૦ પ્ર૦ પૂ૦ મુ. શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજને ઘટે છે. એમની પ્રેરણા અને સહકાર ચાલુ છે. ખાસ કરીને સ્વ. મુ. શ્રી ભુવનવિજયજી મહારાજના સતત પ્રયાસથી તેમના વિદ્વાન શિષ્યરત્ન શ્રી જંબૂવિજયજી મહારાજે અવિરત શ્રમ અનેક વર્ષોથી લઈને તૈયાર કરેલો દર્શનશાસ્ત્રનો લગભગ અઢાર હજાર શ્લોકનો નયચક્ર નામના મહાન ગ્રંથનો પ્રથમ વિભાગ છપાઈને ટુંક વખતમાં સભા તરફથી પ્રકાશિત થશે અને બાકીનો ભાગ ત્યાર પછી પ્રકાશિત થશે. એમણે તિબેટન ભાષાનો અભ્યાસ કરી પ્રસ્તુત ગ્રંથનું સંશોધન

પ્રસ્તુત લેખો પરત્વે હાલમાં મહુવામાં બિરાજતા પૂ. આ. શ્રી વિજયોદયસૂરિજીના તથા મુંબઈમાં બિરાજતા પૂ૦ આ૦ શ્રી વિજયધર્મસૂરિજીના તેમજ પૂ૦ આ૦ શ્રી વિજયપ્રેમસૂરિજીનાં આશીર્વાદ મળેલા છે, જે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં આપેલા છે. તેમજ પ્રવેશિકા મુંબઈ સ્મોલકોઝ કોર્ટના ચીફ જજ્જ વિદ્વદ્વર્ય શ્રી પ્રસન્નમુખભાઈ બદામીએ લખીને સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે.

વસ્તુસ્થિતિ આમ હોઈ આત્માનંદ પ્રકાશમાં લગભગ ૪૦–૫૦ વર્ષ પહેલાં આવેલા, ચાર મનનીય લેખોનું પ્રકાશન થયેલું છે તથા પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં આવેલા પાંચ લેખોમાં એક લેખ શ્રી યશોવિજયજી સ્મૃતિગ્રંથમાં સં. ૨૦૧૩માં તેમનો આવેલો તે આપેલ છે. બીજા લેખો મુંબઈ શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ તરફથી શ્રી ફતેહચંદભાઈની મંડળની સેવાના પ્રતીક રૂપે પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે. પ્રસ્તુત પાંચ લેખો, તેમનું આત્મ–નિદર્શન, તેમની જીવન પરિમલ અને પરિશિષ્ટો વગેરે આપી આ પુસ્તકને વધારે ઉપયોગી બનાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે તેનો વાચકો સારો લાભ મેળવે એ શુભેચ્છા.

સં. ૨૦૧૮ આષાઢ શુદિ પૂર્ણિમા
સોમવાર તા. ૧૬–૭–૬૨

શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા
ભાવનગર

卐

" It is no happiness to live long, nor unhappiness to die soon; happy is he that hath lived long enough to die well. "

—*Francis Quarles*

आशीर्वचन

આ અનંતાનંત સંસારચક્રમાં અનંત જીવોને અભય–સુખ–પરમ શાંતિ આપનાર ધર્મની સ્થાપના ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણી કાળમાં ચોવીશ–ચોવીશ **તીર્થંકર ભગવંતો** 'સવિ જીવ કરૂં શાસન રસી'ની અનુપમ ભાવના સેવી તપ–જપ ધ્યાન–ચારિત્રબળે અપાર પુણ્યકર્મનું ઉપાર્જન કરી ત્રીજા ભવે વીશ સ્થાનક અથવા તેમાંથી કોઇ પણ સ્થાનકના તપની આરાધના કરી **તીર્થંકર** નામ કર્મ નિકાચિત કરે છે.

તીર્થની સ્થાપના થતાં **શ્રુતધર્મ** અને **ચારિત્રધર્મ**ની આરાધના સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક–શ્રાવિકા કરે છે અને અનંત દુઃખદાયી સંસારનો ઉચ્છેદ કરી શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે.

દશ કોટાકોટી સાગરોપમ પ્રમાણ એક ઉત્સર્પિણી કાળ અને દશ કોટાકોટી સાગરોપમ કાળ પ્રમાણ એક અવસર્પિણી કાળ–આમ વીશ કોટાકોટી સાગર પ્રમાણનું એક કાળચક્ર બને છે. તેવા અનંત કાળચક્રનું એક પુદ્ગળપરાવર્ત બને છે તેવા અનંત પુદ્ગળપરાવર્ત કાળ થયાં આ આત્મા સંસારમાં ચારેય ગતિમાં ભ્રમણ કરે છે અને રાગ-દ્વેષ-મોહ પરિણતિને લઇને દુઃખનું ભાજન બને છે. અનાદિકાળથી આ આત્મા ભવોભવ ભટકે છે, દુઃખો પામે છે છતાં તેનો ઉદ્ધાર કરનાર કોઈ શરણ મળતું નથી; અનેક ભવોમાં પાપકર્મ કરતો આત્મા દુઃખ પામે છે છતાં પાપકર્મોથી વિરામ પામતો નથી. તેથી સુખની ઇચ્છા કરવા છતાં પણ દુર્ગતિ અને દુઃખ પામે છે. ધર્મ તો વીશ કોટાકોટી સાગરોપમ કાળમાં, અઢાર કોટાકોટી કાળમાં તો છે જ નહિં, ફક્ત બે કોટાકોટી સાગર પ્રમાણ કાળમાં તીર્થંકર ભગવંતો ધર્મચક્ર પ્રવર્તાવે છે. તેમાં પણ પાંચ સમવાયમાં ભવિતવ્યતા પરિપક્વ થઇ હોય તો જ ધર્મ સન્મુખ આત્મા થાય છે. કષાયોની મંદતા અને મોહનીય કર્મની સ્થિતિ ઘટતાં સમ્યગ્દર્શન, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ પામીને ઘાતિકર્મોનો નાશ કરી કેવળજ્ઞાન પામી સર્વ કર્મથી મુક્ત બની આ આત્મા શિવસુખને પ્રાપ્ત કરે છે.

તીર્થંકર ભગવંતો તીર્થ-સ્થાપના કરે છે ત્યારે ગણધર ભગવંતો ત્રિપદી પામીને દ્વાદશાંગી(આગમ)ની રચના કરે છે. આમ શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મની આરાધના દ્વારા શ્રી સકળ સંઘ આત્મકલ્યાણ સાધે છે: શ્રુતધર્મ સમ્યગ્જ્ઞાન તો બધેય સુલભ અને પણ ચારિત્રધર્મ તો મનુષ્યભવમાં જ પ્રાપ્ય છે. અને તેથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ બીજી કોઇ ગતિમાં નહિ પરંતુ મનુષ્યભવમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે જ મનુષ્યભવ પામીને પ્રમાદને આધીન નહિ બનતાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની સાધનામાં પુરુષાર્થ ફોરવવા શાસ્ત્રકારોએ ઉપદેશ જોરશોરથી આપ્યો છે. આ ઉપદેશને જીવંત રાખવા પૂર્વાચાર્યોએ અનેક મહાન્ ગ્રંથોની રચના કરી છે. તેમાં સંસારની અસારતા, ક્ષણભંગુરતા વગેરે જણાવીને ધર્મની દુર્લભતા જણાવી પ્રમાદનો ત્યાગ કરવા જણાવ્યું છે; તેમજ ધર્મકરણીમાં પુરુષાર્થ ફોરવવા જણાવેલ છે.—આમ ચારિત્ર-ધર્મની આરાધના માટે શ્રુતધર્મનો ખૂબ ખૂબ પ્રચાર રાખ્યો છે—તે માટે અનેક ગ્રંથો, શાસ્ત્રો, કથાનકો, કાવ્યો વગેરે સાહિત્યની રચનાઓ કરી છે. તેમાં શ્રાવકોએ પણ જીવોને ધર્મસન્મુખ કરવા માટે સુંદર સાહિત્યનું સર્જન કર્યું છે તેમજ તેમણે ધર્મપ્રચારમાં ઘણો મોટો ફાળો આપ્યો છે.

આ બાબતમાં આપણા ચાલુ સમયમાં સુશ્રાવકવર્ય શ્રી ફતેહચંદ ઝવેરભાઇને યાદ કર્યા વગર રહી શકતા નથી. તેઓ ભાવનગર શહેરમાં ઉછરી ધર્મનિષ્ઠ પિતાશ્રી ઝવેરભાઇ ભાઇચંદની છાયામાં કેળવાઈ, ધર્મગુરુ શ્રી વૃદ્ધિચંદજી મહારાજના શિષ્યરત્નો પં. શ્રી ગંભીરવિજયજી, પૂ૦ આ૦ શ્રી વિજયનેમિસૂરી તથા પૂ. આ૦ શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી વગેરે પૂ. મહારાજોના સમાગમ પામી બાલ્ય-વયથી જ દેવગુરુ ધર્મની આરાધના કરવા દ્વારા પોતાના આત્માને સુંદર ધાર્મિક સંસ્કારોનું સિંચન કર્યું છે. સામાયિકશાળામાં સામાયિક કરવા પૂર્વક ધાર્મિક અભ્યાસ કર્યો છે. પ્રભુદર્શન-પૂજન-ગુરુવંદન, વ્યાખ્યાન શ્રવણથી ધાર્મિક વાતાવરણમાં ઉછર્યાં છે. પિતાશ્રીએ પણ

પોતાનો પુત્ર વ્યવહારકુશળ અને તે સાથે ધર્મપરાયણ અને તે માટે ખૂબ ખૂબ ધ્યાન આપ્યું છે.

ભાવનગર એ સોરાષ્ટ્રની રત્નખાણ છે. તેણે ઘણા કોહિનૂર હીરા પકવ્યા છે. પૂ. **વૃદ્ધિચંદજી** મહારાજ, પૂ. **મૂળચંદજી** મહારાજ, પૂ. **વિજયનેમિસૂરિ** મહારાજ તથા પૂ. **વિજયધર્મસૂરિ** મહારાજ આદિ ઘણા મુનિવર્યોને હાથે ઘણા રત્નો ઘડાયા છે અને જૈન શાસનને શોભાવ્યું છે.

ધાર્મિક જ્ઞાન સાથે ધર્મક્રિયામાં આદરભાવ, દેવ–ગુરૂ–ધર્મ પ્રતિ શ્રદ્ધા, શ્રી સંઘસેવાભક્તિપરાયણતા વગેરેમાં **ભાવનગરનો** સંઘ મોખરે છે જેમાં શ્રી **કુંવરજીભાઇ આણંદજી**, વહોરા **અમરચંદ જસરાજ** તથા શ્રી **ઝવેરભાઇ ભાઇચંદ** અને શ્રી **મોતીચંદ ગિરધરલાલ**, શ્રી **ગુલાબચંદ આણંદજી** વગેરે સુશ્રાવક રત્નો થયા છે જેમણે તન, મન, ધનથી જૈન ધર્મની સેવા બજાવી છે. તે રત્નો પૈકી શ્રી **ફતેહચંદભાઇ** પણ એક નર રત્ન છે. તેમનું પરિપકવ જ્ઞાન, અનુભવ, શ્રદ્ધા, ધર્મરાગ, જૈનશાસન પ્રતિ વફાદારી વગેરે ગુણો પ્રશંસા માગી લે છે. જ્ઞાન સાથે ક્રિયાનો સુમેળ તેમનામાં સધાયો છે. તેઓ ચિંતક, લેખક અને સારા વક્તા છે.

એમણે **જૈનધર્મ મીમાંસા** વગેરે લેખો ચાલીસ–પચાસ વર્ષ પહેલાં લખ્યા છે તે **ભાવનગર જૈન આત્માનંદ સભા** પ્રકાશિત કરે છે, તેમજ **આત્માનંદ પ્રકાશમાં** આવેલા અન્ય લેખો અને કાવ્યો મુંબઇ **અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ** પ્રકાશિત કરે છે; તે લેખો અવશ્ય ઉચ્ચકોટિના છે અને જૈન સમાજને ખાસ ઉપયોગી છે એમ મને લાગ્યું છે. એમણે બાળપણમાં જે ધાર્મિક સંસ્કારો પિતાશ્રી તથા ગુર્વાદિ તરફથી ઝીલ્યા છે તે આગળ જતાં પુરબહારથી ખીલ્યા છે અને પોતાનું જીવન ભવ્ય આદર્શો, ઉત્તમ આચાર–વિચારથી સુવાસિત બનાવ્યું છે, તેમજ સુંદર સાહિત્યનું સર્જન કરી જૈન સમાજમાં સુવર્ણ કિરણો રેલાવ્યા છે. એમણે લગભગ પચીશ–ત્રીશ ગ્રંથોની પ્રસ્તાવનાઓ પણ લખી છે.

હજી પણ એમના હાથે એવા સુંદર સાહિત્યનું ભવિષ્યમાં નવનિર્માણ થાય કે જેથી આજની જડવાદને પોષતી કેળવણી લઈ ધર્મભાવના વિમુખ બનતાં નવયુવક-યુવતીજનોને આત્મસન્મુખ બનાવી કલ્યાણ માર્ગે વાળે. શાસનદેવ તેમને ધર્મકાર્યોમાં સહાયભૂત બનો અને સ્વ-પરહિતમાં તત્પર બનાવવા પ્રેરણા આપતા રહો એ જ શુભાશીર્વાદ-રૂપ ધર્મલાભ.

અમદાવાદ	આ. શ્રી વિજયપ્રેમસૂરિજી
વિ. સં. ૨૦૧૮	(સ્વ. પૂ. શાસ્ત્રવિશારદ આ. શ્રી
ચૈ. વદી ૨ સોમવાર	વિજયધર્મસૂરિજીના પ્રશિષ્ય)

જીવનનું મૂલ્ય

(મન્દાક્રાન્તા)

રસ્તે જોતાં સુભગ દીઠું મેં પુષ્પ એ એક ત્યાં તો
ડોલન્તું ને, પવન લહરીમાં રમન્તું હતું ને,
ફેલાવન્તું, સકળ દિશામાં, સૌરભ સ્વાત્મની ને
આપે શોભા સ્થળ સકળને આત્મસૌન્દર્યથી ને.
પૂછ્યું મ્હેં તો, "અતિ સરસ હે પુષ્પ! ખીલ્યું ભલે તું
શાન્તિ દેતું શ્રમિત મનને મોહી સૌરભાવડે ને
વર્ષે પ્રેમે ઝરણ મધુરું પ્રેરણામૃતનું તું.
આવું સારું જીવન પણ હે! કેટલું અલ્પ તારું?
પુષ્પ પ્યારા! દિનકરતણો અસ્ત થાતાં પહેલાં
કરમાવાનું તવ નસીબમાં શું નહીં છે લખાયું?"
પ્રત્યુત્તરમાં સ્મિત મુખ કરી પુષ્પ એ ત્યાં વદીયું,
"ના ના જાણ્યો જીવનપથનો મર્મ કે શું બંધુ!

(અનુષ્ટુપ)

નજીવો પ્રશ્ન એ છે કે 'કેટલું જ જીવ્યા હતા'?
ભાઈ જો પ્રશ્ન પૂછો કે 'કેવી રીતે જીવ્યા હતા'?"

સં. ૨૦૦૬ —[illegible]

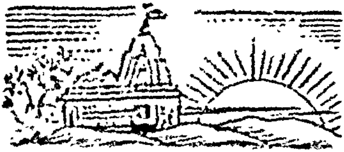
શુદ્ધિપત્રક

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૧૭	કૈવલ્ય	કૈવલ્ય વગેરે
૪	૬	सम्यगुदर्शन	सम्यगदर्शनं
૬	૧૦	दुर्गति च प्रपतत्प्राणि	दुर्गतिं प्रपतत्प्राणि
૯	૩	વિચ્છેદ ગયેલા	(વિચ્છેદ ગયેલા,
૧૦	૪	નાશ દેખાવા છતાં	નાશ હોવા છતાં
૧૧	૧૭	[illegible]	સમવાયી
૧૩	૧-૨	આત્માનો–થાય છે.	આત્માની સ્થિતિ પરિણામ થાય ત્યારે અધર્માસ્તિકાય-રૂપ કારણથી સ્થિતિ થાય છે.
૧૫	૧૭	આતવર્ગણાઓ–વર્ગ	આઠ વર્ગણાઓ–વર્ગ
૧૫	૧૦	કર્મ પરમાણુઓનો	કર્મયોગ્ય પરમાણુઓનો
..	૧૨	અધ્યવસાયથી	યોગથી
..	૧૫	સં[illegible]	સંચય
..	૧૭	વિચિત્ર પ્રકારની સત્તાથી	વિચિત્ર પ્રકારના ઉદયથી
૩૨	૧૮	मायया स्वमेवा	मायया: स्वमेव
૩૩	૧૧	સાધ્ય સિદ્ધ	સાધ્યસિદ્ધ
૩૫	૨	ક્ષયોપશમિક	ક્ષાયોપશમિક
[illegible]	૮	मंगो	मांगो
[illegible]	૨૨	અતજ્ઞાનથી	શ્રુતજ્ઞાનથી
[illegible]	૬	સંકર્ય	સાંકર્ય
..	૮	मोन्मुग्नेधर्द.	मोन्मुग्नेधदः
[illegible]	૮	[illegible]	ईश्वरस्य
	૬	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭૭	૧૧	અનુબંધાદિ	અનુબંધાદિ
૭૮	૭	ઇંદ્રિય	ઇંદ્રિય
,,	૧૭	પચમહાવ્રત	પંચમહાવ્રત
૭૯	૧૯	સ્વાધ્યય	સ્વાધ્યાય
૮૦	૧૨	ચિતન	ચિંતન
૮૨	૧૦	અતે	અંતે
૮૩	૧૪	વદો	વંદો
૮૭	૨૬	ચિત્ત	ચિત્ત
૯૬	૧૭	સમ્ક	સમ્યક
૧૦૦	૪	घाचोर्यो निराप	चाचोर्यो निरापः
,,	૧૩	દર્શનશાસ્ત્ર	દર્શનશાસ્ત્ર પરત્વે
૧૦૧	૧૭	એટલાં જ	એટલાં જ સ્વતંત્ર રીતે કર્મથી મુક્ત થવાનો છે
૧૦૭	૨	કર્મેદ્રિય	કર્મેંદ્રિય
૧૧૫	૧૯	परमोधर्म	परमोधर्मः
૧૧૮	૧૭	સિચન	સિંચન
૧૨૨	૧૩	ઉ દેશ	ઉપદેશ
,,	૧૪	પરતુ	પરંતુ
૧૨૪	૧૫	જેનો	જેને
૧૨૪	૨૪	પાપ્ત	પ્રાપ્ત
૧૩૦	૨	૧૭૦૮	૧૭૧૮
૧૩૨	૫	વીહરમાન	વિહરમાન
,,–૧૩૪	૨૦–૧૮	પ્રસગોપાત	પ્રસંગોપાત
૧૩૪	૧૮	ગત વર્ષના	સં. ૨૦૦૯ વર્ષના
,,	૨૨	સાહિત્યના	સાહિત્યનું
૧૩૬	૨	પૂર્ણ	પૂર્ણ
૧૩૭	૧૩	આધ્યાત્મગીતા	અધ્યાત્મગીતા

વિષયાનુક્રમ

જૈન દર્શન મીમાંસા

षड्दर्शन जिन अंग भणी जे, न्यास षडंग जो साधे रे,
नमि जिनवरना चरणोपासक, षड्दर्शन आराधे रे;
जैन जिनेश्वर वर उत्तम अंग, अंतरंग बहिरंगे रे,
अक्षर न्यासधरा आराधक, आराधे धरी संगे रे.

—શ્રીમદ્ આનંદઘનજી

૧. દ્રવ્યાનુયોગ

આત્માનંદ પ્રકાશ પુસ્તક આઠમાના નવીન વર્ષના દ્વિતીય અંકથી આપણી સમક્ષ જૈન દર્શનનો વિષય શરૂ થાય છે. મુખપૃષ્ઠ ઉપર ટાંકેલા કાવ્ય ઉપરથી સામાન્ય રીતે જણાશે કે દુનિયામાં મુખ્યત્વે કરીને પ્રવર્તતા છ દર્શનો જિનેશ્વર પ્રભુરૂપ પુરુષના ખાસ અંગોપાંગો છે. તેમાં જૈન દર્શન એ તેનું ઉત્તમાંગ (મસ્તક) છે. અને બીજાં દર્શનો અન્ય અંગો છે, જે આગળ ઉપર સ્ફુટ થશે. જૈન દર્શનનું જ્ઞાન અગાધ અને નિરવધિ છે; તેનું વિવેચન મારા જેવા તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસીથી સંપૂર્ણપણે કરી શકાય તેમ નથી. આ તો કેવળજ્ઞાનીઓને જ અનુભવગમ્ય છે. જેમ કેવળજ્ઞાન અનંત છે તેમ જૈન દર્શનનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ પણ અનંત છે. સર્વજ્ઞોનું સંપૂર્ણ રીતે જ્ઞાન અભ્યંતર

[illegible] જાણ્યા વગર અને તે મુજબ વર્તન કર્યા વગર મોક્ષરૂપ કાર્યસંપન્ન થવાય નહિ. આ સમયે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થશે કે અન્ય દર્શનોનું પાલન કરતાં અનેક આત્માઓને સિદ્ધિપદ પ્રાપ્ત થયેલું છે; જેમકે વલ્કલચીરી; પરંતુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ તપાસતાં જણાશે કે સિદ્ધના ભેદોમાં અન્યલિંગ સિદ્ધ છે, પરંતુ અન્ય તત્ત્વસિદ્ધ નથી. આ રીતે જૈનદર્શનાનુરૂપ તત્ત્વોની પાલના વગર મુક્તિસુખ નથી-એમ જ્ઞાનીઓ પુકારીને કહે છે, તે વિચારતાં સત્ય છે એમ જણાશે.

જૈન દર્શન પરત્વે તેનું સ્વરૂપ જણાવતાં અત્યંત સ્ખલના પામવાનો ભય છે, કેમકે તેનું સ્વરૂપ સામાન્ય બુદ્ધિગોચર નથી. સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ સમજવાને માટે બુદ્ધિને સૂક્ષ્મ અને તીક્ષ્ણ કરવી જોઈએ. આમ હોવાથી સૂક્ષ્મ સ્વરૂપને ગીતાર્થગમ્ય ગણી શાસ્ત્રાનુસાર આપની સમક્ષ જૈન દર્શનનું સ્થૂલ સ્વરૂપ રજૂ કરું છું.

“દર્શન” શબ્દના અર્થ:-

દર્શન શબ્દના અનેક અર્થ છે. (૧) દર્શન એટલે દેખવું તે ચક્ષુ બે પ્રકારની છે. ચર્મચક્ષુ અને દિવ્યચક્ષુ. કેવળજ્ઞાન પામ્યા વગર આપણે ઇંદ્રિયથી જે જે પદાર્થોનું ગ્રહણ થાય છે તે ચર્મચક્ષુગોચર કહેવાય છે, અને કેવળ પામ્યા પછી જે દૃષ્ટિથી પદાર્થો દેખાય છે તે દિવ્ય ચક્ષુનો વિષય છે (૨) દર્શન એટલે સામાન્ય ઉપયોગ. આત્માના અનંત ગુણો છે, તેમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર મુખ્ય છે વસ્તુપદાર્થનો વિશેષ ઉપયોગ તે જ્ઞાન અને સામાન્ય ઉપયોગ તે દર્શન. છદ્મસ્થ પ્રાણીઓને પહેલાં સામાન્ય ઉપયોગ અને પછી વિશેષ ઉપયોગ થાય છે. જેમ એક અપરિચિત [illegible] મનુષ્યને [illegible] પછી જેવું [illegible] કે તેવું [illegible] જ્ઞાન થાય છે, પરંતુ [illegible] છે, [illegible] [illegible] વગેરે તે [illegible] વિશેષ જ્ઞાન થાય છે.

કેવલજ્ઞાનીઓને પ્રથમ વિશેષ ઉપયોગ અને પછી સામાન્ય ઉપયોગ થાય છે જેમ એક બાગની માંગ આંગળીઓનું જુદું જુદું જ્ઞાન થવા પછી એક પોંચારૂપે સમગ્ર જ્ઞાન થાય છે, તે પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનીઓને જગતના સ્વરૂપનુ જુદું જુદું જ્ઞાન પહેલે સમયે થયા પછી બીજે સમયે સમગ્ર (Whole) સામુદાયિક સ્વરૂપે-તેમને સામાન્ય ઉપયોગરૂપે થાય છે. (૩) દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शन- વ્યવહારથી શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પ્રતિ અડગ શ્રદ્ધા અને નિશ્ચયથી તત્ત્વોના જાણપણાથી ઉત્પન્ન થયેલી રુચિ–શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો તત્ત્વ-શ્રદ્ધાનરૂપે અનુભવ કરવો તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. સમ્યક્ત્વને મોક્ષરૂપી ફળ ઉત્પન્ન કરવાને બીજતુલ્ય ગણ્યું છે. જેમ બીજના આરોપણ પછી તેને યોગ્ય રીતે સિંચન કરવાથી કાળની પરિપક્વતા પછી વૃક્ષ ઉત્પન્ન થઈ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ સમ્યક્ત્વરૂપ બીજને જ્ઞાન અને વૈરાગ્યરૂપ પાણીથી સિંચન કરવાથી ચારિત્ર રૂપ વૃક્ષ ઊગી નીકળે છે; અને ઉદ્યમાદિ પાંચ કારણોની સાનુકૂળ સહાયથી મોક્ષરૂપ ફળ ઉત્પન્ન થાય છે. સંસારમાં રહેલા સર્વ પ્રાણીઓનો આત્મા વસ્તુતઃ શુદ્ધ અને નિર્મળ છે પરંતુ અષ્ટકર્મ રૂપ આઠ પડોથી તેનું સ્વરૂપ આચ્છાદિત થઈ ગયેલું છે. તે અષ્ટકર્મો પૈકી દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષય–ઉપશમ થવાથી આત્માને પોતાની વસ્તુતઃ ઓળખાણ થાય છે. એટલે પછી સમ્યક્ત્વ ગુણનો આત્મામાં આવિર્ભાવ થાય છે–તે દર્શન કહેવાય છે. દર્શનાવરણીય કર્મ અને દર્શનમોહનીયમાં બહુ તફાવત છે. દર્શનાવરણીય કર્મ પાંચ ઇંદ્રિયથી પ્રાપ્ત થતા જાણપણામાં ખલેલ પહોંચાડે છે જેમ એક મનુષ્ય અંધ છે તે દર્શનાવરણીય કર્મના ઉદયને અંગે છે, પરંતુ દર્શનમોહનીય કર્મ તો તત્ત્વને કુતત્ત્વ અને શુદ્ધ ગુણને વિગુણ મનાવે છે. આ રીતે દર્શનાવરણીય કર્મ ઇંદ્રિયગોચર જ્ઞાનનું નિરોધક હોઈ જેટલા પૂરતો વિપાક ઉત્પન્ન કરે છે તે કરતાં અનેક ગુણો વધારે વિપાક દર્શનમોહનીય કર્મ કે જે ખૂદ આત્માના ગુણને આવરણ કરનાર છે તે ઉદ્ભવાવે છે. (૪) દર્શન એટલે ધર્મ એવો

ઘણું પ્રચલિત છે. જૈન દર્શન સિવાયના દુનિયામાં મુખ્યત્વે કરીને પાંચ દર્શનો છે. તેઓ ધર્મ એવા નામથી ઓળખાય છે. તેવા જ રીતે જૈનદર્શનને જૈનધર્મ તરીકે આપણે ઓળખીશું.

ધર્મની વ્યાખ્યા:-

નીતિકાર કહે છે કે—

आहारनिद्राभयमैथुनं च ।
सामान्यमेतत्पशुभिर्नराणाम् ॥
धर्मो हि तेषामधिको विशेषः ।
धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः ॥

આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન આ ચાર વસ્તુઓ પશુઓ અને મનુષ્યો બન્નેને હોય છે, છતાં મનુષ્યોને પશુઓ કરતાં 'ધર્મ' નામની વસ્તુ વધારે પ્રાપ્ત થયેલી છે. ધર્મ વગરના મનુષ્યમાં અને પશુમાં અભેદભાવ છે. આ ઉપરથી સ્વતઃ સિદ્ધ છે કે ધર્મ વગરનો મનુષ્ય શીંગડા અને પૂંછડા વગરનો પશુ જ છે. આવો મનુષ્ય પંચેંદ્રિયની પરિપૂર્ણતાયુક્ત અને પશુ કરતાં બુદ્ધિબળ વધારે હોવા છતાં ધર્મરહિત હોવાથી આત્માનું કાંઈ પણ સાર્થક નહીં કરતાં 'અજાગલસ્તનવત્ જન્મ'ની પેઠે મનુષ્યજન્મને નિરર્થક ગુમાવી દે છે.

ચિંતામણિ રત્નને ગુમાવનારની પેઠે તે મનુષ્યજન્મ પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની ઘણી જ દુર્લભતા હોવાથી પશ્ચાત્તાપનું પાત્ર થાય છે. મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતા માટે નીચે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે

यः प्राप्य दुष्प्राप्यमिदं नरत्वं ।
धर्मं न यत्नेन करोति मूढः ॥
क्लेशप्रबंधेन स लब्धमब्धौ ।
चिन्तामणिं पातयति प्रमादात् ॥ (સિંદૂર [illegible])

[illegible]

[illegible]

દુનિયામાં પ્રચલિત થએલા પાંચ દર્શનો એમ જ કહે છે કે અમોએ સ્વીકારેલાં તત્ત્વો, સિદ્ધાન્તો અને ક્રિયાકાંડને અમો ધર્મ કહીએ છીએ. અમો જે જે ફરમાનોનું પાલન કરીએ છીએ તે તે શુદ્ધ ધર્મથી ઉદ્ભવેલાં છે અને અમારી માન્યતા પ્રમાણે તે તત્ત્વો અને ક્રિયાકાંડ અમારા આત્માની મુક્તિને માટે થશે, ત્યારે ખરું જૈન દર્શન પણ તેમ જ કહે છે. પાંચ દર્શનોના નામ આ પ્રમાણે છે—

(૧) બૌદ્ધ, (૨) સાંખ્ય, (૩) નૈયાયિક, (૪) મીમાંસક, (૫) ચાર્વાક.

આ પાંચ દર્શનોની સરખામણી જૈન દર્શન સાથે કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ આ લેખનો નથી પરંતુ મુખ્યત્વે કરીને જૈનદર્શનનાં તત્ત્વો સંક્ષિપ્ત રીતે દર્શાવવાનો હેતુ છે. તો પણ આ પ્રસંગે એટલું કહેવું જરૂરનું છે કે પૂર્વોક્ત નામોથી પ્રચલિત દર્શનો એ જિનેશ્વર પ્રભુ રૂપ પુરુષનાં અંગો છે અથવા જિનેશ્વરરૂપ હસ્તીના પગ, સુંઢાદિ અવયવો

કે પાંચ દર્શનો પૈકી દરેક અંધહસ્તી ન્યાયાનુસાર સ્વદર્શનને, અવયવ હોવા છતાં આખા શરીર તરીકે ગણના કરેલી છે. આ પાંચ દર્શનોમાંથી અજ્ઞાનવાદી, ક્રિયાવાદી અક્રિયાવાદી, વિનયવાદી, એકાન્તનિત્ય, એકાન્તનિત્યાનિત્ય વગેરે મતપંથોનો પુષ્કળ સંખ્યામાં પ્રાદુર્ભાવ થયેલો છે.

આ સર્વ જૈનેતર દર્શનો અને તેના અંતર્દર્શનો વસ્તુનો અમુક અંશ સત્યપણે સ્વીકારે છે અને સાથે જ અન્ય અંશોનો અસ્વીકાર કરે છે. અમુક અમુક નયનું અવલંબન કરી અન્ય નયોને દૂર મૂકે છે. આમ હોવાથી જેટલા વચનના વિભાગો પડે છે તેટલા નય થઈ શકે છે અને જેટલા નય થઈ શકે તેટલા દર્શનોનું અસ્તિત્વ હોઈ શકે. અજ્ઞાનવાદી વગેરેના વિસ્તારપૂર્વક ગણીએ ઘણા ભેદ થાય છે. આથી આગળ વધીને અસંખ્ય ભેદો થાય છે. આ રીતે અનેક ભેદોથી અપૂર્ણ જુદાં જુદાં દર્શનો છે. પરંતુ મુખ્યત્વે કરીને પાંચ દર્શનોમાં જૈનેતર દર્શનોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે. જૈનદર્શન વિશ્વરૂપ પ્રભુના મસ્તકને સ્થાને છે. તે હોય તો જ વિશ્વદર્શન ક્રિયાશીલ થઈ અન્ય અવયવોનું નિયામક બની તેમને કામ આપે છે અને તેમને યોગ્ય ગતિમાં ગમન કરાવે છે. જૈનદર્શનનું જેમને સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે તેઓ અન્ય દર્શનોના સ્વરૂપને બરાબર જાણી શકે છે. જૈનદર્શનરૂપ પર્વતના ઉચ્ચ શિખર ઉપર બેઠેલો આત્મા અધઃસ્થિત અન્યદર્શનોનું બારીકાઈથી અવલોકન કરી શકે છે. જૈનદર્શનરૂપ સાગરમાંથી અન્ય નદીઓને પાણી મળી શકે છે પરંતુ તેથી નદીઓને સાગરના ઉત્પાદક તરીકે કહી શકાય નહિ. સાગરમાં પાણીનો જથ્થો અમર્યાદિત છે ત્યારે નદીઓમાં તેનું જે માપ કરેલ હોય તેટલા જ પ્રમાણમાં છે. આ ગ્રંથ હેતુને અનુસરીને અહીં જૈન દર્શનના 'દ્રવ્યાનુયોગ'નું ટૂંક સ્વરૂપ નિરૂપણ કરી જૈન દર્શનનું અન્ય દર્શનોમાં મુખ્ય સ્થાન શાથી છે તેના પૂરતું ભિન્ન ભિન્નપણું છે તે ઉપર જરા પ્રકાશ પાડીશું. પ્રસ્તુત રીતે ભિન્ન દર્શનોનું વર્ગીકરણ ટૂંકમાં કરવામાં આવે છે.

જૈનદર્શન અનાદિ છે!

જૈન દર્શનના પ્રેરક પોતે સર્વજ્ઞ હોવાથી અને રાગદ્વેષરૂપ મહાદૂષણ રહિત હોવાથી તેમનું ગુંથન કરેલું તત્ત્વજ્ઞાન, કષ, છેદ અને તાપથી સુવર્ણની જેમ શુદ્ધ હોય છે. જીવ અને અજીવના સ્વરૂપની સૂક્ષ્મતા એટલા બધા પ્રમાણમાં અને બારીક અવલોકનપૂર્વક દર્શાવેલી છે કે તેને માટે માત્ર અનુમાનથી જ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે સર્વજ્ઞ અથવા અનંત જ્ઞાનવાન સિવાય અન્ય કોઈ પણ વ્યક્તિનો આવા પ્રકારની સૂક્ષ્મતમ હકીકતનું બ્યાન દર્શાવવાનો વિષય નથી. હવે બતાવાશે તેવું વિશ્વાંતર્ગત ગૂઢ સ્વરૂપ અન્ય દર્શનોનાં શાસ્ત્રોમાં તપાસ કરતાં ઊંડામાં ઊંડા તળિયા સુધી પણ દૃષ્ટિગોચર થતું નથી.

જૈનદર્શન ક્યાંથી શરૂ થયો એવી તેની આદિ છે જ નહિ, તે અનાદિ છે. વિશ્વમાં રહેલી વસ્તુ માત્ર અનાદિ છે, માત્ર રૂપાંતર પામ્યા કરે છે, તો જૈનદર્શન પણ અનાદિ હોય તેમાં અસંભવિત જેવું કાંઇ નથી. જગતના વિદ્યમાનપણાની સાથે તદંતર્ગત સર્વ પ્રાણી પદાર્થોનું વિદ્યમાનપણું હોવું જ જોઇએ. જગતનું આદિપણું માનવાથી જગત્કર્તા તરીકેની કોઇની કલ્પના કરવી પડશે. અને તે જગત્કર્તાને પણ કોઈ બનાવનાર હોવો જોઇએ, જગત્કર્તા શરીરધારી હોવો જોઇએ. કેમકે આ દૃશ્યમાન જગત્ રૂપી દેખાય છે તો શરીરધારી (રૂપધારી) વ્યક્તિથી જ જગત્ અસ્તિત્વમાં આવી શકે. જગતની ઉત્પત્તિના ઉપાદાન કારણરૂપ સાધનો ક્યાંથી આવ્યાં અને કઈ રીતે પ્રયોગમાં મુકાણાં, કર્તાને જગતની ઉત્પત્તિ અને લયરૂપ પ્રયોજનથી લાભાલાભ શું છે–વગેરે વગેરે બાબતોનો ગંભીર વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે અનેક અવ્યવસ્થિતપણાના દોષો આવી જાય છે; તો જગત્કર્તા તરીકે કોઈ બનાવનારની કલ્પના ઊભી કરવા કરતાં અથવા જગત્કર્તાને અનાદિસ્થિત માનવા કરતાં જગત્ અનાદિ છે–એ વિચાર શા માટે વાસ્તવિક નથી? જગતના કોઇપણ પદાર્થની આદિ માનીએ તો માત્ર પર્યાયરૂપે (રૂપાંતરપણે) સાદિસાંતપણું છે, આથી સર્વજ્ઞોએ

જગતનું અનાદિપણું અનંત શાસ્ત્ર આદર્શોમાં જોયેલું છે તે સત્ય અને નિર્વિવાદ છે. તદનુસાર જૈનદર્શન પણ અનાદિ છે, પરંતુ કાલક્રમે કાલનો વિચ્છેદ થાય છે અને કાલક્રમે ફરીથી તીર્થંકરો વિચ્છેદ જેવા જૈનતત્ત્વોના ઉત્પાદકો)ના ઉત્પન્ન થતાં પછી ગાળો પુનઃ પુનઃ પ્રકાશિત થાય છે. તે અમુક કાલક્રમ સુધી અવિરત ચાલે છે. અને અનેક આત્માઓ તેનું આલંબન કરી મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે. અને છેક સ્થાનને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરે છે.

જગતમાં પ્રવર્તતું કાળચક્ર:—

દશ કોડાકોડિ સાગરોપમના પ્રમાણવાળા દરેક ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીરૂપ કાળચક્રો અનુક્રમે ફરતાના સ્વરૂપની માફક ફર્યા કરે છે. તેમાં ઉત્સર્પિણીની શરૂઆતથી તે કાળમાં વર્તતાં પ્રાણીઓના આયુષ્ય, સંઘયણ, રૂપતિ અને કદ ક્રમશઃ કાળની ગતિ અનુસાર વધતા જાય છે અને અવસર્પિણીમાં પ્રવેશ કરતાં ધીમે ધીમે તે સર્વ ક્રમશઃ ઘટતા જાય છે. દરેક ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીને રેંટના આરાની માફક છ છ આરાઓ હોય છે તે સર્વેનું કાળમાન દશ કોડાકોડિ સાગરોપમ થાય છે. આ બંને ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીમાં દરેકમાં ત્રેસઠ મહાપુરુષો અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય છે

તીર્થંકર ૨૪, ચક્રવર્તી ૧૨, વાસુદેવ ૯, પ્રતિવાસુદેવ ૯, બલદેવ ૯. તેમાં જેઓ તીર્થંકર સ્વરૂપ હોય તેઓ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત કરે છે તે 'જિન' કહેવાય છે, તેઓનું અનુયાયી વર્ગ તે જૈન કહેવાય છે.

જૈનાગમોની ઉત્પત્તિ પ્રસંગ:—

વર્તમાન અવસર્પિણીના ચતુર્થ આરાને અંતે [illegible] તીર્થંકર [illegible] ચરમ તીર્થંકર [illegible] કેવળજ્ઞાન [illegible] [illegible] કરી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

उपन्नेइ वा ! विगमेइ वा ! धूवेइ वा !
(उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत्)

—આ ત્રણે પદો સંભળાવ્યા. તે સાથે ઉચ્ચ પ્રૌઢ સ્વરવડે નિવેદન કર્યું કે આ જગતમાં સર્વ પદાર્થોની પ્રથમ સમયે ઉત્પત્તિ છે, બીજે સમયે નાશ છે; પરંતુ એ બંને સમયોમાં પદાર્થોનો ઉત્પત્તિ અને નાશ દેખાવા છતાં વસ્તુતઃ સત્તાએ પદાર્થ બદલાતો નથી. આ ત્રણ પદો જગતના વ્યવહાર માત્રને અવકાશ આપનારા, તીર્થંકરરૂપ બ્રહ્માના મુખમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા ત્રણ ભાવભુવનો હોય એવું અંતર્મુખ દૃષ્ટિએ અવલોકતાં ભાસે છે.

ગણધર મહારાજને આ ત્રણે પદો સાંભળતાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ઘણું અંશે દૂર થયેલું હોવાથી જગતના સર્વ પદાર્થોનું વસ્તુતઃ જ્ઞાન (સંપૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાન) પ્રકટ થયું, તે દ્વારા શાસ્ત્રરૂપે તત્ત્વજ્ઞાન અને તેના સાધનરૂપ ક્રિયાકાંડમય બાર અંગની સંકલના કરી. તે દ્વાદશાંગીના નામ નીચે પ્રમાણે—

૧ આચારાંગ ૨ સૂત્રકૃતાંગ. ૩ સ્થાનાંગ ૪ સમવાયાંગ. ૫ ભગવતી ૬ જ્ઞાતાધર્મકથાંગ ૭ ઉપાસકદશાંગ ૮ અંતઃકૃતદશાંગ. ૯ અનુત્તરોપપાતિક. ૧૦ પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્ર. ૧૧ વિપાકસૂત્ર. અને ૧૨ દૃષ્ટિવાદ

[illegible] જ્ઞાન તેમના પછીના શિષ્યોને મુખપાઠ કરાવ્યું [illegible] થતા ગયા, તેનું [illegible] શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે અગીઆર [illegible] પુસ્તકારૂઢ કર્યાં ચૌદ પૂર્વ [illegible] દૃષ્ટિવાદ [illegible] વિચ્છેદ થયેલું છે. [illegible] વિદ્યમાન

[illegible] (... [illegible]) આમ કહે છે. [illegible] ચાર ભાગ કર્યા છે.

૧ દ્રવ્યાનુયોગ, ૨ ગણિતાનુયોગ, ૩ ચરણાનુયોગ, ૪ ધર્મકથાનુયોગ.

દ્રવ્યાનુયોગમાં [illegible] સ્વરૂપ અને [illegible] જ્ઞાન, દર્શન અને [illegible]

દ્રવ્યાનુયોગ :—

[illegible]

યોગનો વિષય ઘણો જ સૂક્ષ્મ અને પ્રાકૃત પ્રાણીઓથી દીર્ઘકાલિક ક્ષયોપશમવડે સમજાય તેવો છે. તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં કહ્યું છે કે-ગુણાશ્રયં દ્રવ્યં-ગુણને આશ્રય આપનાર તે દ્રવ્ય-જેમકે પુષ્પ અને તેની સુગંધ, સાકર અને મીઠાશ, અગ્નિ અને ઉષ્ણતા, કાળી માટી અને શ્યામતા વચ્ચે દ્રવ્યત્વ અને ગુણત્વ સંબંધ રહેલો છે. અહીં દ્રવ્ય શબ્દનો અર્થ વસ્તુ અથવા આંતર સ્વરૂપની બાહ્ય સ્થાપના રૂપ અર્થ નથી. પરંતુ ગુણવાળો હરેક કોઈ પદાર્થ. જૈન દર્શનાનુસાર વિશ્વમાં ૭ દ્રવ્યો છે. તેમનાં નામઃ—

૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય, ૪ કાળ, ૫ પુદ્ગલાસ્તિકાય, ૬ જીવાસ્તિકાય.

આ જગત્ પડ્દ્રવ્યમય છે તે ઉપરાંત કોઈ પણ પદાર્થ છે નહિ. આ પડ્દ્રવ્યોમાં જીવાસ્તિકાય સચેતન છે, બાકીના પાંચ દ્રવ્યો અચેતન (જડ) છે. અસ્તિકાય એટલે પ્રદેશોનો સમૂહ. જીવ અને પુદ્ગલોના પ્રદેશ સમૂહોને બાકીના ચાર દ્રવ્યો અનુગ્રહ-ઉપઘાત નિરંતર કર્યે જાય છે. આકાશાસ્તિકાય રૂપ ક્ષેત્રમાં પાંચ દ્રવ્યો રહેલા છે સર્વજ્ઞો આ પડ્દ્રવ્યોને યથાર્થ રીતે સર્વાંશે જોઈ શકે છે. જીવાસ્તિકાય દ્રવ્ય અરૂપી (ચર્મ ચક્ષુ અગોચર) છે, છતાં શરીરના સબંધમાં ચૈતન્ય લક્ષણથી આપણે ઓળખી શકીએ છીએ. પુદ્ગલાસ્તિકાયનો અનંત પરમાણુઓનો સ્કંધ બન્યા પછી આપણે તેને પુદ્ગળ રૂપે ઓળખી શકીએ છીએ. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાળ એ ચાર દ્રવ્ય. જીવો અને પુદ્ગલસ્કંધો ઉપર કારણ તરીકે અસર કરીને કાર્યો નીપજાવે છે. જેમ પાણીની અંદર રહેલા માછલાંને ગતિ કરવાનું સામર્થ્ય છે પરંતુ જળરૂપ કારણ ન મળતું હોય તો તેની ગતિ કુંઠિત થઈ જાય છે તેમ આત્મદ્રવ્યમાં ગતિ કરવાની શક્તિ છે, પરંતુ ધર્માસ્તિકાય રૂપ કારણથી ગતિ પ્રયોગમાં આવી શકે છે.

[illegible] જીવો કાયા પછી સિદ્ધિ [illegible] એક સમયમાં જઈ ચઢવાની શક્તિ તુરત જ

[illegible] રીતે અસ્તિત્વમાં છે, [illegible]

[illegible] (Space) [illegible]

[illegible]

આપણે ચર્મચક્ષુવડે બંધ દેશ રૂપે જોઈ શકીએ છીએ. અનંત પરમાણુઓ અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશ ઉપર સમૂહરૂપે રહેલા હોય ત્યારે આપણી ચર્મચક્ષુથી દેખી શકાય છે. અનંત પરમાણુઓથી ઓછા પરમાણુઓનો બનેલો સ્કંધ માત્ર અવધિજ્ઞાનીઓ અને કેવલજ્ઞાનીઓ દેખી શકે છે. પુદ્ગલોને અને જીવોને ધર્માસ્તિકાયના ગુણ ગતિ સહાયક, અધર્માસ્તિકાયનો ગુણ સ્થિતિ સહાયક, આકાશાસ્તિકાયનો ગુણ અવકાશદાયકપણું હોવાથી–આ રીતે ગુણોનું આશ્રયસ્થાન હોવાથી તેમનું 'દ્રવ્ય' નામ યથાર્થ છે. પુદ્ગલાસ્તિકાયનો ગુણ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ વગેરે છે. જીવાસ્તિકાયનો ગુણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ વગેરે છે. જીવાસ્તિકાય એટલે અસંખ્ય પ્રદેશવાળો આત્મા જે ચૈતન્ય લક્ષણ છે, તે અરૂપી છે.

પ્રત્યેક પદાર્થનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને માટે દરેક પ્રાણીએ તે પ્રત્યેક પદાર્થનું સંપૂર્ણ અધ્યયન કરવું જોઈએ. કોઈ પણ પદાર્થનું સંપૂર્ણ અધ્યયન કર્યા પછી તે પદાર્થ સર્વાંશે જાણી શકાય છે. આમ હોવાથી તે પદાર્થ અન્ય પદાર્થોથી ભિન્ન કોટિમાં છે તેમ સમજી શકાય છે. આવા જ આશયથી શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે—

एको भाव: सर्वथा येन दृष्ट: सर्वे भावा: सर्वथा तेन दृष्टा: ।
सर्वे भावा: सर्वथा येन दृष्टा: एको भाव: सर्वथा तेन दृष्ट: ॥

એક જ પદાર્થનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજવાને માટે તેનાથી અન્ય વિરોધી પદાર્થોની ઓળખાણ કરવાની જરૂર ઉભી થાય છે અને તે ઓળખાણ થયા પછી મૂળ પદાર્થનું સ્વરૂપ સર્વાંશે સમજી શકાય છે. વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી અજીવના સ્વરૂપને બરાબર જાણ્યા વગર જીવ શું વસ્તુ છે તે ખબર પડી શકતી નથી અને જ્યારે અજીવ પદાર્થને બરાબર ઓળખી ન શકીએ તો જીવને અજીવ અને અજીવને જીવ કહી દેવાના ભુલાવામાં પડીએ. જીવોને અજીવ માની લેવાથી જીવોની હિંસાઓ થાય, જીવોને દુઃખ થાય તેનું ભાન રહે નહિ; તેથી જીવાસ્તિકાય શું છે તે સમજવાની જરૂર સૌથી પ્રથમ ઉભી થાય છે.

દ્રવ્યનાં ભેદોઃ—

[illegible]

આધાર [illegible] માટે છે, તેનાં નામોઃ—

([illegible]) પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, [illegible] વનસ્પતિકાય તથા [illegible] વનસ્પતિકાય, દ્વીંદ્રિય, ત્રીંદ્રિય, ચતુરિંદ્રિય તથા (પંચેંદ્રિય) નારકી, તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવતા.

[illegible] (પુદ્ગલ પરમાણુઓના [illegible]) [illegible]—

ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] અને કાર્મણ.

[illegible]

આવરણોથી વીંટળાયેલો હોવાથી કર્મોના સ્વભાવની વિચિત્રતાને તાબે થવું પડે છે. તે કર્મો જેવાં કાર્યો તેની પાસે કરાવવા ઈચ્છે છે તેવાંજ કાર્યો આત્માને તત્કાળ કરવાં પડે છે. એક નાટકનું પાત્ર વ્યક્તિરૂપે એક જ હોવા છતાં અમુક મર્યાદાવાળા સમય સુધી રાજારૂપમાં, યોગીરૂપમાં, ભિક્ષુકરૂપમાં, વેશ્યારૂપમાં અને દાસીરૂપમાં વગેરે ભિન્નભિન્ન રૂપમાં જુદા જુદા વેશો તેને મેનેજરની મરજી મુજબ ભજવવા પડે છે; તેમ આત્મા કર્મને આધીન થયેલો થવાથી એકેંદ્રિયથી માંડીને પંચેંદ્રિયના ભવો સુધીમાં જુદા જુદા આકારોથી વેશ ભજવી બતાવે છે આ સ્થિતિનું દિગ્દર્શન **ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથામાં** કર્મપરિણામ રાજાની પત્ની કાલપરિણતિથી થતા હુકમોને પ્રાણીઓ કેવી ત્વરાથી આધીન થઈ આજ્ઞાપાલક બને છે તે કાલપરિણતિના મુખના ઉદ્‌ગારો દ્વારા કથાકારે નાટકવડે રૂપક આપેલા પુરૂષ અને સ્ત્રી પાત્રોમાં નીચે મુજબ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

કાલ પરિણતિના હુકમો:—

"લોકાકાશોદર નામની રંગભૂમિકા ઉપર રહેલા હે સર્વ જીવ પાત્રો! તમારે નાટક કરવાની શરૂઆત થઈ ગઈ છે. રાગાભિલાષ નામના નાંદીએ પ્રથમ મંગળાચરણ કર્યું છે. મહામોહ નામે સૂત્રધારે પોતાનું કાર્ય બજાવી ભવનાટકની યોજના સિદ્ધ કરી અનુસંધાન કરેલું છે. માટે હવે તમે મનુષ્યયોનિરૂપ ડ્રોપસીનની પાછળ રહેલા પાત્રો! હું હુકમ કરું છું કે હવે તમો બહાર પ્રેક્ષકોની નજર આગળ આવો. આવીને તુરત જ રુદન કરવું ચાલુ રાખો, ત્યાર પછી અનુક્રમે [illegible] અભિલાષાથી ગ્રહણ કરો, ગોઠણભેર ભાંખોડીએ [illegible], [illegible] માટીમાં પગલે પગલે શરીરને રગદોળો, આટલો વેશ [illegible] હવે [illegible] કુમાર બનો, અનુક્રમે નિશાળે [illegible] અભ્યાસ કરો અને સુંદર રાગથી કવિતાઓના [illegible] કરો, હવે પછી તરુણ થાઓ, અનુક્રમે સ્ત્રીઓ સાથે અનેક [illegible] કરો, [illegible] અનુભવો, સ્ત્રીસુખ [illegible]

[illegible] ”

[illegible]

કર્મોને આવવાનો પ્રકાર :—

મિથ્યાત્વ, અવ્રત, કષાય અને યોગ–આ ચાર આત્માને કર્મબંધ થવાના કારણરૂપે છે. આ ચારનું સમગ્ર નામ જૈન પરિભાષાએ આશ્રવ કહેવાય છે. આશ્રવને એક ગરનાળાંની ઉપમા આપીએ તો કર્મરૂપ મલિન પાણીને આવવાને માર્ગરૂપ આશ્રવ છે. આ મલિન પાણીવડે આત્મારૂપ સ્ફટિક મલિનતાને પામ્યો છે. આત્માને અસંખ્ય પ્રદેશો છે તે મધ્યે આઠ રુચક પ્રદેશોને તો કર્મોનું આવરણ કદાપિ થતું નથી એટલે તેઓ સદાને માટે નિર્મળ છે, તેવાજ છે અને રહેશે; આ હેતુથી આત્મા સર્વાંશે કર્માવરણથી આવૃત્ત થતો નથી અને તે હેતુથી જ આત્મા અજીવ (અનાત્મા) કદાપિ થઇ શકતો નથી. હવે કર્મોના સ્વભાવાનુસાર આત્માને અનેક જન્મો ધારણ કરી જુદે જુદે નામે ભવસ્થિતિ કરવી પડે છે તેનું અવલોકન કરીએ.

આત્માના સંસાર દૃષ્ટિએ અનેક પ્રકારો :

ઇંદ્રિય યોગની અપેક્ષાએ આત્માના પાંચ પ્રકારો છે. એકેંદ્રિય, બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચતુરિંદ્રિય અને પંચેંદ્રિય. એકેંદ્રિયના પાંચ ભેદ છે. પૃથ્વીકાય, અપ્કાય તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય. તે સૂક્ષ્મ અને બાદર બે પ્રકારે છે. સૂક્ષ્મને કેવળજ્ઞાનીઓ ફક્ત દેખી શકે છે, તે ચૌદ રાજલોકમાં સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે. બાદર પૃથ્વીકાય તે ખાણમાં રહેલું સોનું, રૂપું, વિગેરે ધાતુઓ, શસ્ત્ર નહીં લાગેલી માટીઓ અને પાષાણો છે. બાદર અપ્કાય તે વરસાદનું તથા સરોવરનુ જળ વિગેરે. બાદર અગ્નિકાય વિજળી, અંગારા વિગેરે, અને બાદર વાયુકાય તે પવન છે. વનસ્પતિકાય બે પ્રકારે છે. પ્રત્યેક અને સાધારણ, સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાય જે નિગોદ કહેવામાં આવે છે આ નિગોદ એ આત્માની જઘન્યતમ અપક્રાંતિ છે. એક શ્વાસોચ્છ્વાસ જેટલા સમયમાં સાડાસત્તર વખત જન્મ મરણ કરવું પડે છે. બાદર સાધારણ વનસ્પતિકાયમાં એકજ શરીરમાં અનંત જીવો રહે છે. જેમકે સૂરણ, આદુ વિગેરે. પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં એક શરીરમાં એક જીવ રહે છે. જેમકે બીજ,

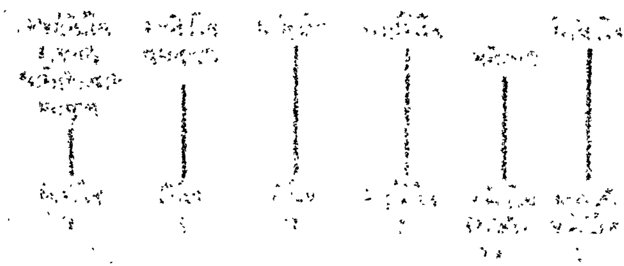
[illegible]

[illegible] :—

[illegible]

[illegible]

[illegible]

આ પ્રકારે આત્માને યોગ્યતા પ્રમાણે ભવવ્યવહાર ચલાવવાને માટે પ્રાણોની ઉત્પત્તિ છે.

નામકર્મના ઉદયથી આત્માને પર્યાપ્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. તે ૭ પ્રકારે છે.

પ્રાણને ટકાવી રાખનાર શક્તિ 'પર્યાપ્તિ':-

આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છ્વાસ, ભાષા અને મન. આહાર પર્યાપ્તિ એટલે આહારને રસ તથા શરીરાદિ રૂપે પરિણમવાની શક્તિ. આ પર્યાપ્તિ એટલે શક્તિ વગર પ્રાણીઓને પ્રાણ હોઈ શકતા નથી. અર્થાત્ પર્યાપ્તિ હોવાથી પ્રાણનું અસ્તિત્વ હોય છે. પર્યાપ્તિ દુર્બળ હોવાથી પ્રાણનો વિનાશ થાય છે અને તે જીવનું મરણ ગણાય છે. એક ઘડીઆળને ચાવી આપ્યા પછી જેમ તે પોતાની મુદત સુધી ગતિ કરે છે, તેમ શરીર યંત્રમાં પર્યાપ્તિ રૂપ ચાવી વડે પ્રાણોનું સાંચાકામ પોતાની મુદત સુધી ગતિમાન રહે છે; ચાવી પુરી થયેથી સાંચાકામ ગતિશૂન્ય બને છે.

શરીર કુલ મળી પાંચ છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, કાર્મણ. પ્રથમ અન્ય ગતિમાંથી જીવ પોતાની માતાના ઉદરમાં આવે છે કે તરત તત્રસ્થિત રસને તૈજસ અને કાર્મણ શરીર વડે લઇને તે રસને સાત ધાતુ (માંસ, રૂધિર, અસ્થિ, રસ, ચરબી, મજ્જા વીર્ય.) પણે પરિણમન કરે છે. ત્યારથી તેને એવી શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે કે, જીવ જે જે આહાર ગ્રહણ કરે તેની સાત ધાતુઓ બનવામાં ક્રિયાઓ ગતિમાન્ થાય છે. આહાર પર્યાપ્તિ ઉત્પન્ન કર્યા પછી તે રસને શરીર-પણે પરિણમાવે છે. અને એ રીતે ગર્ભમાં જ તે પર્યાપ્તિ ઉપત્ન થવાને લીધે ધીમે ધીમે શરીરના અંગોપાંગો ગોઠવાય છે. ત્યાર પછી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ બાંધે છે અને પોતાના ભવની યોગ્યતા પ્રમાણે ઓછી વધતી ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર ચાલવા માંડે છે. ત્યારબાદ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવા મુકવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તે શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ, તેમ જ મન અને વચન વર્ગણાના પુદ્ગલો લેવા મુકવાની શક્તિ તે મન અને વચન પર્યાપ્તિ કહેવાય છે. આહાર પર્યાપ્તિ ઉત્પન્ન થયેલી છે છતાં શરીરને

[illegible]

[illegible]

સંસાર છે. પર્યાપ્તિ નામ કર્મના ઉદયથી શરીર ઇંદ્રિય વિગેરેની રચના થાય છે. અર્થાત્ અન્ય કોઈ કર્તા નિમિત્ત કારણ નથી.

ઉપરોક્ત પ્રકારે પ્રાણીઓને મુખ્ય ચાર કારણોથી આઠ કર્મોનો કર્મ બંધ થાય છે. કર્મની વ્યાખ્યા કરતાં કર્મગ્રંથકાર કહે છે કે, कीरइ जीएण हेउहिं जेणं तो भन्नए कम्मं. **મિથ્યાત્વ, અવ્રત, કષાય અને યોગરૂપ** હેતુઓથી જે આત્માવડે કરાય તે કર્મ કહેવાય છે. આ ચાર ઉત્પાદક કારણોનો વિનાશ થાય તો કાર્યના વિનાશપણાથી આત્મા કર્મ રહિત થાય અને શાશ્વત સુખ પામી શકે. આ ચાર કારણો એ આત્માના જુદી જુદી અવસ્થાના રાગદ્વેષજન્ય મલિન પરિણામો છે. પ્રસ્તુત કર્મ આઠ પ્રકારે છે.

(૧) જ્ઞાનાવરણીય. (૨) દર્શનાવરણીય. (૩) મોહનીય. (૪) અંતરાય. (૫) નામ. (૬) ગોત્ર. (૭) વેદનીય. (૮) આયુષ્ય.

પ્રથમના ચાર કર્મોનો તદ્દન ક્ષય થાય ત્યારે કૈવલ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે. અને બાકીના ચારનો સમૂલ વિનાશ થાય ત્યારે આત્મા નિર્વાણપદ પામે છે. આદ્ય ચાર ઘાતિકર્મ અને અવાંતર ચાર અઘાતિકર્મ–એવા નામથી ઓળખવામાં આવે છે. જેમ એક માણસે કાચો પારો ખાધા પછી તે પારો જડ હોવા છતાં, તે પ્રાણીના શરીરને છિન્નભિન્ન કરી નાંખે છે, તેમ પૂર્વોક્ત નામવાળા કર્મો જડ હોવા છતાં આત્માના નિર્મળ પ્રદેશોને અંધકારમાં વીંટાળી દે છે. કર્મની શક્તિ એ ચૈતન્ય જનિત શક્તિ નથી કિંતુ પૌદ્ગલિક સ્વભાવજનિત શક્તિ છે. આ આઠ કર્મોના જુદા જુદા સ્વરૂપની પર્યાલોચના કરતાં પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો આત્માને કેવી રીતે ઉપઘાત થાય છે તે તરફ દૃષ્ટિ કરીએ.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ :

આત્મારૂપ દ્રવ્યને આશ્રીને શુદ્ધ જ્ઞાન નામનો ગુણ રહેલો છે તેને આવરણ કરનાર કર્મ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે. એક મનુષ્યની આંખે પાટો બાંધવામાં આવે તો જેમ પદાર્થો જોઈ શકતો નથી, તેમ આ

તર્ક સમાધાનની શક્તિ પ્રાપ્ત થયેલી છે તેને તેટલે અંશે મતિજ્ઞાન વર્તતું છે. આ મતિજ્ઞાન પાંચ પ્રકારે દર્શાવાયેલું છે.

વ્યંજનાવગ્રહ, અર્થાવગ્રહ, ઈહા, અપાય અને ધારણા. મન અને નેત્રને વિષયો ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા અર્થાવગ્રહથી શરૂ થાય છે. જ્યારે અન્ય ચાર ઇન્દ્રિયોને વિષયો ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા વ્યંજનાવગ્રહથી શરૂ થાય છે. એક સ્પર્શનેંદ્રિય અને નેત્રેંદ્રિયનું દૃષ્ટાંત લઈ મતિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સંક્ષિપ્ત કરીએ. એક મનુષ્ય નિદ્રામાં વર્તે છે, તે વખતે અન્ય મનુષ્ય તેના શરીર ઉપર અત્યંત ઉષ્ણ જળ રેડવા માંડે છે. તેના રેડવાને પહેલે જ સમયે નિદ્રાધીન મનુષ્યને 'કાંઈક' મારા ઉપર પડ્યું એવું જે ભાન તે વ્યંજનાવગ્રહ મતિજ્ઞાન. ઉષ્ણ પદાર્થ કાંઈક પડ્યો એવું બીજે ક્ષણે થયેલું જે જ્ઞાન તે અર્થાવગ્રહ. ત્રીજી ક્ષણે ગરમ પાણી હશે કે બીજી કોઈ વસ્તુનો સ્પર્શ થયો હશે તેની શંકા ઉદ્ભવવી તે ઈહા. ગરમ પાણી જ છે એવો નિશ્ચય થવો તે અપાય. ગરમ પાણી મારા ઉપર પડ્યું એવી સ્મરણ શક્તિ રહેવી, તે ધારણા મતિજ્ઞાન કહેવાય છે. નેત્રેંદ્રિયને પ્રથમ સમયે જ પદાર્થ પ્રાપ્ત થઈ જવાથી વ્યંજનાવગ્રહ હોઈ શકતો નથી. એક મનુષ્યને દૂર રહેલા એક ઝાડના ઠુંઠાને જોતાં આ કાંઈક વસ્તુ છે. એવું ભાન થવું તે અર્થાવગ્રહ(નેત્રેંદ્રિય) મતિજ્ઞાન કહેવાય છે. ઠુંઠું હશે કે મનુષ્ય? એવી શંકા થવી તે ઈહા, પછી નજીક આવ્યા પછી આ ઠુંઠું જ છે. એવું નિર્ણયવાળું ભાન તે અપાય, અને તે નિર્ણયને [illegible] તે ધારણા કહેવાય છે. સર્વ મળી મતિજ્ઞાનના [illegible] છે. [illegible] અવગ્રહ ક્ષિપ્રાદિ અનેક ભેદો વિસ્તાર [illegible] છે, જે કર્મગ્રંથ અને સિદ્ધાંતોમાં નિરૂપણ કરેલા [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

અર્થ–પ્રત્યનીકપણું, નિન્હવપણું, ઉપઘાત, પ્રદ્વેષ, અંતરાય અને અતિ આશાતના કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મોનો બંધ થાય છે.

મોહનીય કર્મ :—આ કર્મની શાસ્ત્રકારોએ મદિરા સાથે તુલના કરી છે. મદિરા પીનાર મનુષ્ય કેફના આવેશમાં જેમ માતાને સ્ત્રી તરીકે અને સ્ત્રીને માતા તરીકે ગણવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે, અનેક અનાચારોનું ભાન રહેતું નથી, તેમ મોહનીય કર્મથી પરવશ થયેલો પ્રાણી રાગમાં અંધ થઇ વિવેકબુદ્ધિથી દૂર રહે છે. દ્વેષાનલમાં દગ્ધ થઇ સ્વાત્મભાન ભૂલી જઈ અન્યનું અહિત આચરવા તત્પર થાય છે. કષાયોથી અભિભૂત થઈ ક્રોધી, અહંકારી, કપટી અને લોભી બને છે. મોહનીય કર્મના મુખ્યપણે અઠાવીશ પ્રકારો નીચેના વૃક્ષ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલૂમ પડશે.

મોહનીય કર્મ

કષાય	નોકષાય	સમકિત–મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ મોહનીય
૧૬	૯	૩
ક્રોધ, માન, માયા, લોભ.	હાસ્ય, રતિ,	અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા.
અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની, સંજ્વલન		સ્ત્રી વેદ, પુરુષ વેદ, નપુંસક વેદ.

અનાદિ કાળથી આત્મા સાથે રહેલું અને ભોગવટા પ્રમાણે જીર્ણ થઈ નવા નવા રૂપને ધારણ કરતું આ કર્મ આઠ કર્મો પૈકી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળું છે; એટલું જ નહિ પરંતુ અન્ય સાત કર્મો ઉપર અમલ ચલાવી પોતે સાત કર્મોને પોતાના દોર ઉપર ચલાવે છે.

ક્રોધ કષાય :—ક્રોધથી પરાધીન થયેલા એક મનુષ્યને તમે જુઓ ! જો તેનામાં નિર્માલ્યપણું હોય છે તો તે અંતરમાં ધગધગતા

લાગુ પડે છે. ભાવનિક્ષેપ સત્ય હોય તો બાકીના ત્રણ નિક્ષેપની સફળતા છે, અન્યથા તે ત્રણ નિક્ષેપો નિષ્ફળ છે.

નામ જિન:–જિન શબ્દથી આવાહન થતા દરેક પ્રાણી પદાર્થ તે નામ જિન કહેવાય છે.

સ્થાપના જિન:–જિન નામથી અંકિત કોઈ પ્રાણીની છબીનું સ્થાપન તે સ્થાપના જિન (આ અસદ્‌ભૂત સ્થાપના છે). જિનેશ્વર પ્રભુની મૂર્તિ અથવા છબીનું સ્થાપન તે સદ્‌ભૂત સ્થાપના છે. જિનેશ્વર પ્રભુની પ્રતિમા–પ્રભુના અદ્‌ભુત ગુણોની પ્રતીતિ કરાવવા સમર્થ હોવાથી સ્થાપના અવશ્ય આરાધવા યોગ્ય છે. સ્થાપના નિક્ષેપ કેવું કાર્ય બજાવે છે તે નીચેના દૃષ્ટાંત ઉપરથી સહજ સમજાશે.

એક જંગબારી જંગલી પ્રાણી હતો. તેણે 'ગાય' કદાપિ જોઈ નહોતી. તેમ જ 'ગાય' એ શું વસ્તુ છે, તેની માહિતી પણ તેને નહોતી. તે એક વખત હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યો અને એક મકાનમાં ગાયની પાષાણનિર્મિત મૂર્તિ જોઇ. તેણે વિચાર કર્યો કે આ બાળકને ક્રીડા કરવાનું રમકડું છે કે બેસવાનું આસન છે? મારાથી કંઈ સમજી શકાતું નથી, માટે આ ઘરના માલીકને પૂછી જોઉં તો ખાતરી થાય. આવા પ્રકારે મન સાથે વિચાર કર્યો. ત્યાં તેને હિન્દુસ્તાનમાં મિત્ર તરીકે આમંત્રણ કરનાર તે ગૃહપતિ આવ્યો. તેને તે જંગબારી મનુષ્યે પૂછ્યું, 'આ શું છે?' તે માલીકે કહ્યું આવા પ્રકારનું ગાય નામનું પ્રાણી અહીં હિન્દુસ્તાનમાં છે, તેને બે શીંગડાં, ચાર પગ અને ચાર આંચળ અને એક પુચ્છ હોય છે. આવા પ્રકારની તેની આકૃતિ હોય છે. આ પ્રત્યક્ષ દેખાતા તેના ચાર આંચળને આવી રીતે દોહવાથી તેમાંથી દૂધ નીકળે છે. તે દૂધ પીવાથી આપણી જઠરાગ્નિ તૃપ્ત થાય છે, અને ક્ષુધાની શાંતિ થાય છે આવું સાંભળી તે પ્રાણીને વિસ્મય થયો અને પેલા ગૃહસ્થનું કહેલું બરાબર ધ્યાનમાં રાખ્યું. એક વખત હિન્દુસ્તાનની મુસાફરી કરતાં રણ વચ્ચે ભૂલો પડ્યો. સાથે લાવેલા જળ અને

કરવામાં આવે છે. અસદ્ભૂત સ્થાપના કે જે ભાવ ઉત્પન્ન કર
માટે નાલાયક છે, તે વાસ્તવિક સ્થાપના નથી. વિષય વાસનાને ઉત્
(રૂપી) અક્ષરો જેમ (અરૂપી) વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવાને માટે અસ
છે–તેમ કષાયયુક્ત અથવા પ્રસન્ન વદનથી રહિત જો જિનેશ્વર પ્ર
પ્રતિમા બની હોય તો તે જિનગુણના સંસ્કાર દાખલ કરી શકે ન
પરંતુ તેમ નથી જ. એટલે કે જે જિન પ્રતિમાનું આકૃતિ-સ્વ
જડપણે છે, તેવું જ ચૈતન્યમય જિનોમાં તાદૃશ હોય છે.

અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાળના જિનેશ્વરના જીવો તે દ્રવ્ય
જિન. મરીચિ કે જે વીર પ્રભુનો આત્મા હતો તેમને ભરતચક્રિ
વંદન કરેલું છે એવું જાણીને કે "આ જીવ તીર્થંકર થશે."

ભાવજિનઃ–તે સાક્ષાત્ કેવળજ્ઞાની તીર્થંકર છે. નામ, સ્થાપના
દ્રવ્ય અને ભાવ ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક ગુણો આરોપણ કરનાર છે.
પ્રથમના ત્રણ નિક્ષેપોમાં જો ભાવ ઉત્પન્ન થવાનું 'સામર્થ્ય' હોય તો જ
તે સાર્થક છે મતલબ કે નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય એ ત્રણ વસ્તુ
તત્ત્વનાં સાધન છે અને ભાવ તે વસ્તુતત્ત્વનું સાધ્ય છે. રૂપી સાધ
વડે અરૂપી સાધ્યની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. એ નિઃકેવળ સત્ય થ
ચૂક્યું છે. આ સબબને લઈને નીચેનાં સિદ્ધાંતોનું સ્પષ્ટીકરણ થાય છે.

"સાધુ" એવા શબ્દથી સંતપુરુષોની રહેણીકરણીનું સ્મરણ થાય છે
અને "શઠ" એવા શબ્દથી દુર્જનોની ખલતા હૃદય આગળ તરે છે.

અસૌમ્ય આકૃતિવાળી અને કષાયયુક્ત મુખમુદ્રા જણાવતી મૂર્તિવડે
ખેદ અને કષાયના સંસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ જ શાંત મુખમુદ્રાવાળી
મૂર્તિવડે સમભાવ પ્રકટે છે.

બાહ્ય શરીરશુદ્ધિ એ દ્રવ્યક્રિયા હોવાથી ભાવક્રિયારૂપ અંતરંગ
શુદ્ધિનું નિમિત્ત છે. બાહ્યક્રિયામાં ભક્ષ્યાભક્ષ્ય અને પેયાપેય
વિવેકથી રહિત હોય તો તેનું આંતરસ્વરૂપ પણ દરરોજ ક્ષીણતર
થતું જાય છે.

જૈનદર્શનના સિદ્ધાંતોમાં અન્ય દર્શનોનું અવતરણ

બૌદ્ધદર્શન:-જૈનદર્શનનિર્ગત દ્રવ્યાનુયોગનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ પૂર્ણ થયું. પૂર્વે જણાવેલા નિયમાનુસાર અન્ય દર્શનોનાં સિદ્ધાંતોનું અવલોકન કરી તેમનું જૈન દર્શનમાં કેટલે અંશે અવતરણ છે તે હવે તપાસવાની આવશ્યકતા છે. જે જે સરખામણી હવે પછી કરવામાં આવશે તે તે દર્શનોના બાહ્ય આચાર અથવા વેષને અંગે નથી, પરંતુ તેમના સિદ્ધાંતોના મૂળ ભેદોને આશ્રીને છે. પૂર્વોક્ત પ્રકારે છ દર્શનોમાંથી જૈન દર્શનને બાદ કરતાં પાંચ દર્શનોનાં નામ દર્શાવેલાં છે તેમાં પ્રથમ દર્શનાનુયાયી **બૌદ્ધો** ચાર જાતિના છે.

વૈભાષિક, સૌત્રાંતિક, યોગાચાર, માધ્યમિક.

વૈભાષિકો:-વસ્તુને ક્ષણસ્થાયિ-ક્ષણવિનાશી માને છે એટલે કે ઉત્પત્તિ જન્મ આપે છે. સ્થિતિ સ્થાપે છે, જરા જર્જરિત કરે છે, અને વિનાશ નાશ કરે છે, તેમ આત્મા પણ તેવો જ છે. અને તે **પુદ્ગલ** કહેવાય છે.

સૌત્રાંત્રિકો:-રૂપ, વેદના, વિજ્ઞાન, સંજ્ઞા અને સંસ્કાર એ પાંચ સ્કંધ શરીર ધારીને છે પણ આત્મા જેવું કાંઈ નથી. આ સ્કંધ પરલોકમાં પણ જાય છે—આ પ્રકારે માને છે.

યોગાચારો:-આ જગતને વિજ્ઞાન માત્ર માને છે. વાસનાના પરિપાકથી નીલ પીતાદિ વર્ણોનો ભાસ થાય છે. આલય વિજ્ઞાનને સર્વ વાસનાઓનો આધાર માને છે. અને એ આલયવિજ્ઞાનની વિશુદ્ધિને મોક્ષ કહે છે.

માધ્યમિકો:-આ સર્વ શૂન્ય સ્વપ્ન તુલ્ય માને છે. મુક્તિને પણ શૂન્ય માનવાથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. તેઓ પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન બે પ્રમાણો માને છે.

દ્વીપ એક લક્ષ યોજનનો છે. તેની પરિધિ ૩૧૬૨૨૭ યોજન. ૩ ગાઉ, ૨૮ ધનુષ્ય, અને ૧૩ અંગુલ પ્રમાણ છે. સર્વમળી શાશ્વત નદીઓ તિર્છાલોકમાં ૧૪૫૬૦૦૦ સંખ્યાવાળી છે. ભરતક્ષેત્રનું પ્રમાણ પાંચસેં છવીશ યોજન છ કળાનું છે. શાશ્વત તીર્થો સર્વમળી તિર્છાલોકમાં માગધ વરદામાદિ એકસો એની સંખ્યામાં છે. તિર્છાલોકની મધ્યમાં સુવર્ણમય સુમેરુ પર્વત લક્ષ યોજનના પ્રમાણવાળો છે. બીજા કંચનગિરિ, ગજદંતા, વખારાગિરિ, વગેરે સર્વમળી બસેં ઓગણોતેર પર્વતો છે. ચોત્રીશ વિજય છે પદ્માદિ છ મોટા દ્રહો છે. ઊર્ધ્વલોક, તિર્છાલોક, અને ભુવનપતિ આદિ નિકાયોને વિષે જિન ભુવનોની સંખ્યા સાતક્રોડ ને બોતેર લાખ જેટલી છે. તે સર્વ ચૈત્યોમાં જિન બિંબોની સંખ્યા આઠસો ત્રીશ ક્રોડી, છોંતેર લાખની છે. તીર્છાલોકમાં શાશ્વત જિન ચૈત્યો ચારસો તેસઠ છે. તેની અંદર સર્વ મળી પચાસ હજાર ને ચાર જિનબિંબો છે ઊર્ધ્વલોકમાં અનુત્તર વિમાન સુધી ચોરાશી લાખ સતાણું હજાર ને તેવીશ વિમાન છે. તેટલાં જ ચૈત્યો છે અને તેમાં સર્વ મળી એકાણું ક્રોડી છોંતેર લાખ અઠ્ઠોતેર હજાર ચારસો ચોરાશી જિનબિંબો છે. આ ઉપરાંત યુગલિક ક્ષેત્રો, જંબુશાલ્મલિ પ્રમુખ વૃક્ષો, ગંગા, સિંધુ સીતા, સીતોદા, પ્રમુખ મહા નદીઓ વગેરેનું સવિસ્તર મર્યાદાવાળું જ્ઞાન લઘુસંઘયણુ–બૃહત્ સંઘયણાદિ ગ્રંથોમાં પ્રતિપાદન થયેલું છે, જે જેવાથી સર્વજ્ઞદ્રષ્ટિ કેટલી વિસ્તારવાળી હશે તેની સંક્ષિપ્તપણે આપણુ પામર પ્રાણીઓને ઝાંખી થઈ શકે છે. કેટલાક અધ્યાત્મી કહેવાતા મનુષ્યો ગણિતાનુયોગના વિષયને શુષ્ક ગણી તેનો અનાદર કરે છે, અને બીલકુલ તે અનુયોગ ભણી દ્રષ્ટિ કરતા નથી. તેવાઓએ સમજવું જોઇએ કે ગણિતાનુયોગ એ લોક સ્વરૂપનું **દ્રવ્યજ્ઞાન** છે અને દ્રવ્યાનુયોગ એ તેનું **ભાવજ્ઞાન** છે. ભાવજ્ઞાનને દ્રઢ અને મજબૂત કરવાને માટે દ્રવ્યજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે એમ શાસ્ત્ર ખુલ્લી રીતે કહે છે. જો કે એટલું તો છે કે ગણિતાનુયોગના વિષયમાં રચીપચી રહી દ્રવ્યાનુયોગ રૂપ સાધ્યથી બેનસીબ રહેવું એ શિષ્ટ સંમત નથી જ; પરંતુ તેથી

કથાનુયોગ :

જૈન દર્શનનું સ્વરૂપ સમજવા માટે તૃતીય નેત્રરૂપ ધર્મકથાનુયોગ છે. આ નેત્રવડે હેય ઉપાદેયની નિવૃત્તિ–પ્રવૃત્તિ યથાર્થ સમજી શકાય છે. આ અનુયોગમાં કથાઓનો મોટો સંગ્રહ છે. ઐતિહાસિક નરરત્નો જે અત્યારે ભૂપૃષ્ઠ ઉપર વિદ્યમાન છે તેમના અવલોકનથી નાયકોનાં [illegible] શૌર્ય, ઔદાર્ય, ક્ષમા અને આર્જવાદિ સદ્ગુણો, તેમ જ ક્રોધ, કામ, અભિમાન, પ્રપંચ આદિ દુર્ગુણોની તુલના થઈ શકે છે. કથાઓ એ સજ્જન અને દુર્જનની પ્રવૃત્તિઓના બોધ લેવા લાયક દૃષ્ટાંતો [illegible] માર્ગદર્શક છે. પ્રાણી માત્ર જે હેયોપાદેય પ્રવૃત્તિમાં ગમન કરવા તત્પર [illegible] ને તેમને રુચતું નથી, તેઓ જ્યારે કથાનુયોગનું [illegible] કરે છે અને તે ઉપર મનન કરે છે ત્યારે તેઓ [illegible] જાણી શકે છે. અને પરિણામે હિતકારક પ્રવૃત્તિમાં [illegible] પ્રાણીઓને કથાઓ વાંચવામાં ખૂબ રસ [illegible] પરંતુ તેઓ તેથી વંચિત થવાનું નથી. ત્યારે કથાઓ [illegible] આગમના પદાર્થ સમજી શકતા [illegible] પ્રગતિશીલ થવાય ત્યારે જ ધર્મકથાનુયોગ [illegible] જૈન દર્શનની અંદરમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે.

ચરિત્રો ઉત્તમ સદ્ગુણોથી ભરપૂર હોવાથી જગતના ઇતિહાસના સર્વ પૃષ્ઠો ઉપર મુદ્રિત થાય છે, અને ભવિષ્યની સર્વ પ્રજા મુખ્યત્વે એ મહા કાર્યથી એમની સ્મૃતિ સાચવી શકે છે. પછીથી તજ્જન્ય અનુકરણ કરવામાં પ્રયત્નશીલ બને છે. જીવનચરિત્રોના પાત્રોની જીવંત મૂર્તિઓ કે જેઓએ પોતાની સુગંધને પૃથ્વીના પટ ઉપર પાથરી દીધે હોય છે તેવી જીવન્ત મૂર્તિઓ વાંચકોના હૃદયમાં ઉત્સાહ પ્રેરી હૃદયને પુરૂપાર્થપ્રેમી બનાવે છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે "જે ચરિત્રો અથવા કથાઓ વાંચકના હૃદયમાં મલિન ભાવને નિર્મલ કરી ઉચ્ચભાવને ઉત્તેજિત કરે નહિ અથવા તે મહાન્ પ્રતિભાનું પ્રતિબિંબ બતાવી વાંચકની શક્તિઓને વિકાસ આપે નહિ તે માત્ર ચક્ષુનો વ્યાપાર છે." મહાત્માઓની કથામાંથી શું મળી શકે છે તે સંબંધે એક અંગ્રેજ નીચે પ્રમાણે વિચારો બતાવે છે.

One comfort is that great men taken up in any way are profitable company.

"જે મનુષ્યો ખરેખર મોટા હોય છે તેઓના જીવનને ગમે તે દ્રષ્ટિથી નિહાળીએ તો પણ તેમાંથી કાંઈક બોધદાયક અથવા ઉત્કર્ષ કરે તેવું મળ્યા વિના રહેતું નથી."

આમ હોવાથી મનુષ્ય જીવનની સફળતા મહાત્માઓની જીવનકથાઓમાંથી અવશ્ય સારગ્રહણરૂપ હંસચંચુ વડે, મિથ્યાજ્ઞાનરૂપ પાણીને છોડી દઈ, શુધ્ધ જ્ઞાનરૂપ દુગ્ધથી આત્માને પુષ્ટ કરવા પ્રયત્નશીલ થવાથી થઈ શકે એ નિર્વિવાદ સત્ય છે. ક્રમશઃ આ અનુયોગ ચરણ કરણાનુયોગમાં પ્રવૃત્તિનું અનંતર કારણ થઈ જાય છે. તત્ત્વ ગ્રહણ કરી આત્મોન્નતિમાં કર્તવ્યપરાયણ થવું—એ ધર્મકથાનો સાર અને અદ્વિતીય સિધ્ધાંત છે. જૈન કથાનુયોગ એટલો બધો વિશાળ અને વિસ્તૃત છે કે જૈનેતર દર્શનોની કથા સમુદાયની તુલનામાં તે અગ્રપદે આવી શકે છે. વળી જૈન કથાનુયોગમાં ભાગ્યે જ કલ્પિત કથાઓનો સંભવ છે

ચરણકરણાનુયોગ :

જૈન દર્શનનું તૃતીય રત્ન જેને 'ચારિત્ર' શબ્દથી ઓળખાવવામાં આવે છે તે પ્રસ્તુત ચરણકરણાનુયોગ છે. શ્રીમદ્ ઉમાસ્વાતિ વાચક જેને-જ્ઞાનસ્યફલં વિરતિ રૂપે સૂત્રમાં ગુંથે છે, નીતિકારો જેને નૈતિકબળ અથવા વિચારોવડે ઉત્પન્ન થયેલું સદ્વર્તન તરીકે ઓળખે છે, માનસશાસ્ત્રીઓ જેને પુરુષના હૃદય તરીકે ગણના કરે છે, શાસ્ત્રોપદેશકો જેને દર્શનમોહનીયના વિનાશથી સમ્યગ્જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલું છે, એવા પુરુષો દ્વારા આલંબનીય માને છે અને અધ્યાત્મ જ્ઞાનીઓ જેને જ્ઞાન દર્શનની રમણતા રૂપે સ્થાપન કરે છે–તે આ જૈનદર્શનનો ચતુર્થ અનુયોગ છે.

એક મહાપુરુષ બુદ્ધિ અને હૃદયની સત્તાનું પૃથક્કરણ કરતાં કહે છે કે–બુદ્ધિબળ કરતાં હૃદયબળ હજારગણું દરજ્જે ઉચ્ચતા ધરાવે છે. બુદ્ધિબળના સાયુજ્યને પામેલો પણ હૃદયસત્તાથી શૂન્ય પ્રાણી ગાંડા માણસના હાથમાં આપેલી તરવારની પેઠે અવ્યવસ્થિત છે. જેવા વિચાર તેવા આચાર એ સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિદ્વારા સમ્યક્ચારિત્રની પરિપાલના કરવારૂપે વાસ્તવિકતા પ્રકટ કરે છે, આ ઉપરથી સ્વતઃસિદ્ધ થઇ શકે છે કે ચરણકરણાનુયોગ એ સમ્યક્ચારિત્ર હોઈ અખિલ જૈન દર્શનનું હૃદય છે હૃદયબળ પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય પુરુષ મહાપુરુષ થઈ શકતો નથી. દ્રવ્યાનુયોગનું માત્ર અવલંબન કરનારા જનોને ચરણકરણાનુયોગ એ ક્રિયાકાંડ હોઈ શુષ્ક લાગે છે અને કષ્ટસાધ્ય કાર્ય તરીકે ગણી પ્રવૃત્તિમાં પોતાની અશક્તિ જાહેર કરે છે; તેવા શુષ્ક જ્ઞાનીઓએ સમજવું જોઈએ કે આ ચરણ સિત્તરી અને કરણ સિત્તરી રૂપ જૈન ચારિત્ર એ આત્માની અત્યંત નિર્મળ વિશુદ્ધિ કરનાર છે. દ્રવ્યાનુયોગનું જ્ઞાન એ આત્યંતિક વિશુદ્ધિને સંભવનાર અનંતર સાધન છે પરંતુ સાધ્યની પ્રાપ્તિ સાધનોના Practical ઉપયોગ વગર નિરર્થક અને નિષ્ફળ છે. પ્રસ્તુત ચારિત્ર બે પ્રકારનું છે,

(૧) દેશ વિરતિ (૨) સર્વ વિરતિ

વિનય. જ્ઞાન પ્રાપ્તિઓની સારવાર કરવી તે વૈયાવચ્ચ. અને જ્ઞાનનું શ્રવણ મનન, અને નિદિધ્યાસન એ સ્વાધ્યાય. આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનથી રહિત થઈ ધર્મ ધ્યાન તથા શુક્લ ધ્યાનમાં રમણતા કરવી તે ધ્યાન તપ કહેવાય છે. ધ્યાનના ચાર પ્રકારો આ રીતે છે.

આર્ત ધ્યાન, રૌદ્ર ધ્યાન, ધર્મ ધ્યાન, શુક્લ ધ્યાન.

આર્ત ધ્યાનના ચાર પ્રકાર (૧) ઇષ્ટ વિયોગ, અનિષ્ટ સંયોગ, રોગ ચિંતા, અને અગ્રશોચ (ભાવિભવમાં મને અમુક ઇષ્ટ વસ્તુ મળો એવું નિયાણું કરવું તે)

રૌદ્ર ધ્યાનના ચાર પ્રકાર (૧) હિંસાનુબંધિ (૨) મૃષાનુબંધિ (૩) સ્તેયાનુબંધિ અને (૪) સંરક્ષણાનુબંધિ (આસક્તિયુક્ત સ્ત્રી પુત્રાદિના સંરક્ષણ સંબંધી). ધર્મ ધ્યાન ચાર પ્રકારે (૧) આજ્ઞા વિચય (જિનાજ્ઞાના સ્વરૂપનું ચિંતવન) (૨) અપાય વિચય (કર્મો વડે પ્રાણીઓને થતી પીડાનું ચિંતન) (૩) વિપાક વિચય (સુખ દુઃખાદિને કર્મફળ જાણી શોક નહીં કરવા સંબંધી વિચારણા) અને (૪) સંસ્થાન વિચય (ચૌદ રાજલોકના સ્વરૂપનું મનન).

શુક્લ ધ્યાન ચાર પ્રકારે: (૧) પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર (૨) એકત્વ વિતર્ક અવિચાર (૩) સૂક્ષ્મ ક્રિયા પ્રતિપાતિ (૪) વ્યુત્સન્નક્રિયા અનિવૃત્તિ. પહેલા બે ભેદ ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર ચડતા પ્રાણીને આઠમા ગુણ સ્થાનકથી શરૂ થાય છે તેમાં જગતમાં રહેલા પદાર્થોના ગુણ પર્યાયોનું ચિંતવન છે. બારમે ગુણસ્થાને પ્રસ્તુત ધ્યાનનો બીજો ભેદ પૂર્ણ થાય છે. તે પૂર્ણ થયા પછી ધ્યાતા વિશ્રાંતિ પામે છે. ત્યારપછી તુરત જ અખિલ પ્રાણી પદાર્થોને હસ્તામલકવત્ જણાવનાર કેવળજ્ઞાન થાય છે. અહીંથી ત્રીજો પ્રકાર શરૂ થાય છે. અને આયુષ્યમર્યાદાપૂર્ણ થવાની તૈયારી વખતે સૂક્ષ્મ મન, વચન, અને કાયવ્યાપારનો રોધ કરતી વેળાએ ત્રીજો પ્રકાર પૂર્ણ થઈ ચતુર્થ પ્રકાર શરૂ થાય છે. પૂર્ણ કર્યા પછી અઇઉઋૡ—પંચ હ્રસ્વાક્ષરના ઉચ્ચાર જેટલા સમયમાં નિર્વાણપદ પામે છે.

"કષાય અને ઇંદ્રિયથી જીતાયેલો આત્મા તે જ સંસાર છે અને તેમને આત્મા જીતે ત્યારે પંડિતો તેને મોક્ષ કહે છે."

અત્ર એક પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે સિદ્ધના જીવોને, આ સંસારમાં સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે રમણ કરવાથી ઉત્પન્ન થતો આનંદ તેમ જ સ્વાદિષ્ટ અને ઉત્તમ ભોજનો આરોગવાથી ઉદ્ભવતો આનંદ નથી જ; તો મુક્તિ નિવાસ કરતાં અહિં સુખ લાગે છે. ત્યાં ભોગવટા વગરની શૂન્ય અવસ્થા છે. પરંતુ પુદ્ગલાનંદી પ્રાણીઓનો આ અજ્ઞાનમૂલક પ્રશ્ન છે એમ કહેવા સાથે સમાધાન કરવામાં આવે છે કે એક પ્રાણી કોઠામાં રહેલો દુધપાક ગળાં સુધી ખાય છે, હવે શું તે વધારે ખાવાની ઇચ્છા કરે તો ખાઈ શકે ખરો કે? સ્ત્રી સંયોગના સુખને અંતે વિષય કેવો કટુ લાગે છે! આ પ્રકારે આ સંસારી પ્રાણીઓને પૂર્વ સંસ્કાર જનિત અનેક પ્રકારે ખરજ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેને યોગ્ય વા અયોગ્ય પ્રકારે દૂર કરવાની કોશીશ કરે છે. જે જે પ્રકારની ખરજ ઉદ્ભવે છે તેની શાંતિ પછી તે ખરજને શાંત કરનારી વસ્તુનો વ્યાપાર ઝેર જેવો લાગે છે. શરીર ઉપર ખુજલી થાય છે તે વખતે ખરજ પ્રકટે છે; પછી તે ખરજને શાંત કરવાને ખણવાથી ફોલ્લાઓ ઉપસે છે જેથી તે ખણવાના સુખ કરતાં અનેકગણું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. પુદ્ગલિક પદાર્થોથી થતાં સુખની આ સ્થિતિ છે. જે સુખને પરિણામે દુઃખ રહેલું છે તેને શાસ્ત્રકાર "સુખ જ" કહેતા નથી. સિદ્ધના જીવોને ક્ષુધા તથા વિષયાદિ ખરજની ઉત્પત્તિનું બીજ દગ્ધ થયેલ હોવાથી તે ખરજની શાંતિના ઉપાયો યોજવાની તેમને જરૂર હોતી નથી. તેઓ ખરેખર સુખમાં રહેલા છે. જ્ઞાનાનંદમાં મગ્ન થઈ એક સમયમાં જગતના ત્રૈકાલિક ભાવોને સામાન્ય-વિશેષ ઉપયોગપણે જાણ્યા કરે છે. ઉપાધિ રહિત જીવન કોઈ નિરાબાધપણામાં સ્થિત છે. સમગ્ર વિશ્વમાં કોઈ પણ પદાર્થ સંકલના એમનાથી ગુપ્ત નથી. શ્રી કૃષ્ણ ભગવદ્ગીતામાં કહે છે તેથી ઉલટું આ સિદ્ધ જીવોને પુનઃ અવતાર લેવાનો અભાવ સ્થાપિત થયેલો છે. કેમકે શ્રી કૃષ્ણ કહે છે કે :—

ઉપસંહાર

પ્રિય વાચકગણ !

જૈન દર્શનના ચારે અનુયોગોનું સ્વરૂપ સંક્ષિપ્તપણે પૂર્ણ કરવામાં આવેલું છે. અવાંતર જૈનેતર દર્શનોના સિધ્ધાંતોની સરખામણી પણ થયેલી છે. જૈન દર્શન કે જેમાં અનંત પ્રાણી પદાર્થોનું જ્ઞાન સમાયેલું છે, તેને ટુંકમાં કહી બતાવવું એ માત્ર મહાસાગરમાંથી એક બિંદુ પૃથ્વી ઉપર મૂકવા બરાબર છે. સંક્ષિપ્તપણે દર્શાવતાં અનેક પ્રકારે વસ્તુ સંકલના અપૂર્ણ રહેલી હશે, એટલું જ નહીં પરંતુ સ્થૂલ સૂક્ષ્મ રહસ્યોનું આવાહન પણ નહીં થયું હોય; તેમ જ વસ્તુતત્ત્વની પ્રરૂપણા ઉલટી રીતે બનેલી હોય! આ સર્વને માટે મિથ્યાદુષ્કૃત દઇ ઉપસંહાર કરતાં જૈન દર્શનને અંગે તેની જનસમૂહમાં સર્વ સામાન્ય પરિસ્થિતિ પરત્વે બે બોલ લખવામાં આવે છે તે અપ્રાસંગિક નહીં જ ગણાય.

જૈન દર્શનના બાહ્ય અને અંતરંગ સ્વરૂપનો વિવેક કરતાં તેનું અખિલ અંગ અખંડ બને છે. બાહ્ય સ્વરૂપ કે જેને પ્રાકૃત પ્રાણીઓ તત્કાળ ગ્રહણ કરી શકે છે, તે પણ એવી સુંદર મર્યાદામાં સંકલિત થયેલું છે કે, તે અન્ય દર્શનોના બાહ્ય સ્વરૂપને લૌકિક કોટિમાં મૂકી તેનાથી અતીત થઇ-લોકોત્તર કોટિમાં સ્વયમેવ પ્રવેશ કરે છે. દૃષ્ટાંત તરીકે શ્રાવક અને મુનિઓનો આચાર કે જે જૈન દર્શનનું બહિરંગ સ્વરૂપ છે, તેનું પૃથક્કરણ કરીએ ત્યારે એક શ્રાવકનો આખો દિવસ કેવા સુંદર ભાવનામાં વ્યતીત થવો જોઇએ અને મુનિનો આખો દિવસ કેવા સુંદર ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ પામી નિર્ગમ થવો જોઇએ, તે ગ્રંથોમાં વિસ્તાર પૂર્વક દર્શાવેલું છે. એક શ્રાવક તરીકે હિંસાથી સ્થૂળ પ્રમાણમાં નિવૃત્ત થવું, અસત્ય તજી વાસ્તવિક સત્યનો અંગીકાર કરવો, રાત્રિ ભોજનથી નિવર્તવું, મધ અને માંસ આદિ અભક્ષ્યથી દૂર રહેવું—વગેરે શ્રાવકનાં નૈતિક નિયમનો અન્ય દર્શનના બાહ્ય સ્વરૂપથી પણ અનેક દરજ્જે ઉંચા વર્તે છે. અનેક મતોની અંદર અમુક દર્શનના અનુયાયીઓ

ચીઓનું બહિરંગ સ્વરૂપ તપાસતાં મોટે ભાગે નિરાશાજનક લાગે છે. જો કે હજી લૌકિક શાસ્ત્રોના બહિરંગ સ્વરૂપ કરતાં કહેવાતી સારી સ્થિતિ છે. પરંતુ તેવી જ અથવા તેથી અધમ સ્થિતિ ધીમે ધીમે પણ ન થઈ જાય એવી ભીતિ સુજ્ઞજનો તરફથી રાખવામાં આવે છે—તે અપેક્ષાની ચેતવણી છે. આમ હોવાથી દરેક શ્રાવક પોતાના આચાર અથવા વર્તનમાં શાસ્ત્રાનુકૂળપણે શુદ્ધ હોવો જ જોઇએ.

કુસંપની વૃદ્ધિ એ પણ આચારની ચ્યુતાવસ્થા છે. જૈન કોન્ફરન્સ કે જે ભવિષ્યમાં હિતકર્તા નીવડશે એવી આશા જ હતી તે અટકી જવાનું કારણ હાલમાં કુસંપ સિવાય અન્ય નથી. કલેશ અને વાદવિવાદમાં સમય ગાળી અનેક મનુષ્યો આ ટૂંકું આયુષ્ય પૂરું કરી ચાલતા થયા છે અને થાય છે. આમ હોવાથી જેટલો સમય કલેશમાં પસાર થાય છે તેટલો અન્ય શુભ કાર્યોની પ્રવૃત્તિઓમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે તો પોતાનું તો એકાંત હિત જ થાય છે અને બીજાના હિતની આશા અવશ્ય છે.

કુસંપનાથી પ્રસરેલા કલેશથી આવા ઉન્નતિમાર્ગ જૈન દર્શનના ત્રણ વિભાગો પડી ગયેલા છે દિગંબર, શ્વેતાંબર, અને સ્થાનકવાસી એ ત્રણ [illegible] માન્યતામાં ઘણો તફાવત પડી ગયો છે [illegible] ભિન્નતા અમુક અમુક અંશે છે. દિગં[illegible] સમાધાનને માટે નવીન પ્રતિક્રમણ [illegible]. જૈન દર્શનનું [illegible] [illegible] ઉત્પત્તિ અને તેના [illegible]

૨. જૈન દર્શન–તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ

यस्य निखिलाश्च दोषा न संति सर्वे गुणाश्च विद्यंते।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै॥

તત્ત્વાભિલાષી પ્રિય વાચકો !

સંસ્કૃત વાઙ્મયની દૃષ્ટિએ તેમ જ જૈન પરિભાષાની દૃષ્ટિએ દર્શન " શબ્દ " દેખવું, સમ્યકત્વ, સામાન્ય ઉપયોગ વગેરે અનેક પરિભાષાના અર્થોમાં પ્રવર્તમાન છે; પરંતુ પ્રસ્તુત વિષયમાં મુખ્યત્વે કરીને જગતમાં જે છ દર્શનો (ધર્મો) પ્રવર્તમાન છે તે **ધર્મ** અર્થમાં ગણવામાં આવ્યો છે. ષડ્ દર્શનોમાંનું **જૈન** એક દર્શન છે. તેને બીજા દર્શનોના મુખ્ય મુખ્ય સિદ્ધાંતો અને આચારોની સાથે સરખામણી પૂર્વક તપાસવા માટે પ્રસ્તુત વિષયને અંગે યથાશકિત પ્રયત્ન છે. બની શકે તેવી રીતે પક્ષપાતમય દૃષ્ટિને દૂર રાખી બીજા દર્શનો સાથેના સંબંધમાં જૈનદર્શન માટે તટસ્થ રીતે લખવામાં આવ્યું છે અને સત્ય વસ્તુસ્થિતિ જણાવવામાં આવી છે.

હિંદના પ્રચલિત ધર્મોની સમીક્ષા કરવામાં પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ જૈન દર્શનને જેટલો અન્યાય આપ્યો છે તેટલો ભાગ્યે જ કોઇ અન્ય દર્શનને આપ્યો હશે. જૈનદર્શન સબંધે તેમણે જે જે કાંઇ લખ્યું છે તે પૈકીનો મોટો ભાગ વૈદિક ધર્મના ગ્રંથો ઉપર આધાર રાખીને લખાયેલો હોય તેમ જણાય છે વૈદિક ગ્રંથકારોએ જૈનધર્મ સંબંધી બાંધેલા નિર્ણયો અશુદ્ધ બુદ્ધિથી તેમ જ અપૂર્ણ જ્ઞાનવડે બાંધેલા હોવાથી તેમણે બાંધેલા નિર્ણયો અને અભિપ્રાયો ઉપર આધાર રાખી પશ્ચિમના વિદ્વાનોએ જૈન દર્શનની સમીક્ષા કરેલ હોવાથી તેમાં જૈન દર્શનને અન્યાય મળે એ સ્વાભાવિક છે. **વેજબ્રીજ, મોન્સ્ટુઅર્ટ, હોપકિન્સ** અને **વેબર** આદિ યુરોપના સમર્થ વિદ્વાનોએ ઇતર દર્શનોએ બાંધેલા નિર્ણયોને સાંભળી એકતરફી અભિપ્રાય ઉચ્ચારી

ગંભીર ભૂલો કરી છે અને ... આડે રસ્તે દોર્યો છે તે પણ ખુલ્લું થાય છે.

જૈન દર્શનના મુખ્ય ૪૫ શાસ્ત્રો છે, જે સિદ્ધાંત અથવા આગમ નામથી ઓળખાય છે. એ ૪૫ શાસ્ત્રોમાં ૧૧ અંગ, ૧૨ ઉપાંગ, ૧૦ પ્રકીર્ણ, ૬ છેદ, ૪ મૂળ સૂત્ર અને ૨ અવાંતર સૂત્રો. જૈનો મુખ્ય નવ તત્ત્વ માને છે.

(૧) જીવ (૨) અજીવ (૩) પુણ્ય (૪) પાપ (૫) આશ્રવ (૬) બંધ (૭) સંવર (૮) નિર્જરા અને (૯) મોક્ષ. જેમાં ચૈતન્ય ગુણ હોય તે જીવ છે, શરીર વગેરે જડ પદાર્થોનો જેમાં સમાવેશ થાય તે અજીવ છે. શુભાશુભ કર્મનો આત્માના ભોગવટો થવો તે પુણ્ય અને પાપ. શુભાશુભ કર્મદ્વાર તે આશ્રવ, આત્મામાં નવાં કર્મો ન આવવા દેવા તે સંવર, આત્માના પ્રદેશો સાથે કર્મનો સંબંધ થવો તે બંધ થોડાં કર્મોનું આત્માથી જુદા પડવું તે નિર્જરા; અને સર્વાંશે કર્મથી રહિત થવું તે મોક્ષ. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાળ, પુદ્‌ગલાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય—એ ષડ્ દ્રવ્યો જૈન દર્શન માને છે અને પરસ્પર-જીવ અને જડ વસ્તુને ઉપકારી કે અનુપકારી તરીકે સ્વીકારે છે. આ તમામ તત્ત્વો ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી તે (तत्त्वार्थ श्रद्धानं सम्यग्दर्शनं) **સમ્યગ્દર્શન**, એ તત્ત્વોનું સંશય-વિપર્યયરહિત જ્ઞાન તે **સમ્યગ્જ્ઞાન** અને તદનુસાર નિર્દોષ અને પવિત્ર આચરણ તે **સમ્યક્ ચારિત્ર**. આ આચરણમાં ગૃહસ્થને અપરાધી પંચેંદ્રિયજીવોની હિંસા અણછુટકે કરવાની છુટ હોય છે, ત્યારે સાધુને "અહિંસા પરમો ધર્મ:" સર્વાંશે પાળવાનો હોય છે. બ્રહ્મચર્યવ્રત મુનિઓ સર્વાંશે પાળવું જોઈએ તે જ પ્રકારે સત્ય, અચૌર્ય અને અપરિગ્રહ(લોભનો અભાવ)ના સંબંધમાં પણ સમજવેલું છે.

ઇશ્વર ઉપર સૃષ્ટિ રચવાનું કાર્ય જૈનદર્શન સોંપતું નથી

બૌદ્ધોની માફક જૈનો પણ ઇશ્વરનું સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનું કર્તૃત્વ સ્વીકારતા નથી. **સાંખ્ય દર્શન** પણ ઇશ્વરના સૃષ્ટિકર્તૃત્વવાદની

જૈનાચાર્યોએ ગુજરાતી ભાષાને, જૈન ગ્રંથોને મોટો ફાળો આપ્યાની પ્રતીતિ આપે છે. સિદ્ધરાજ-કુમારપાળના વખતમાં થયેલા શ્રી **હેમચંદ્રાચાર્ય** મહારાજના વ્યાકરણમાં જૂની ગુજરાતીની ગાથાઓ વિદ્યમાન છે. સં. ૧૩૬૧ માં થઈ ગયેલા વઢવાણના **શ્રી મેરુતુંગાચાર્યે** રચેલા પ્રબંધ ચિન્તામણિમાં તેમજ વિક્રમ સંવતના ૧૪ મા શતકમાં **રત્નસિંહસૂરિના** એક શિષ્યે રચેલા **ઉપદેશમાળા** નામના ગ્રંથમાં આપેલી દીપિકાઓની ભાષા ઉપરથી પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાના ઉત્પાદક તરીકેનું ગૌરવ જૈનદર્શન ધરાવે છે. **પદ્મ પુરાણમાં** જૈનદર્શનનું પુરાતનપણું પુષ્ટ કરનારી એક એવી કથા છે કે એક વખત દેવ અને દાનવોનું યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું; તેમાં અસુરોની જીત થવા લાગી, તે જોઈ દેવોના રાજા ઈંદ્રે અસુરોના ગુરુ શુક્રાચાર્યની તપશ્ચર્યા ભ્રષ્ટ કરવા તેની પાસે એક અપ્સરા મોકલી. તેને જોઈ શુક્રાચાર્ય મોહ પામ્યા. એ અવસર જોઈ દેવતાના ગુરુ બૃહસ્પતિએ શુક્રાચાર્યની મતિ વધારે ભ્રષ્ટ કરવા તેને જૈન ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. જો કે પૌરાણિક કથાકારોએ તો જૈન-દર્શન તરફ તિરસ્કાર બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવા માટે આ પ્રયાસ કર્યો હશે. પરંતુ તે ઉપરથી જૈન દર્શનની પ્રાચીનતા ઠીક પુરવાર થાય છે. **યજુર્વેદમાં** જૈનના દેવ સંબંધી અનેક સ્થળે ઉલ્લેખ છે, તે પૈકી થોડુંક અવતરણ આપવાની લાલચ રોકી શકાતી નથી. **યજુર્વેદના** ૨૫ મા અધ્યાયના ૧૯ મા મંત્રમાં લખ્યું છે કે–

ॐ नमोऽर्हतो ऋपभो ॐ ऋपभं पवित्रं पुरुहूत मध्वरं यज्ञेपु नग्नं परमं माहसं स्तुतंपारं शत्रुंजयं तं पशुरिंद्रमाहुरिति स्वाहा

વળી **ઋષભપ્રભુ** અને **અરિષ્ટનેમિની** સ્તુતિ પણ તે જ ગ્રં જોવામાં આવે છે. ઋગ્વેદ જે વેદનો સૌથી પ્રાચીન ગ્રંથ ગણા તેના વર્ગ ૧૬ અધ્યાય ૬ ના પ્રથમ અષ્ટકમાં જૈનોના બા તીર્થંકર શ્રી **અરિષ્ટનેમિનું** નામ દૃષ્ટિગોચર થાય છે

પશુઓના યજ્ઞયાગાદિમાં જ્યારે આર્ય જનતા વિશેષ ર હતી, ત્યારે “અહિંસા પરમો ધર્મઃ ’નો મુખ્ય ફેલાવો

જમાનામાં ટેલીફોન અને વાયરલેસ ટેલીગ્રાફી વગેરેનું ઉત્પત્તિસ્થાન જોઈએ તો શબ્દથી છે અને શબ્દો પરમાણુઓ હોવાથી દૂર દૂર જઈ શકે છે, તેમ જ રેકર્ડ ઉપર કોતરાઈ જાય છે અને જુદી જુદી અસરો પ્રકટાવે છે. વાયોર્યોનિરાપ–એ જૈનાગમમાં હજારો વર્ષો થયાં રહેલી હકીકતને મળતી પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ Oxygen અને Hydrogen રૂપ બંને વાયુઓ વડે પાણીની ઉત્પત્તિ માનેલી છે. પુદ્‍ગલમાં અનંતી શક્તિઓ છે એ સ્થળે સ્થળે જૈન શાસ્ત્રમાં હકીકત છે તે પાશ્ચાત્ય શોધકોએ વરાળવડે અગ્નિરથો, વીજળીવડે તાર અને ટ્રામો દોડાવી પુરવાર કર્યું છે. ન્યૂટનની ગુરુત્વાકર્ષણ શક્તિ એ પણ જૈનોએ માનેલી ધર્માસ્તિકાયની શક્તિનો સુંદર ખ્યાલ આપે છે.

ભૂસ્તર વિદ્યા Geology હવે શીખવે છે કે સૃષ્ટિ અનાદિની હોવી જોઈએ; જે હકીકત જૈન દર્શને સહસ્ત્ર વર્ષો પહેલાં સમજાવી છે. વનસ્પતિના જીવોને માટે જૈન જીવનશાસ્ત્ર **પડ્‍દર્શન સમુચ્ચયમાં** કહ્યું છે કે—

બકુલ, અશોક, ચંપક આદિ અનેક વનસ્પતિના આવા શરીરો જીવ વ્યાપાર વિના મનુષ્ય શરીરના જેવા ધર્મવાળા હોઈ શકે નહી. કેમકે કેતકી વૃક્ષનું બાળ થવું, યુવા થવું અને વૃદ્ધ થવું તેવો અનુભવ થાય છે.

શમી, અગસ્ત્ય, આમલકી, આદિ અનેક વૃક્ષોને નિદ્રા અને પ્રબોધ હોય છે. મૂળમાં દાટેલા દ્રવ્ય રાશિને કોઈ વૃક્ષ પોતાના મૂળીઆથી વીંટી લે છે. અશોક તરુને નૂપુર ધારણ કરેલી સુકુમાર કામિનીના ચરણનો પ્રહાર થતાં પલ્લવ કુસુમાદિ આવે છે. બકુલને સુગંધી દારૂનો કોગળો રેડવાથી તેમ થાય છે. પોયણી ચંદ્રોદયમાં પ્રફુલ્લ થાય છે– વગેરે વનસ્પતિશાસ્ત્રની જુદા જુદા સ્વરૂપો અને અસરો જૈન દર્શને હજારો વર્ષો પહેલાં સ્વીકારેલ છે; તે સુવિખ્યાત ડૉક્ટર **જગદીશચંદ્ર બોઝે** વનસ્પતિના છોડ ઉપર પ્રયોગો કરી પુરવાર કરી આપ્યું છે અને વનસ્પતિના છોડની ક્રોધ, લોભ, રીસ વગેરે સંજ્ઞાઓ સિદ્ધ કરી

નાસ્તિક દર્શન પણ **જિનેશ્વરરૂપ પુરુષનું** ઉદર છે તેમ કહ્યું છે. મૂળથી મનુષ્યના વિચારો નાસ્તિક હોય છે. પેટ ખાલી હોવાથી શૂન્યતાનું સ્થાન છે. શૂન્યમાંથી તમામ વિચારો ઉત્પન્ન થઈ પછી આસ્તિકતા પ્રગટે છે. એકડા પણ શૂન્યમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

જૈન દર્શનને મસ્તકની ઉપમા એટલા માટે આપવામાં આવી છે કે તમામ દર્શનોને સ્યાદ્વાદના દૃષ્ટિબિન્દુથી જુદી જુદી રીતે તે સમાવી શકે છે, જે માટે ઉત્તમ હોઈ મસ્તકપણાને યોગ્ય છે. ખુદ **મહાવીર** પરમાત્માએ તેમના મુખ્ય શિષ્ય **ગૌતમસ્વામી** જેઓ બ્રાહ્મણ હતા, તેમને વેદની ઋચાઓ દ્વારા જ અર્થનું સમર્થન કરી સ્યાદ્વાદમય દલીલોથી તેમના સંશયોનું નિરાકરણ કર્યું હતું–એથી જૈન દર્શનના અધિષ્ઠાતાની વિશાળતા સંપૂર્ણપણે પ્રતીત થતી જોવાઈ છે. આ રીતે જૈનદર્શનને તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ તપાસવામાં આવ્યું છે. અનેક દર્શનોથી ધક્કા ધુંબા ખાતા છતાં પણ આજ સુધી અખંડ ધારાએ ચાલ્યું આવ્યું છે. દરેક વખતે જૈન દર્શનના સમર્થ વિદ્વાનો વિચરતા હોવાથી તેનું ગૌરવ ન્યૂનાધિક પ્રકારે જળવાતું આવ્યું છે. શ્રી **મહાવીર પ્રભુ**ના નિર્વાણ પછી અનેક સમર્થ અને પારંગત વિદ્વાનો થયા છે. જંબૂસ્વામી, પ્રભવસ્વામી, યશોભદ્ર, સંભૂતિવિજય, ભદ્રબાહુ અને સ્થૂલીભદ્ર તેમ જ જૈન શાસ્ત્રને પુસ્તકારૂઢ કરનાર દેવર્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણ અને તે પછીના કાળમાં માનતુંગાચાર્ય, હરિભદ્રસૂરિ, શાન્તિસૂરિ, હેમચંદ્રાચાર્ય, ધર્મઘોષસૂરિ, હીરવિજયસૂરિ, યશોવિજય ઉપાધ્યાય, વિનયવિજય ઉપાધ્યાય અને છેક હમણાના કાળમાં થઈ ગયેલા વિજયાનંદસૂરિ જેવા અનેક ઉજ્જ્વળ કીર્તિવંત પુરુષવર્યોના પ્રભાવથી સર્વવ્યાપી (Universal) જૈન દર્શનનું નિર્મળ ઝરણું સતત વહેતું રહ્યું છે. જૈન દર્શનમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને ક્રિયાકાંડની પુષ્કળ સમૃદ્ધિ છે, પરંતુ તેને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપમાં મૂકનારની ખામી સંપૂર્ણ રીતે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જેમ જેમ વધુ વધુ પ્રકાશ ઉપર આવશે અને શાંતિ [illegible] કરનારાઓ અભ્યાસ કરીને અંત રસાસ્વાદ [illegible] શકતા નથી, તેમ ઉત્તમ

શ્રીમન્મહાવીરપ્રભુનું આંતર જીવન

માનવ જીવન સુખમાં હોય કે દુઃખમાં, જાગતું હોય કે સુતેલું, બહિરાત્મ અવસ્થામાં હોય કે અંતરાત્મપણામાં, વ્યાપારની ધમાલમાં હોય કે ધાર્મિક શાંતિમય જીવન પસાર કરતું હોય, પરંતુ **મહાવીર પરમાત્માનો** દિવ્ય જન્મદિવસ વરસોવરસ આવવાનો જ. સૂર્ય ઉગે છે અને અસ્ત થાય છે, ચન્દ્રની કળા વૃદ્ધિ પામે છે અને ક્ષીણ થાય છે. કાળપ્રવાહ અપ્રતિહતપણે વહેતો જાય છે, તેમ લગભગ ૨૪૫૦ વર્ષો થયાં ચૈત્ર શુકલ ત્રયોદશી વીર જન્મનું નામ સ્મરણ કરાવતી આવે છે, અને આપણા આત્મપ્રદેશોને વિવિધ સ્પંદનો પ્રેરે છે. આપણને તેનું ભાન થાય કે ન થાય તો પણ તે પુણ્યતિથિ દરેક વરસે આવવાની ને જવાની; પરંતુ જે મનુષ્યો આ મંગળમય દિવસે તેમના સદ્ગુણો અને સ્વાશ્રયનો વિચાર કરી–યાદ કરી આત્માને ઉન્નતિક્રમમાં મુકવાનો પ્રયાસ કરે છે, તેઓએ જ તે પુણ્યતિથિ સાર્થક કરી કહેવાય. જન્મથી માંડીને મુક્તિપર્યંત ઉત્તમ કોટિના મનુષ્ય તરીકે, વિશાળ ધર્મપ્રવર્તક તરીકે, પ્રાણીસેવાના ઉચ્ચ કર્તવ્યના પાલક તરીકે, દીનજનો ઉપર કરૂણાવાન્ તરીકે, કર્મ ઉપર તીક્ષ્ણતા અને વૈરાગ્યરસને પોષનાર શાંતતા–એ ઉભય પરસ્પર વિરોધી ભાવોને પોષનાર તરીકે, મહાત્મા વીર પ્રભુનું અસાધારણ જીવન શું તેમને એકદમ નિષ્કારણ મળી ગયું હતું ? નહિ જ. દરેક આત્માની તેના આસપાસના સંયોગો તથા તેની આત્મભૂમિકાનો ઉત્ક્રાંતિક્રમ (Stage of evolution) હોય છે. પાશ્ચાત્ય ડાર્વિન્ જે રીતે ઉત્ક્રાંતિવાદ (Theory of evolution) માને છે, તેથી જુદા જ દૃષ્ટિબિંદુએ જૈનદર્શન માને છે. ડાર્વિન્ જ્યારે એમ માને છે કે પ્રગતિ પામેલો આત્મા ફરીથી નીચે ઉતરતો જ નથી, ત્યારે જૈનદર્શનમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે એક આત્મા અમુક ગુણોની પ્રાપ્તિવડે ઉચ્ચ ભૂમિકાએ ચઢ્યો પરંતુ તે ભૂમિકાને યોગ્ય આત્મ પરિણામ બદલાઇ જતાં તે ભૂમિકાથી ઉતરીને અધઃપતન પામે છે; પરંતુ તે સાથે એ પણ છે કે–તે ભૂમિકાના સંસ્કારો વહેલા મોડા

વિચારો નિર્દોષ હોય છે, તેની પ્રગતિ પ્રાણીઓના સમાગમમાં દરેક રીતે આવી સ્વાર્થરહિતપણે તેમના દિલમાં જ લય પામતી હોય છે, અને તેના વહેવારમાં અપૂર્વ ઓજસનો સંચાર થયેલો હોય છે, ત્યારે આ **ત્રિપુટીના** ઐક્યમાંથી આદર્શ એના દિલકારી વિચારોનું આચારરૂપ-સ્થૂળ સ્વરૂપે દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને એ ફળનો આસ્વાદ લેતા પોતે ભાગ્યશાળી બને છે. તેવી જ રીતે શ્રી **વીરપરમાત્માએ** જગતના પ્રાણીઓ ઉપર અપૂર્વ ઉપકાર કરી એ ફળપ્રાપ્તિથી થતો આનંદ અનુભવ્યો હતો. રંકથી રાય પર્યંત, કીટથી મનુષ્ય પર્યંત, અને એકેંદ્રિયથી પંચેંદ્રિય પર્યંત–એ સર્વનો ઉદ્ધાર કરવાની બુદ્ધિ ઉદ્ભવવી–એ માનવ જન્મનું સરલ રહસ્ય નથી; કિંતુ એ સદ્ગુણ શ્રમપ્રાપ્ય હોવાથી, વિરલ મનુષ્યો તે પ્રાપ્ત કરે છે. ચર્મદૃષ્ટિના વિષયને અગોચર એવી જ્ઞાનદૃષ્ટિ તત્ત્વ સ્વરૂપે–પ્રાપ્ત થવાથી પોતે સંસારના સર્વ પ્રાણીઓને ભયંકર દુઃખના કારાગારમાં સબડેલા જોતા હતા, અને તેથી જ તેમનો ઉદ્ધાર એમની કરૂણાદૃષ્ટિ ઈચ્છતી હતી. સર્વનો ઉદ્ધાર કરવાની **ભાવના–આદર્શ** વિશાળ પ્રમાણમાં હોઈ શકે, પરંતુ એ ઉદ્ધારની ક્રિયા કાળ સ્વભાવાદિની પરિપક્વતારૂપ પાંચ કારણોને આધીન હોઈ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવના અનુસારે કાર્યસાધક થાય છે, તેથી જ **શ્રી પ્રભુ** તેમની વિશ્વવ્યાપી ભાવનાના પ્રમાણમાં ઉદ્ધારક્રિયા અમુક મર્યાદામાં સફળ કરી શક્યા છે.

વૈરી ઉપર દ્વેષ નહિ કરવો તે કરતાં ઉપકારી ઉપર રાગ નહિ કરવો–એ આપણી દૃષ્ટિએ વિશેષ કઠિન લાગે છે. છતાં ઉભય પ્રસંગોમાં તેઓ સમાનપણે જોતાં. એમની વિવેકદૃષ્ટિ સત્ય જ્ઞાનવડે **વીર્યમતી** બની હતી. જન્મથી જ તેઓ બહિરાત્મભાવની કોટિમાં રહેલા પ્રાણીઓના વર્તનથી દૂર હતા, એટલે કે તેઓ **અંતરાત્મ દૃષ્ટિવાન્** જન્મથી હતા. ખાવું–પીવું, ભોગમાં નિમગ્ન થવું, પૌદ્ગલિક ભોગોથી રાજી થવું, તેમ જ અનિષ્ટ સંયોગથી ખેદ કરવો–વગેરે ક્રિયાઓ આત્મા નથી, કિંતુ દેહધર્મયુક્ત પૌદ્ગલિક ક્રિયા છે. તેમ જ માતા, પિતા, પુત્ર, સ્વજન, કલત્ર, મહેલ, વાડી–વિગેરેનો સંબંધ ક્ષણિક છે, આત્માને

પ્રતિબોધ પમાડ્યા. તે જિનેશ્વર ભગવાનના શાસનની શરણ તળમાં આવે છે તે વખતે તે સર્વ પૂર્વ જન્મના કર્મના સંસ્કારથી વીર પ્રભુને [illegible] તેમના થાય છે અને કહે છે: આ પ્રભુના પ્રભાવ આગળમાં શાંતિ ભાવોની ફેલાવો. તે સર્વ પણ ક્રોધાદિ વિકારો તજી હંમેશને માટે શાંત બની જાય છે.

શ્રી પરમાત્મા પોતે ગ્રહણ કરેલો માર્ગ નિર્દિષ્ટ કરતા અન્ય દર્શનીઓની મિથ્યા માન્યતા ઉપર તિરસ્કાર કે આવેશ ધારણ કરતા નહિ'તા. તેઓ પોતાની પાસે આવનાર મનુષ્યો પાસે સત્ય હકીકત રજુ કરી ઊંડા સત્યોને સમજાવી અસત્યનું ભાન કરાવતા હતા. શ્રી **ગૌતમ-સ્વામી** તમામ **વેદોના અંગોના** પરિપૂર્ણ જાણવાવાળા હતા, તેઓ અભિમાનપૂર્વક પ્રભુ સાથે ચર્ચા કરવા આવ્યા. શ્રી પ્રભુએ તેમને મધુર સ્વરથી બોલાવ્યા! તેમના મનમાં રહેલા સંશયોનું **વેદવિહિત વચનદ્વારા** જ નિરાકરણ કર્યું અને સત્ય સ્થિતિ પોતાની મેળે જ સમજાય તેવો સંયોગ-સાધ્યો-એ હૃદય કેટલું વિસ્તીર્ણ હતું-તે સૂચવવા માટે પુરતું છે આવા પ્રકારની ઉપદેશશૈલીને જ તેમણે વારંવાર ગ્રહણ કરી પોતાનો મંગલ હેતુ સિદ્ધ કર્યો હતો. 'પર પરિણતિ અદ્વેષપણે ઉવેખતા'-એ વાક્ય જ એમ બતાવે છે કે દોષદૃષ્ટિને એમની પાસે અવકાશ નહોતો. તેઓ અઢાર દોષ રહિત હોઇ ત્રિભુવનમાં **દેવાધિદેવ** કહેવાયા છતાં અન્ય વ્યક્તિઓને હલકી માનવા જેટલું તેમનું હૃદયબળ તુચ્છ નહોતું અથવા અભિમાન વૃત્તિનો સદંતર નાશ કરનાર એવા એમને માટે, એવી તુચ્છ વૃત્તિના વિચારનો સંભવ પણ કેમ હોય! તેથી જ આપણા જેવા પ્રાકૃત પ્રાણીઓથી બોલાઇ જવાય છે કે

"सतां केनोद्दिष्टं विपममसिधाराव्रतमिदं"

શ્રી વીરનો ઉપદેશ અને તે ઉપદેશનો અક્ષર દેહ-શાસ્ત્રો, દુનિયાને શાંતિમાં પરિણામ કરાવવા અર્થે છે. પ્રાણીઓના વિકારોને શાંત કરી હૃદયને ઉન્નત બનાવી તેઓ આ સંસારની આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિમાંથી

આપણે કરી શકીએ. તેમણે માત્ર શરીર ઉપર નહિ, પ્રજા ઉપર નહિ મન ઉપર નહિ, તેમ જ હૃદય ઉપર નહિ, પરંતુ આત્મા ઉપર સામ્રાજ્ય મેળવ્યું હતું અને 'જિનવરમાં સઘળાં દર્શન છે' એ વચનોદ્વારા સર્વાંગે વિશાળ દાર્શનિક જીવન જીવ્યા હતા. એમનું જીવન આ જમાનાના પ્રાણીઓને લાભકારક થાય તે ખાતર વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુઓથી 'બુદ્ધલીલા સાર સંગ્રહ' જેવા પુસ્તકની શૈલિ અનુસારે સાક્ષરો તરફથી લખાય, તો આર્યજનતાને પરમાત્મા **મહાવીર**ના સર્વગ્રાહી જીવનની સમજ પડે, તેમજ પરમાત્મા મહાવીર માત્ર સંસારની અસારતા રૂપ વૈરાગ્યમય જીવન જ જીવ્યા હતા એવો એકાંત આક્ષેપ કરનાર મનુષ્યોને ખ્યાલ આવે કે 'તેમનું જીવન અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓથી પરિપૂર્ણ મહાસાગર જેવું હતું, **જેથી પૌર્વાત્ય તેમજ પાશ્ચાત્ય મનુષ્યો તેમના જીવનના વિવિધ પ્રસંગોવડે આત્મશ્રેય સાધી શકે.**

આ. પ્ર. વિ. સં. ૧૯૮૧

પ્રકાશને ઝીલવાને માટે એ ભૂમિકાને તૈયાર કરવી જોઈએ; અને તેને જ માટે વિવિધ પ્રયાસો જુદા જુદા પ્રકારે યોગ્યતા અનુસાર પ્રયોજેલા છે. પ્રાતઃકાળ એ ગત દિવસના સર્વભાવોનું વિસ્મરણ કરાવી "જાગ્યા ત્યારથી સવાર" એ સાદી પણ ઉચ્ચ પ્રકારની જાગૃતિ સૂચક કહેવતને પોષનાર ઉત્તમ સમય છે. રાત્રિ દૂર થઈ પ્રાતઃકાળ જેનો ભાગ્યયોગ બળવાન્ હોય તેને જ પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે તે વખતે આજના દિવસમાં મારે કેવી રીતે કયા સંજોગોમાં વર્તવાનું છે- એવા પ્રશ્નનો ઉદ્ભવ થાય છે, અને તે ઉપરથી દિવસનો કાર્યક્રમ નક્કી થાય છે. રાત્રિ ફરીથી ન આવે ત્યાં સુધી, એ જેટલા પ્રકારમાં શુભ સંયોગોને અવલંબી લાભ લેવાય તેટલો લેવાનું પ્રેરક બળ (motive power) સમર્પે છે.

જે સમયે રાત્રિએ આ જગત્ ઉપરથી પોતાનો અંધકારપટ સમેટી લીધો છે, તારાઓનું તેજ મંદ થતું જાય છે, અને પક્ષીઓ પણ પોતપોતાના માળામાં તૈયાર થઈ જુદી જુદી દિશાએ ઉદરપૂર્તિ અર્થે જવાને કિલકિલાટ કરી રહ્યા છે તેવા **શિશિર ઋતુ**ના પ્રાતઃકાળના સમયે **પોષ શુક્લ પંચમી**એ-એક વખત અનેક શિષ્ય પ્રશિષ્યથી પરિવૃત એક સચ્ચારિત્રધર મહાત્માની કૃપાવૃષ્ટિથી સિંચન થતો એક **સંઘ** ભાવનગરથી શ્રી **સિદ્ધગિરિ**ને ભેટવા અત્યંત આતુરતાથી પગભર થઈ, તે મહાત્માના પગલાંને અનુસરતો પ્રયાણ કરતો હતો. માર્ગમાં સોરાષ્ટ્ર દેશના નાના ગ્રામોમાં રોકાઈ **સિદ્ધગિરિજી**ની પ્રાપ્તિના દિવસોનું અંતર કમી કરતો હતો. માર્ગમાં એક ગ્રામમાં(ટાણામાં) જ્યાં સંઘે નિવાસ કર્યો ત્યાં, મધ્યાહ્ને સિંહાસન ઉપર મૂર્તિ પધરાવી સ્નાત્રવિધિ પૂર્ણ કરી મંડપમાં પૂજા ભણાવવાનું વિધિ અનુસાર શરૂ કરવામાં આવ્યું; મનુષ્યોથી મંડપ ચીકાર ભરાઈ ગયો હતો; તે પ્રસંગે સંઘ મહોત્સવ નિમિત્તે બોલાવેલા દરબારી ઉસ્તાદ ભોજકે પૂજા ભણાવવી શરૂ કરી; એ ઉસ્તાદનો કંઠ મધુર હતો, તે સાથે સાજની એવી એકતા હતી કે બીન અનુભવી શ્રોતાને પણ આહ્લાદ ઉપજે તેવું હતું; આ સમયે **રૂપાની ઘંટડી જેવા** કોમળ અને શ્રોતાઓને મુગ્ધ

શ્રીમદ્ ચિદાનંદજી શું કહે છે? હે સચ્ચિદાનંદ ઘનસ્વરૂપ આત્મન્! અનાદિ કાળની મોહ રૂપી રાત્રિ હવે દૂર થઈ છે, માટે હવે [illegible] મિથ્યાત્વરૂપી વિપરીત ભાવવાળો આગ્રહ તજી જિનેશ્વર કથિત [illegible] અત્યંતપણે પ્રેમ કરો. આ પદમાં એમ દર્શાવે છે કે [illegible] આજ સુધી નિદ્રામાં હતો. હવે કર્તા કહે છે કે જિનેશ્વર [illegible] આવું સબળ આલંબન મળ્યું, મનુષ્ય જન્મ અનંત [illegible] મોક્ષ થવા પછી પ્રાપ્ત થયો તો હવે ક્યાં સુધી તું [illegible] સિદ્ધ થયો એને જ આત્માની જાગૃતિ [illegible] એ જાગૃતિ મિથ્યાત્વના દૂર થવાથી જ થાય છે. આત્મા [illegible] અને તેની આસપાસના સંયોગોનો શું સંબંધ છે? [illegible] તો જન્મ [illegible] જે કાંઈ સાથે આવ્યા નથી તે [illegible] જતો છે? જે જે પૌદ્ગલિક સંગ

જાગૃતિ અને ત્યારે પગલાગલનો પાર રહેશે નહિ અને જે પરિસ્થિતિઓ પોતાની આસપાસ વિચારોની સમાન અવસ્થામાં એકત્રિત થયેલી હતી તે મળતા બંધ થશે. જ્ઞાન ધન અને અખંડ આનંદ-સ્વરૂપ પોતાના આત્માને જગતના અનંત પદાર્થોમાંથી ઓળખી કાઢવો—એ કાંઈ જેવી તેવી વાત નથી. તેને જ માટે શાસ્ત્રોનો પ્રયાસ છે, તેને જ માટે સર્વ ક્રિયાકાંડો છે. તેને જ માટે સિદ્ધાંતોનો વિકાસ છે; તેને ભૂલી જવાથી અન્ય વસ્તુ ઉપર જે કદાગ્રહની વૃદ્ધિ થવા પામી હતી તે આત્માની જાગૃતિથી દૂર થાય છે, અને જિનોક્ત સત્ય સ્વરૂપને (abstract ideal) ઓળખે છે.

સૂરિજી મહારાજ તેટલા માટે ત્રીજા પદમાં એમ કહે છે કે સમ્યગ્‌દર્શન થયા વગર સમ્યગ્‌જ્ઞાન સંભવતું નથી તેમ જ સમ્યગ્‌જ્ઞાન વગર ચારિત્ર હોઈ શકે નહિ તે બરાબર છે આપણે એટલું તો જાણીએ છીએ કે શાસ્ત્રો અને ઉપદેશ એ શ્રુતજ્ઞાનનાં નિમિત્તો છે. આત્મામાં સત્તારૂપે રહેલું જ્ઞાન પ્રકટાવવાને તે કારણો છે. પરંતુ એ જ્ઞાન આત્મા સાથે તદાકાર પરિણત જો **સમ્યગ્‌દર્શન** પ્રાપ્ત થયું હોય તો જ થઈ શકે. કેમકે વ્યવહારમાં આપણને શ્રદ્ધા વગર કોઈ પણ વસ્તુનું સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી; તો સત્ય તત્ત્વની પ્રતીતિ થયા વગર સત્યજ્ઞાન શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે? આ રીતે એકડા વગરના મીંડાની જેમ સમ્યગ્‌દર્શન વગરના જ્ઞાનની સ્થિતિ છે. ગમે તેટલું ભણી જાઓ, સંખ્યાબંધ પંક્તિઓને ગોખી કંઠસ્થ કરો, દુનિયાને વાચાળતાથી આંજી દેવા પ્રયત્ન કરો, પરંતુ અંદર આત્મામાં તત્ત્વરુચિ થઈ નથી તો એ તમારું જ્ઞાન સ્થાયી અસરવાળું થઈ શકતું નથી. આમ હોઈ સૌથી પ્રથમ આત્મામાં **સમ્યગ્‌દર્શન** ગુણ કેવી રીતે પ્રકટે તેનો પ્રયાસ કરી તે પ્રમાણે પ્રગટાવવાની જરૂર છે; તે સ્થિતિની પછી પ્રાપ્ત થતા જ્ઞાનને **ભાવનાજ્ઞાન** શાસ્ત્રકારે કહેલું છે અને તે જ જ્ઞાન વાસ્તવિક છે. તે જ્ઞાનનું અજીર્ણ કદાપિ થતું નથી. ઉલટું તે જ્ઞાન **વિરતિ** વગેરે ગુણોનો સંગ્રહ કરવામાં સાધનભૂત થાય છે. એ રીતે ઉત્તરોત્તર આત્માના

આ રીતે સત્તામાં રહેલો શુદ્ધ ધર્મ—સ્વરૂપ પ્રકટ કરતાં અત્યંત બહુમાનપૂર્વક આત્મિક વીર્ય ઉલ્લસાયમાન થાય છે. આ પ્રસંગે આત્માની સ્થિતિ પોતે અનુભવ કરનાર જ જાણે છે. કેમકે અનાદિ કાળથી પૂર્વ પરિચિત ટેવોમાં ટેવાયલો આત્મા એકદમ સત્ય વસ્તુનું ભાન થતાં કાંઈક નવા સ્વરૂપમાં પોતાને જુવે છે અને અવર્ણનીય આનંદ તે પ્રસંગે અનુભવે છે. જેમ પર્ણકુટીમાં નિરંતર વસનાર અને નિદ્રા વખતે તેવા જ સંસ્કારોમાં સુનાર—જાગૃતિ સમયે પોતાને કોઈ વિદ્યાધરના પ્રયોગથી દિવ્ય ભુવનમાં આવેલો દેખે, તે સમયે તેના હૃદયમાં જે ચમત્કાર ઉપજે છે તેવો જ કાંઈક ચમત્કાર આ સમયે પ્રકટે છે. તેનું વર્ણન ગમે તેવી કસાયલી કલમ કરી શકતી નથી, અને ગમે તેવો વક્તા વિવરણ કરી શકતો નથી **માર્ગાનુસારી**ના પાંત્રીસ ગુણો સામાન્ય રીતે આત્મામાં દાખલ થયા પછી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે તેને **યથાપ્રવૃત્તિ** આદિ ત્રણ કરણ કરવા પડે છે. આ કરણ એ આત્મવીર્યની સ્ફુરાયમાન જુદી જુદી અવસ્થાઓ છે એ અવસ્થાઓ પસાર કર્યા પછી **સમ્યક્ત્વ** નામે ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. ભવિતવ્યતાના યોગે કહો કે અજાણે આત્મબળનાં એકાએક વૃદ્ધિથી કહો, અષ્ટકર્મ પૈકી આયુષ્યકર્મ વિના શેષકર્મની એક કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિથી કાંઈક ન્યૂન સ્થિતિવાળો થાય છે ત્યારે જે આત્મવીર્ય તેનું હોય છે તેને જ્ઞાનીઓએ **યથાપ્રવૃત્તિકરણ** એવું નામ આપેલું છે. તેટલા સંયોગો પ્રાપ્ત થયા પછી જે આત્મવીર્ય, પ્રગતિ કરતાં રાગદ્વેષની નિબિડ ગ્રંથિ તોડે તેને **અપૂર્વકરણ** એવું નામ આપેલું છે. અને પછી **અનિવૃત્તિકરણરૂપ** જે આત્મવીર્ય સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરાવવાપૂર્વક—અવશ્ય અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ. મોટામાં મોટા કાળમાં પણ આત્માને સર્વથા મુક્ત કરાવી આપે છે તે પ્રાપ્ત થાય છે. પરિણામની વિશુદ્ધિએ અહીં આત્મા **સમ્યક્ત્વ** પ્રાપ્ત કરે છે. **શક્તિરૂપે રહેલા તે ગુણ વ્યક્તરૂપે અનુભવે** છે. આ વખતે દર્શન મોહનીય ત્રિક તેમ જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કે સર્વથા ઉપશમ થાય છે, અથવા તેટલા કાળ સુધી ઉદયમાન થતા

યાદશક્તિનો નમૂનો છે; ત્યારપછી તેમણે સં. ૧૬૮૮ માં દીક્ષા લીધી. સં. ૧૭ ૮ માં ઉપાધ્યાય પદવી એમને મળી, સં. ૧૭૪૩ માં ડભોઇ (દર્ભાવતી) નગરીમાં તેઓશ્રી સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામ્યા.

"તત્ત્વાર્થ કારિકા"માં શ્રીમદ્ **ઉમાસ્વાતિ વાચકે** પ્રભુ શ્રી **વર્ધમાનસ્વામી** સંબંધમાં કહ્યું છે કે, "भावितभावो भवेष्वनेकेषु" અર્થાત્ જન્મ જન્માંતરના સંસ્કારો પછી તીર્થંકરપણું મળેલું છે; તેમજ "ભગવદ્‌ગીતા" માં પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે, शुचीना श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभि जायते" અર્થાત્ પૂર્વ જન્મમાંથી યોગભ્રષ્ટ થયેલા આત્માનો જન્મ પવિત્ર કુટુંબમાં થાય છે અને એ જન્મમાં યોગમાર્ગની શરૂઆત કરે છે; તેમ ઉપાધ્યાયજી શ્રી **યશોવિજયજી** માટે પણ કહી શકાય.

એકવીશ દિવસ પર્યંત "ઐં"ના બીજથી **સરસ્વતી** દેવીનું એમણે આરાધન કર્યું હતું. એકવીશમા દિવસની રાત્રિએ સરસ્વતી દેવી સાક્ષાત્ હાજર થયા અને તેમને વરદાન માગવા કહ્યું. શ્રી યશોવિજયજીએ જૈન શાસનના ઉદ્ધારાર્થે શાસ્ત્રો રચવામાં સહાય માગી. સરસ્વતી દેવીએ કહ્યું: "તે પ્રમાણે થાઓ!" એમ કહી દેવી અંતર્ધાન થયાં.

એમને ઉપાધ્યાય પદવી શ્રી **વિજયપ્રભસૂરિજીએ** આપી હતી. તે સમયે યતિઓમાં ચાલતા શિથિલાચારને દૂર કરવા તેમણે શ્રી સત્યવિજયજી પંન્યાસની સાથે મળી ક્રિયોદ્ધાર કર્યો હતો.

જેમ શ્રીમાન **હરિભદ્રસૂરિજીએ** સ્વરચિત ગ્રંથોને છેડે "વિરહ" [illegible] છે, તેમ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીએ સ્વરચિત ગ્રંથોમાં [illegible] શબ્દ [illegible] છે.

[illegible] આનંદઘનજી સાથે સમાગમ થયો હતો. [illegible] **આનંદઘનજીની** સ્તુતિ કરતાં તેઓ [illegible]

સવાસો, દોઢસો અને સાડાત્રણસો ગાથાનાં સ્તવનોમાં સ્થાનકવાસી મંતવ્યો સામે તેમ જ ષડ્દર્શનના વાદીઓ, કે જેઓ એકાંત મતવાદીઓ ગણાય છે, તેમની સામે જૈન દર્શનનો **સ્યાદ્વાદ મત** તેમણે પ્રમાણપુરઃસર રજૂ કરેલો છે. તદુપરાંત "જ્ઞાનગીતા, સમાધિશતક, સમતાશતક, વીશ વીહરમાનના સ્તવનો, અમૃતવેલી સજ્ઝાય, ચાર આહારની સજ્ઝાય, પંચ પરમેષ્ઠીગીતા, સીમંધરસ્વામીનું નિશ્ચય-વ્યવહારગર્ભિત બેંતાલીસ ગાથાનું સ્તવન, આઠ દૃષ્ટિની સજ્ઝાય, મૌન એકાદશીના દોઢસો કલ્યાણકોનું સ્તવન, અગિયાર અંગની સજ્ઝાય સમ્યક્ત્વ ષટ્સ્થાનકની ચોપાઈ, અતીત, અનાગત અને વર્તમાન ચોવીશીના સ્તવનો, પદો, જિન સહસ્રનામ વર્ણન, ચડતી પડતીની સજ્ઝાય" વગેરે ગ્રંથો રચી ગુર્જર સાહિત્ય સૃષ્ટિ ઉપર તેમણે મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

જેમ તેમણે લોકભોગ્ય સાદાં સ્તવનો, જેમકે-"જગજીવન જગ વાલહો", "વિમલાચલ નિતુ વંદીએ"-વગેરે સાહિત્ય રચ્યું છે, તે રીતે "જ્ઞાનસાર" અને "અધ્યાત્મસાર" જેવા વિદ્વદ્ભોગ્ય ગહન ઉચ્ચ કોટિના ગ્રંથોની રચના પણ કરી છે. ઉપાધ્યાયજીએ કયા વિષયમાં કલમ નથી ચલાવી એ કહેવું મુશ્કેલ છે. તેમણે ન્યાયના અનેક ગ્રંથો જેવા કે-શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય-ટીકા, નયોપદેશ, ન્યાયખંડ ખાદ્ય ન્યાયાલોક, નયરહસ્ય વગેરે રચ્યા છે. અન્ય દર્શનની માન્યતાને જૈન દર્શનમાં ઉતારવાનું તેમનું અદ્‌ભુત સામર્થ્ય હતું. એમની કૃતિઓ પ્રતિપાદક શૈલીની અને પ્રસંગોપાત ખંડનાત્મક શૈલીની, સમન્વયવાળી, વિશદ દૃષ્ટિવાળી, તર્ક અને ન્યાયથી ભરપૂર અને આગમોમાં ગંભીર રહસ્ય અને ચિંતનવાળી પૂરવાર થઈ છે.

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર સાથે તપમાં પણ તેઓ સંયમી જીવનવાળા હતા. વીશસ્થાનકનું તપ તેમણે કર્યું હતું.

જે **"નવપદજી પૂજા"** ઓળીના દિવસોમાં ચાલુ હોય છે તે તેમણે બનાવી છે. શ્રી **વિનયવિજય ગણિએ** "શ્રીપાળ રાસ" સં. ૧૭૩૮માં બનાવ્યો, તેમાં સાડાસાતસો ગાથા સુધી ગામ **રાંદેરમાં** રાસ રચ્યા

તેમનો વ્યાવહારિક અભ્યાસ મેટ્રીક સુધીનો હતો. ધાર્મિક અભ્યાસ નાનપણથી બહુ સારો હતો; અને અભ્યાસની લગની પણ ઘણી હતી. જ્ઞાનની સાધના અને ઉપાસના-એ તેમના જીવનનું મુખ્ય લક્ષણ છે, અને લક્ષ્ય પણ છે. તે વખતના વેપારીઓમાં બહુ ઉચ્ચકોટીનું નિશાળનું ભણતર નહોતું; પરંતુ વ્યાવહારિક જ્ઞાન, ધંધાદારી જ્ઞાન અને ધર્મનું જ્ઞાન બહુ સારું હતું. તેમના સમયના જોડીદાર વિદ્યાર્થીઓ અને મિત્રનું જૂથ એટલું બધું સારું, સંસ્કારી, સદાચારી અને સંપીલું હતું કે મોટી ઉંમરે પણ તેઓએ વડીલોના સાંસ્કૃતિક અને ધાર્મિક વારસાને બરાબર સાચવી રાખ્યો છે, અને દીપાવ્યો છે. તે સમયે **ભાવનગર** એ જૈન સમાજનું વિદ્યાધામ ગણાતું હતું.

શાસ્ત્રોનો ઊંડો અભ્યાસ **ગિરધરભાઈ, કુંવરજીભાઈ, ઝવેરભાઈ, અમરચંદભાઈ** વગેરે તે વખતના ઘણા જૈન અગ્રેસરોનો હતો. ભાવનગરનું સંઘ બંધારણ, સંઘ વ્યવસ્થા અને ધર્મક્રિયાઓ બીજાઓને અનુકરણીયરૂપ ગણાતા હતા. આજે **ભાવનગરમાં** સંસ્થાઓ છે, જ્ઞાનભંડારો છે અને પુસ્તકાલયો છે, પણ તેમના અભ્યાસીઓ ખાસ દેખાતા નથી, ચેતના ચાલી ગઈ છે અને શિથિલતા વ્યાપી ગઈ છે. આપણે તો એવું ઇચ્છીએ કે કાળનું ચક્ર હવે સવળું ફરે, અને કોઈ વીરપુરુષ એવો જન્મે કે જાગે કે જેથી જૈનોના **જ્ઞાનયજ્ઞ** ભાવનગરમાં ફરીને મંડાય.

સેવામય જાહેર જીવન :

કુદરતનો એ પ્રચલિત નિયમ છે કે કુટુંબોના વડીલોના કેટલાક ગુણો, પ્રકૃતિ અને ખાસિયતો ઉત્તરોત્તર વારસામાં ઉતરી આવતા હોય છે. તે અનુસાર પ્રપિતા સ્વ. **ભાઈચંદભાઈમાંથી** ચીવટપૂર્વક કામ કરવાની ટેવ તથા સૌ પ્રત્યેનો પ્રેમ અને પિતાશ્રી **ઝવેરચંદભાઈમાંથી** ઉદારતા, ધર્મની પ્રીતિ, જ્ઞાનપ્રાપ્તિની તાલાવેલી, માયાળુપણું, વ્યવહારકુશળતા, પરોપકાર વૃત્તિ અને નિખાલસતાના ગુણો શ્રી **ફતેહચંદભાઈને**

બુદ્ધિ-સમજણ વગેરેએ શ્રી ફતેહચંદભાઈના જીવનને આવું સુંદર અને સુવાસિત બનાવ્યું છે. તેમના જીવનમાં કુટુંબપ્રેમ, વાત્સલ્યભાવ, સેવા-શુશ્રૂષા, તંદુરસ્તીની મહત્તા અને કર્તવ્ય ભાવનાનાં દર્શન સાથે સાથે સાહિત્યપ્રિયતા અને વૈરાગ્યદશાની જાગૃતિ અનુકરણીય છે.

તેમની **પિતૃભક્તિ** એવી ઉચ્ચ હતી કે પોતે પિતાની આજ્ઞા શિરોમાન્ય કરતા, અને તેમની ઇચ્છાનું યથાવત્ પાલન કરતા. માંદગીમાં તેમની સારવાર કરતા. સ્તવનો, સજ્ઝાયો, પદોનું શ્રવણ કરાવતા, અને જ્ઞાનચર્ચા કરતા. પિતાની જે જે ઇચ્છાઓ અંત સમયે અધૂરી કે અપૂર્ણ રહી હતી તે બધી તેમની હયાતી બાદ શ્રી ફતેહચંદભાઈએ બહુ જ સદ્‌ભાવપૂર્વક પુરી કરી છે. છ'રી' પાળતો શ્રી સિદ્ધાચળજીનો સંઘ કાઢ્યો, પિતાશ્રીનું જીવનચરિત્ર લખી તેમને અંજલી અર્પી, અપરમાતા સાથે સ્નેહ સંબંધ સાચવી, તેમના પુત્રોને (ભાઈઓને) કાળજીપૂર્વક ભણાવ્યા, પરણાવ્યા, અને ધંધામાં જોડ્યા-એ રીતે એમના પિતાશ્રીએ પોતાની નોટમાં કરેલ **"સાંસ્કારિક સંશોધન"**ને અનુસારે ભાઈઓ પ્રતિની ફરજ અદા કરી, અને પિતાશ્રીની અનેક ઇચ્છાઓને તેમણે પરિપૂર્ણ કરી. સં૦ ૧૯૬૭માં બે હજાર રૂપીયા એમના પિતાશ્રીની **શ્રાવણ વદી ૮** ની તિથિ નિમિત્તે પૂજા ભણાવવા તથા સામાયિક શાળામાં પ્રભાવના માટે વ્યાજે મૂક્યા-જે તિથિ આજે પચાસ વર્ષ પર્યંત અખંડપણે ઉજવાતી આવી છે.

ગૃહસ્થ જીવન :

"પુત્રના લક્ષણ પારણામાંથી જણાય"-"બાપ તેવા બેટા"-એ ન્યાયે શ્રી **ફતેહચંદભાઈ**માં પિતાના ગુણો વારસામાં ઉતરી આવેલા હતા. તેમનામાં ઉત્સાહ અને હિંમત એટલા બધા છે કે ગમે તે સારૂં અને ઉપયોગી કામ કરવા તૈયાર થાય. કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય તો તેઓ એમાં સક્રિય ભાગ લે, અને બીજાઓને તેમાં ભાગ લેતા કરે-તે માટે સાધન, પૈસા કે કામ કરનારાની જરૂર પડે તો

પાવાપુરીજી વગેરેની તીર્થયાત્રા કરી આત્મસંતોષ મેળવ્યો છે. લગભગ પાંત્રીસ વર્ષથી તંદુરસ્તીના નિયમોને અનુસરીને **આસનો અને પ્રાણાયામ** કરતા રહ્યા છે, અને પોતાના દીર્ઘજીવન માટે એ ક્રિયા પણ નિમિત્ત કારણરૂપે દર્શાવતા રહ્યા છે.

ભાવનગર જૈન આત્માનંદ સભા, પાલીતાણા જૈન ગુરુકુળ, સિદ્ધક્ષેત્ર શ્રાવિકાશ્રમ, જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ, સિદ્ધક્ષેત્ર જૈન બાલાશ્રમ, ગોઘારી જૈન મિત્રમંડળ, શ્રી ગોડીજી જ્ઞાન સમિતિ, શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ–વગેરે ઘણી સંસ્થાઓમાં અનેક વર્ષો પર્યંત સેવા આપી રહ્યા છે. **એજ્યુકેશન બોર્ડ, મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘના** વાર્ષિક ધાર્મિક પરીક્ષક તરીકે અનેક વર્ષોથી કાર્ય કરી રહ્યા છે. **વારૈયા ધરમશી ઝવેરભાઇ તથા મણિબહેન નાનાલાલ હરીચંદના** ટ્રસ્ટી તરીકે શુભ કાર્યોમાં મીલ્કત વાપરવાના નિમિત્તભૂત થયા છે. શ્રાવક ધર્મનાં વ્રતો કે માર્ગાનુસારીના ગુણોનું યથાશક્તિ પરિપાલન કરવાની દૃષ્ટિ તેમને ચાલુ રહ્યા કરે છે. ધંધામાં નિયમિતતા, પુરુષાર્થ અને સંતોષ રાખવાને તેમણે પ્રવૃત્તિઓ કરી છે. વ્યવહારમાં અનેક સગાસંબંધીઓ, સ્નેહીજનો, ધર્મમિત્રો અને સાથી કાર્યકરોનું મિલનસ્થાન, આરામસ્થાન, સત્કારસ્થાન અને આતિથ્ય–એ તેમનું ઘર છે. આવી જ્ઞાન અને આતિથ્યની પરબ, આવું સ્થાન, આવું દિલાવર દિલ અને આવું સ્વાગત ભાગ્યે જ જોવા મળશે. બધે જ ઘરના પુત્ર–પુત્રીઓ પુત્રવધૂ કે [illegible]. કુટુંબના વડિલો તરફથી મળતી એક પછી એક આજ્ઞાનો [illegible] અમલ કરતાં જ્યારે જોઈએ, ત્યારે તે આખું કુટુંબ કેવું ઉદાર [illegible] સંસ્કારી છે, તેની ખાત્રી થયા વિના રહેતી નથી. એમનાં પત્ની [illegible] કંકુબહેન [illegible] શ્રી ફતેહચંદભાઈની પ્રવૃત્તિઓને સાનુકૂળ હતાં, કે [illegible] **ભાવનગરમાં** સં૦ ૨૦૧૩ માગશર [illegible] કુટુંબમાં અર્થ પ્રાપ્તિ કરતાં [illegible] તરીકેનું સ્થાન [illegible]

લાગે કે કોઈ પણ અગત્યનો વિષય એવો નથી કે જેનો તેમના લેખો-માંથી ઉલ્લેખ ન મળી આવે. ચિંતન, મનન, સંકલન અને વિષયની યથાર્થ રજુઆત એ તેમના લેખનમાં સ્પષ્ટ જણાયા વિના નહિ રહે. ધાર્મિક વિષયોનું જ્ઞાન તેમણે આત્મસાત્ કરેલું છે. તેમના લખેલા અનેક લેખો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

તાત્ત્વિક વિચારધારા :

તેમની બધી પ્રવૃત્તિઓમાં તાત્ત્વિક દૃષ્ટિ કેન્દ્રસ્થાને હોય છે. સમાજમાં જે જે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ અત્યારે ચાલી રહી છે, તે બધીમાં તેઓ ઉલ્લાસપૂર્વક ભાગ લે છે. બધા કાર્યોમાંથી આનંદ મેળવવો અને આનંદમાં રહી જીવન જીવવું—એ તેમના જીવનનું સૂત્ર છે. આને લીધે જીવનમાં કંટાળો કે નિરાશા આવતી નથી, અને સૌની સાથે સ્નેહ અને સંબંધ જળવાઈ રહે છે. નવા સંબંધો જોડાય છે, અને અવનવા પ્રસંગો અને પરિચય દ્વારા વિધવિધ પ્રકારનું જ્ઞાન અને અનુભવ મળે છે. મળતાવડો સ્વભાવ અને મિલનસારપણું એ સમાજ જીવનનો મુખ્ય ગુણ છે.

જીવનમાં બધા ક્ષેત્રે તેઓ ખરેખર **કર્મયોગી** છે. કર્મયોગની સાધના એ જ તેમનું જીવન છે, એમ કહેવું ખોટું નથી. બધાં કામ અને બધી પ્રવૃત્તિઓ તેઓ ઉલ્લાસપૂર્વક કરે છે, છતાં ખૂબી તો એ છે કે તેમાં તેમને મમત્વ કે આસક્તિ બહુ અલ્પ હોય છે. આ દૃષ્ટિ જીવનમાં દરેકે કેળવવી જરૂરી છે. તો જ કર્મનો ચેપ ઓછો લાગે, અને આત્મા હળવો રહે. સંસારના સ્વરૂપની તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચારણા અને કર્મ-બંધની દૃષ્ટિએ આત્માને બંધનમાંથી મુક્ત કરવાની ભાવના એ જ નિર્મમત્વ, અનાસક્તિ, સમર્પણ ભાવ, કે વિરાગ દશાને ઉત્પન્ન કરે છે. તેમની બધી પ્રવૃત્તિઓમાં આ દૃષ્ટિબિંદુ તેઓ રાખી રહ્યા છે.

આંતરિક શુદ્ધિ :

જેણે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરવી હોય તેણે એક નિષ્ઠાથી અભ્યાસ

જોઈએ. અભ્યાસ સારો કરવા માટે

ॐ

પરિશિષ્ટ નં. ૧

શ્રી ફતેહચંદભાઇનો સંસ્કૃત પ્રાકૃત પુસ્તકોનો અભ્યાસ

૧	પંચપ્રતિક્રમણ સાર્થ	એમનાં પૂ. પિતાશ્રી પાસે	
૨	નવસ્મરણ તથા રત્નાકરપચ્ચીશી	,,	,,
૩	જીવવિચાર	,,	,,
૪	નવતત્ત્વ	,,	,,
૫	દંડક	,,	,,
૬	લઘુ સંગ્રહણી	,,	,,
૭	ત્રણ ભાષ્યો	,,	,,
૮	શ્રી હરિભદ્રસૂરિ (અષ્ટક)	,,	,,
૯	પરિશિષ્ટપર્વ (અપૂર્ણ)	,,	,,
૧૦	આત્મપ્રબોધ	,,	,,
૧૧	સિંદૂરપ્રકર	,,	,,
૧૨	અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ	,,	,,
૧૩	જ્ઞાનસાર (અષ્ટક)	,,	,,
૧૪	અધ્યાત્મસાર	,,	,,
૧૫	ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (અપૂર્ણ)	,,	,,
૧૬	શત્રુંજય માહાત્મ્ય	,,	,,
૧૭	વંદિત્તાસૂત્રની ટીકા (અર્થદીપિકા)	,,	,,
૧૮	ગુણવર્મા ચરિત્ર	,,	,,
૧૯	વર્ધમાન દેશના	,,	,,
૨૦	ચૈત્યવંદન ચોવીશી (ક્ષમાકલ્યાણકજી)	,,	,,
૨૧	સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકા		હાઇસ્કૂલમાં
૨૨	સંસ્કૃત મંદિરાંતઃ પ્રવેશિકા		,,

૪૩ પાતંજલ યોગદર્શન (અપૂર્ણ) ,, પૂ.આ.પ્ર.મુ.શ્રી પુણ્યવિજયજી પાસે (ભાવનગરમાં)
૪૪ દશકુમાર ચરિત (અમુક ભાગ) હાઇસ્કૂલમાં
૪૫ શાકુંતલ (અમુક ભાગ) શાસ્ત્રી પાસે
૪૬ તત્ત્વાર્થ (અમુક ભાગ) પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી પાસે (ભાવનગરમાં)
૪૭ કમ્મપયડી (અપૂર્ણ) પૂ. આ. શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી પાસે (મુંબઇમાં)
૪૮ સમરાઇચ્ચકહા (અપૂર્ણ) પૂ. આ. શ્રી વિજયકસ્તૂરસૂરિ પાસે (મુંબઈમાં)
૪૯ પુરુષાર્થ સિદ્ધિઉપાય સાર્થ સ્વયમેવ
૫૦ જ્ઞાનાર્ણવ ,, ,,
૫૧ યોગવિંશિકા ,, ,,
૫૨ યોગપ્રદીપ ,, ,,
૫૩ યોગશતક ,, ,,
૫૪ અધ્યાત્મગીતા ,, ,,
૫૫ નયકર્ણિકા , ,,
૫૬ સમયસાર, નિયમસાર-વગેરે ગ્રંથો (અપૂર્ણ) ,,
૫૭ યોગશાસ્ત્ર સાર્થ પૂ. પિતાશ્રી પાસે

પરિશિષ્ટ નં. ૨

ધાર્મિક-ગુજરાતી-હિંદી ગ્રંથોનું વાચન

૧ શ્રી આનંદઘન પદ અર્થ સાથે (અપૂર્ણ)
પૂ. પં. ગંભીરવિજયજી પાસે
૨ તત્ત્વાર્થસૂત્ર ભા. ૧-૨ (પંડિત સુખલાલજી વાળા)
૩ જૈનદર્શન (ન્યા. મુ. ન્યાયવિજયજી વાળું)
૪ ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા ભાષાંતર ત્રણ ભાગો
(શ્રી મોતીચંદભાઇ વાળા)

૭ કર્પૂર લેખ સંગ્રહ ભા ૩ જો વિ. સં. ૧૯૯૬
૮ અમર આત્મમંથન ,, ૨૦૦૧
૯ પંચપ્રતિક્રમણ સાર્થ પ્રથમાવૃત્તિ
(શ્રી ગોડીજી સંઘ) ,, ૨૦૦૬
૧૦ કર્મયોગ (આ. શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ) ,, ૨૦૦૭
૧૧ તત્ત્વાર્થ પ્રશ્નોત્તર દીપિકા (શંકરલાલ ડાયાભાઇ) વિ.સં. ૨૦૦૮
૧૨ સાંવત્સરિક ક્ષમાપના (પૂ. આ. બુદ્ધિસાગરસૂરિ) ,, ૨૦૦૮
૧૩ શેઠ મોતીશા (શ્રી ગોડીજી જ્ઞાન સમિતિ) ,, ૨૦૦૯
૧૪ અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ (કાવ્યમય) ,, ૨૦૦૯
૧૫ આનંદઘનપદ ભાવાર્થ (પૂ.આ. બુદ્ધિસાગરસૂરિવાળું) ,, ૨૦૦૯
૧૬ આંતર જ્યોતિ ભા. ૧ લો
(પૂ. આ. કીર્તિસાગરસૂરિ) ,, ૨૦૧૧
૧૭ ,, ભા. ૨ જો (,,) ,, ૨૦૧૩
૧૮ શ્રી ભગવતી સૂત્રનાં પ્રવચનો
(પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયધર્મસૂરિ) ,, ૨૦૧૨
૧૯ દુર્લભ કાવ્ય કલ્લોલ ભા. ૨ ,, ૨૦૧૫
૨૦ કર્મગ્રંથ વિવેચન સાથે
(પૂ. ઉ. શ્રી દક્ષવિજયજી) ,, ૨૦૧૩
૨૧ અમર સાધના (શ્રી અમરચંદ માવજી) ,, ૨૦૧૫
૨૨ પંચ પ્રતિક્રમણ સાર્થ દ્વિ. આવૃત્તિ
(શ્રી ગોડીજી સંઘ) , ૨૦૧૬
૨૩ જૈન ગુર્જર સાહિત્ય રત્નો
(શ્રી નગીનદાસ મંછુભાઈ જૈન સાહિત્ય ઉદ્ધાર ફંડ) ૨૦૧૬
૨૪ કર્મવીર શેઠ દેવકરણ મુળજી ,, ૨૦૧૬
૨૫ જ્ઞાનામૃત ,, ૨૦૧૪
૨૬ ભજનપદ સંગ્રહ ભાવાર્થ
(પૂ. આ. મ શ્રી કીર્તિસાગરસૂરિજી) ,, ૨૦૧૭
૨૭ આત્મપ્રકાશ (પૂ. આ. શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ) ,, ૨૦૧૧

શૈલી પણ છે. આથી જ એમના લેખો સૌ કોઇને વાંચવા ગમે તેવા છે. એમના લેખોના પ્રગટ થતા (ભાવનગરમાં અને મુંબઇમાં) બંને સંગ્રહો આવકારપાત્ર લેખાશે એમાં શંકા નથી.

ડૉ૦ રમણલાલ ચી૦ શાહ
પ્રૉ. સેંટ ઝેવિયર્સ કૉલેજ
મુંબઈ (Ph. D.)

(૭)

ભાવનગરના સુશ્રાવક ધર્મનિષ્ઠ શ્રી **ઝવેરચંદ ભાઇચંદના** સુપુત્ર વયોવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ શ્રીયુત **ફતેહચંદભાઇ** એક જાણીતા લેખક અને વક્તા છે. પોતાની નાની ઉમરમાં તેઓએ ધાર્મિક સૂત્રો, પ્રકરણો, ભાષ્યો, તથા સિંદૂરપ્રકર, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, જ્ઞાનસાર, ઉપમિતિ ભવ-પ્રપંચા કથા આદિ ઉત્તમ ગ્રંથોનો પોતાના પિતાશ્રી પાસે અભ્યાસ કર્યો હતો. સંસ્કૃત ભાષામાં પણ પોતે પ્રવીણતા મેળવી છે.

વીશ વર્ષની ઉમ્મરે તેઓએ ભાવનગરથી પ્રસિદ્ધ થતા શ્રી **આત્માનંદ પ્રકાશ** માસિકમાં લખેલ જૈન દર્શન મીમાંસા વગેરે ચાર લેખો તથા એક ચાર પર્વનો લેખ એમ પાંચ લેખો શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા તરફથી પ્રકટ થાય છે. તેમનુ વિશાળ વાચન અને ચિંતન દૃશ્યમાન થાય છે.

તેમનાં બીજા સં. ૧૯૬૮ થી લખાયલા લગભગ પાંત્રીશ લેખો તથા લગભગ વીશ કાવ્યોનું પ્રકાશન પુસ્તકરૂપે મુંબઈ શ્રી **અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ** તરફથી થાય છે જે પ્રકાશન જૈન સમાજ માટે અતિ ઉપયોગી થશે. એમના કુટુંબ તરફથી એમના પૂ. પિતાશ્રીના સંકલ્પાનુસાર સં. ૧૯૭૧માં શ્રી સિદ્ધગિરિજીનો છ'રી'પાળતો સંઘ સ્વ. ઉ. શ્રી **વીરવિજયજીના** નેતૃત્વ નીચે કાઢવામાં આવ્યો હતો.

મુંબઈમાં તેઓની સેવાભાવના જાણીતી છે. મુંબઈ શ્રી **વિજય-દેવસૂર** સંઘની … કમિટીના સભ્ય તરીકે હું તેમના નિકટ પરિચયમાં

એજ્યુકેશન બોર્ડ-મુંબઈ, શ્રી માંગરોળ જૈન મિત્ર મંડળ-મુંબઈ, જૈન બાલાશ્રમ, જૈન ગુરુકુળ વગેરે નાની મોટી અનેક સંસ્થાઓ સાથે જોડાયેલા છે. અને તેઓમાં યથાશક્તિ સેવા કરી રહેલા છે. ધામધૂમ અને પ્રસિદ્ધિથી દૂર રહેવું એ એમની ખાસિયત છે.

તેમનાં ધર્મ તત્ત્વચિંતક જ્ઞાનનો લાભ સમાજને વિવિધ લેખો દ્વારા મળતો રહ્યો છે. એ લેખો બે સ્થળે પુસ્તકરૂપે પ્રકટ થતાં જોઈને મને ઘણો આનંદ થાય છે. હું માનું છું કે આ પુસ્તક તત્ત્વચિંતનના અભ્યાસીઓને ઘણું રસદાયક તથા માર્ગદર્શન આપનારું થઈ પડશે.

શ્રી ફતેહચંદભાઈને તંદુરસ્તીભર્યું દીર્ઘાયુષ્ય ઈચ્છું છું. જેથી સમાજને તેમની સેવાઓનો વિશેષ ને વિશેષ લાભ મળી શકે.

શ્રી જયંતિલાલ રતનચંદ શાહ
(B.Com-Lon.com)
મંત્રી
શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર શ્રાવિકાશ્રમ
શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર એજ્યુકેશન સોસાઇટી
શ્રી જૈન દવાખાના-પાયધુની વગેરે

મુંબઈ-ફાલ્ગુન
શુક્લ અષ્ટમી
તા ૧૩-૩-૧૯૬૨

(૯)

પોણોસોથી વધુ વર્ષની ઉમ્મરે પણ એક યુવાન જેવી શક્તિવાળા, દરેક જૈન સભામાં જેનું અગ્રસ્થાન હોય છે તેવા શ્રી ફતેહચંદભાઈને મુંબઈનો જૈન સમાજ સારી રીતે ઓળખે છે. એમના છુટા છવાયા છપાયેલા લેખોનો સંગ્રહ બે પુસ્તકોમાં કરવામાં આવ્યો છે, જે વાંચવાથી તેઓ જૈન ફીલોસોફીના કેટલા સૂક્ષ્મ અને ઊંડા અભ્યાસી છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

મુંબઈ-ભાવનગર વગેરે સ્થળોની ઘણી જૈન ધાર્મિક સંસ્થાઓમાં તેઓ અગત્યનાં કાર્ય કરે છે, જેમાં શ્રી **જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ** મુખ્ય છે.

શ્રી ફતેહચંદભાઇએ પોતાના દીર્ઘ જીવનમાં જે અનેકવિધ સેવા પ્રવૃત્તિઓ આદરી છે તે ઉપરથી જ તેમના આત્માનાં સામર્થ્યનો આપણને પરચો મળે છે. તેમનો આત્મા બળવાન છે. **नाऽयम्** आत्मा बलहीनेन लभ्यते–એ સૂત્ર તેમણે જીવનમાં બરાબર વણી લીધું છે.

શ્રી ફતેહચંદભાઇને શૈશવકાળથી જ કુટુંબગત સુસંસ્કારો વારસામાં મળેલાં છે. અને જે વારસામાં મળ્યું તેને કેવળ જતનપૂર્વક જાળવી રાખ્યું નથી પણ ઉત્તરોત્તર તેમાં વૃદ્ધિ કરી છે. તેમનો ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલો આત્મા જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યથી વાસિત થયેલો છે. તેમનાં હૃદયમાં જાણે એક જ ઇચ્છા બાકી રહેલી છે.

"ઇચ્છા સર્વાત્મભાને રમણ કરવા વિશ્વબંધુત્વ ભાવે."

તેમની આ ભાવના પૂર્ણ થાય અને તેઓ આત્માના વિકાસક્રમની એક પછી એક કેડીઓ સર કરવા આરોગ્યમય **દીર્ઘાયુષ્ય** પ્રાપ્ત કરો–એ જ અભ્યર્થના.

વડોદરા
ફાલ્ગુન વદી ૧
તા. ૨૨–૩–'૬૨

શ્રી નાગકુમાર મકાતી
(B. A., LL. B.)

(૧૧)

આજથી પચાસ વર્ષ પૂર્વે **આત્માનંદ પ્રકાશના** પુસ્તક **આઠમામાં** જૈનદર્શનના ચાર અનુયોગ–દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, કથાનુયોગ, અને ચરણકરણાનુયોગને લગતી ક્રમસર પ્રકાશિત કરેલી લેખમાળા '**જૈનદર્શનની મીમાંસા**' એ નામે ટૂંક સમયમાં પુસ્તકરૂપે પ્રકાશિત થનાર છે તે જાણી અત્યંત આનંદ અનુભવું છું. આખીયે લેખમાળા હું અત્યંત રસપૂર્વક સાદ્યંત વાંચી ગયો છું અને તે વાંચી ગયા પછી સ્વોપજ્ઞ ભાષ્ય સહિત શ્રી **ઉમાસ્વામિકૃત તત્ત્વાર્થસૂત્ર** જાણે ગુજરાતીમાં વાંચી ગયો હોઉં તેવું મને ખરેખર

૧૯૬૭ થી વર્તમાન સમય સુધી વિવિધ લેખો અને કાવ્યો દ્વારા પ્રકાશિત છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન આપનારા એમના એ લેખોના બે સંગ્રહો '**જૈનદર્શન મીમાંસા**' ભાવનગર જૈન આત્માનંદ સભા તરફથી તથા **સ્વાનુભવચિંતન** હાલમાં શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ તરફથી પ્રકાશિત થાય છે એથી જિજ્ઞાસુ વાચકોને વિશેષ આનંદ થશે.

એ લેખોમાં જૈનધર્મની તુલનાત્મક વિચારણા, સાથે દ્રવ્યાનુયોગાદિ ચાર અનુયોગો, ચાર નિક્ષેપા, પાંચ સમવાયો–કારણો, સ્યાદ્વાદ, સપ્તભંગી, સાત નયો, અને કર્મશાસ્ત્ર સંબંધી વિચારણા છે. તેમાં વાચક મુખ્ય શ્રી **ઉમાસ્વામિજી**ના તત્ત્વાર્થસૂત્ર, શ્રી **સિદ્ધર્ષિ**ની ઉપમિતિ ભવપ્રપંચાકથા, તથા અધ્યાત્મ–યોગનિષ્ઠ મહાત્માઓ શ્રી **હેમચંદ્રાચાર્ય**, ઉ૦ શ્રી **યશોવિજયજી**, ઉ૦ શ્રી **વિનયવિજયજી**, શ્રી **આનંદઘનજી**, શ્રી **દેવચંદ્રજી**, આદિનાં મહત્ત્વનાં વચનો પણ ઉધ્ધૃત કરેલાં જણાશે.

'પવિત્ર જીવન અને તેની પ્રતિજ્ઞાઓ,' સાત્ત્વિકી વૃત્તિનું ઝરણું, વગેરે અનેક લેખો મનન કરવા યોગ્ય અને જીવનમાં ઉતારવા યોગ્ય જણાશે.

વિશેષમાં સ્વ૦ ધર્મનિષ્ઠ **પિતાશ્રી**ના શુભ સંકલ્પો પૂર્ણ કરનાર પિતૃ–ભક્ત શ્રી **ફતેહચંદભાઇ**એ ભાવનગર, પાલીતાણા, મુંબઇની જૈન સમાજની અનેક સંસ્થા–સભા–સમિતિઓને પોતાની અમૂલ્ય સેવાઓ આપી પોતાના જીવનને ધન્ય–કૃતાર્થ બનાવ્યું છે, એટલું જ નહિ શ્રી **વીશા શ્રીમાળી** વણિક જ્ઞાતિને દીપાવી છે, જૈન સમાજને ઉજ્જ્વળ યશસ્વી બનાવ્યો છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નહિ ગણાય. આપણે પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ કે તેઓ **દીર્ઘઆયુષ્યમાન** થઇ **જૈન શાસન–સમાજ**ની વિશિષ્ટ સેવા બજાવવા શક્તિશાળી થાય.

વડોદરા.
વિ. સં. ૨૦૧૮ ફાલ્ગુન
શુક્લ ત્રયોદશી

લાલચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી
(નિવૃત્ત જૈન પંડિત)

કાવ્યોમાં શ્રી **આનંદઘનજી**ના આઠ પદોનો હરિગીતમાં અનુવાદ "મનુષ્ય જીવનનું અમૃત", "આત્મિક સામર્થ્ય પ્રકટાવવા અભ્યર્થના", "પરમાત્મા પ્રતિહૃદય નિમંત્રણા" વગેરે ભિન્ન ભિન્ન છંદોવાળા કાવ્યોમાં આત્માની ઉચ્ચ ભાવનાઓ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે; જે તેમના આત્માને તથા વાચકોના આત્માને ઊર્ધ્વગામી બનાવે છે. ટુંકમાં તેઓશ્રીના લેખો અને કાવ્યો વિદ્વતાથી ભરપૂર છે; જૈન સમાજને ગૌરવરૂપ આવા વિદ્વાન અને શાસ્ત્રના અભ્યાસી મુરબ્બી પાસેથી એમનો આ વિદ્યાનો વારસો લઈ થોડા વિદ્વાનો અને અભ્યાસીઓ તૈયાર થાય એ ખૂબ જ ઇચ્છનીય છે.

મુ. શ્રી **ફતેહચંદભાઈ** જૈન સમાજની અનેક સંસ્થાઓમાં વર્ષોથી પોતાની સેવાઓ આપતા રહ્યાનું આજે ઘણાઓ જાણે છે; પોણી સદી ઉપર વીતી ગયેલી ઉમરે પણ તેઓશ્રી ખૂબ જ ધગશપૂર્વક સન્નિષ્ઠભાવે સમાજના ધાર્મિક, શૈક્ષણિક અને સાહિત્યક ક્ષેત્રે તન, મન, ધનથી પોતાની સેવાઓ આપતા રહ્યા છે એ અનેકોને પ્રેરણારૂપ છે.

મુંબઈ, ભાવનગર, પાલીતાણા વગેરે શહેરોની જૈન સમાજની આગેવાન કોઈ પણ સંસ્થા એવી ભાગ્યે જ હશે કે જેમને મુરબ્બી શ્રી **ફતેહચંદભાઈ**ની સેવાનો લાભ નહીં મળ્યો હોય.

આવા એક સેવામૂર્તિ અને પીઢ લેખકના પ્રકાશનનો લાભ જૈન સમાજને મળે તે પણ સમાજનું એક સદ્‌ભાગ્ય છે એમ કહું તો અતિશયોક્તિ નથી.

અંતમાં મુ. શ્રી **ફતેહચંદભાઈ** સમાજ સેવા અને સાહિત્ય સેવા વધુને વધુ કરે તે માટે તેઓશ્રીને તંદુરસ્તીભર્યું દીર્ઘાયુ બક્ષે એમ શ્રી શાસનદેવને પ્રાર્થના કરૂં છું.

સં. ૨૦૧૮
ચૈત્ર શુદી ૧
ગુરૂવાર
મુંબઇ

હીરાલાલ જુઠાલાલ શાહ
ઉપ પ્રમુખ
શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ
ટ્રસ્ટી
શ્રી અગાસી જૈન દેરાસર

મહાન્ પુરુષાર્થ સેવ્યો હોય તેમ લાગે. એટલું જ નહિ પણ એક દર્શન શાસ્ત્રીનું સ્થાન શોભાવે તેવું આ કાર્ય જોતાં એમ જ લાગે છે કે પૂર્વે કેટલાએ ભવોની જ્ઞાનની આરાધના કરી હશે ત્યારેજ આવું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હશે.

એમના પિતાશ્રી શ્રીયુત ઝવેરભાઈ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના ઝવેરી હતા. જ્ઞાન લેવાનો અને દેવાનો તેમનો અભ્યાસ જ થઈ પડ્યો હતો એના રોમે રોમમાં જ્ઞાનની ઉપાસના ભરી હતી. સવારે ચાર વાગે ઊઠીને હંમેશાં જ્ઞાનની આરાધના કરતા. ત્યાર પછી પોતે ભણતા અ બીજાને સામાયિકમાં ભણાવતા. શ્રી ફતેહચંદભાઈને વારસામાં ર મૂકી તેઓ સુપરત કરતા ગયા. તેઓનો વ્યાવહારિક વ્યવસાય તો કે કાપડનો હતો છતાં જળકમળવત્ અલિપ્ત રહીને હરહંમેશ તેઓ જ્ઞાન આરાધના કરતા જ રહ્યા છે. શ્રીયુત ફતેહચંદભાઈ દુકાને જતા હ કે દુકાનેથી આવતા હોય, ગમે ત્યાં જતાં જુઓ પણ તેમના હાથ સરસ્વતી દેવીના પ્રતીક સમા એક બે પુસ્તકો અવશ્ય હોય જ.

શ્રી ફતેહચંદભાઈ અત્યારે સત્તોતેર વર્ષની વયના હોવા છ આટલી ઉમ્મરે પણ શીર્ષાસન વગેરે યોગના આસનો નિયમિત ક કરે છે. જુદી જુદી કસરતો કરે છે. અને ચાલે ત્યારે યુવાનોની પ આગળ નીકળી જાય છે. તેમના મુખ ઉપર પુણ્યની પ્રતિભા પડે તેમના દેહની કાંતિ, મુખારવિંદની માયાળુતા, અમી ભરેલી આંખે સરળ સ્વભાવ, નાના મોટાના ભેદભાવ વગર સર્વની સાથે એકરૂ થઈ જઈ સહુને પોતાના કરી લેવાની કળા, સમય આવ્યે સત્ય કહે છતાં મિષ્ટવચન અને પ્રેમથી સામાના દીલને જીતી લેવું, પરોપકા કરવાની તેમની તમન્ના, બીજાના કલ્યાણમાં પોતાનું કલ્યાણ સમજવુ આવા આવા અનેક ગુણોથી અલંકૃત એમનો સ્વભાવ તેમના સંસર્ગ આવેલ સહુ કોઈને પરિચિત છે.

તેઓએ જિનેશ્વર ભગવંતની પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠાઓ કરી ' શત્રુંજયગિરિરાજનો સંઘ કાઢ્યો છે, અઠ્ઠાઈ મહોત્સવો, શાંતિસ્નાત્ર

(૧૫)

જ્યાં જ્યાં રસ ચુસવાની તક હોય ત્યાંથી રસ ચુસી લેવો એ ભ્રમરની પ્રકૃત્તિ.

સતત પ્રયત્નશીલ રહીને સુમધુર મધપૂડાની રચના કર્યે જવી એ મધમાખીની પ્રકૃત્તિ.

એમ જ્યાં જ્યાં તત્વજ્ઞાન મેળવવાની તક હોય, આત્મોલ્લાસનો અધ્યાત્મ રસ મળવાની જ્યાં જ્યાં શક્યતા હોય ત્યાં ત્યાં પહોંચી જવું–રસ ચુસી લેવો એ **ફતેહચંદભાઈની** પ્રકૃત્તિ. અને કોઈ પણ શુભ પ્રવૃત્તિ હાથમાં લીધી એટલે તે પાર પાડવા માટે સતત પ્રયત્નશીલ રહેવું એ શ્રીયુત **ફતેહચંદભાઇનો** મુખ્ય સ્વભાવ.

માનવ–જીવનમાં જ્યારે આવા ગુણો સહજભાવે અંકિત થાય છે ત્યારે તે વ્યક્તિનો વિકાસ પણ સહજભાવે દિનપ્રતિદિન થતો જ આવે છે.

શ્રીયુત **ફતેહચંદભાઈની** જીવન રેખાનો જ્યારે આપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે ઉપરનો મહાગુણ એમના જીવનમાં સહજભાવે વણાયો હોય તેમ આપણને દેખાઈ આવે છે.

તત્ત્વચિંતન અને નમ્ર સેવાભાવ એમના જીવનમાં ભર્યો જ હતો. તેઓશ્રીના પિતાશ્રી **ઝવેરભાઈ ભાઇચંદના** તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મપરાયણ સંસ્કારી જીવનની છાયા તેમનામાં પડી, અને લઘુ વયથી જ દર્શન-શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાની શુભ વૃત્તિ તેઓશ્રીમાં જાગી, તેના પરિણામે દર્શનશાસ્ત્ર જેવા કઠણ વિષય ઉપર ઊંડું તલસ્પર્શી સાહિત્ય આલેખી શક્યા છે. આ ગ્રંથમાં રજુ થએલ તેઓશ્રીના લેખો, અને એ ઉપરાંત તેઓશ્રીએ બીજા જે અનેક લેખો, પ્રસ્તાવના, વિવેચનો વગેરે લખ્યા છે, તેમાં તત્ત્વજ્ઞાનનું ઊંડુ ચિંતન, તુલનાત્મકદ્દષ્ટિ અને અધ્યાત્મભાવનાનું વહેતું ઝરણું આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

જીવનની ઉગમણુથી જ તેઓશ્રીએ, જ્યારે જ્યારે, જ્યાં જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસની તક મળી છે ત્યારે ત્યારે ઉત્સાહપૂર્વક તે

(૧૬)

આગામી વિજ્યાદશમીને દિવસે જૈન સમાજના એક મૂક સેવક, ધાર્મિક સાહિત્ય અને શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં સુંદર કામગીરી બજાવનાર શ્રી **ફતેહચંદ ઝવેરભાઇ** પંચોતેર વર્ષ પૂરાં કરીને છોંતેરમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે, તેમને અમે અંતરનાં ઊંડા અભિનંદન પાઠવીએ છીએ. જીવનની ત્રણ પચ્ચીશી વટાવી ચૂકેલા શ્રી **ફતેહચંદભાઇ** હજુ યુવાન જેટલો જ ઉત્સાહ ધરાવે છે, અને અનેકવિધ સાંસારિક ઉપાધિઓમાં પણ સમાજ અને સંઘ તરફનાં કર્તવ્ય પ્રત્યે સતત જાગૃતિ બતાવે છે, એ જેવી તેવી વાત નથી. સંઘની નાનીમોટી કોઈ પણ યોજના તૈયાર થઈ હોય તો તેમાં શ્રી **ફતેહચંદભાઇ** આગળ ચાલે અને એ યોજનાને પાર પાડવાને પૂરતો પ્રયત્ન કરે, એ અમારા અનુભવ પરથી અમે જોયું છે.

તેઓ **ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ** ઉપરાંત બીજી પણ અનેક સંસ્થાઓને પોતાની બહુ મૂલ્ય સેવાઓ આપી રહ્યા છે. જેમાં શ્રી જૈન શ્વે. એજ્યુકેશન બોર્ડ, શ્રી ગોડીજી જ્ઞાન સમિતિ, શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ, શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર જૈન બાલાશ્રમ, શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરુકુળ, શ્રી આત્માનંદ જૈન સભા, શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા, શ્રી લુહાર ચાલ પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ જૈન સંઘ, શ્રી ગોધારી જૈન મિત્ર મંડળ જેવી પ્રખ્યાત સંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે.

તેમણે આજ સુધીમાં લગભગ ત્રીશ ગ્રંથોની પ્રસ્તાવનાઓ લખી છે અને **આત્માનંદ પ્રકાશમાં** તથા અન્ય સ્થળે જૈનતત્ત્વ વિષયક લેખો લખ્યા છે જેનો સંગ્રહ કરીએ તો એક મોટો દળદાર ગ્રંથ થાય.

આ શુભ પ્રસંગે તેમને સો વર્ષનું આયુષ્ય ઇચ્છીએ છીએ અને તેમના દ્વારા સમાજને વધુ ને વધુ લાભ થતો રહે એવી શાસનદેવને પ્રાર્થના કરી વિરમીએ છીએ.

મુંબઈ
સં. ૨૦૧૬ આસો
સને ૧૯૬૦ સપ્ટેમ્બર

જૈન શિક્ષણ સાહિત્ય પત્રિકા

(૧૮)

અંજલિ

પોણી સદી પૂર્ણ કરી, ફત્તેહ પામ્યા જીવનમાં,
ચંદન સમી સુવાસ પ્રસરી, આજ જૈન સમાજમાં;
જવેરાતની કીંમત ખરી, અંકાય ભારત વર્ષમાં,
ઈચ્છે 'અમર' મંગળદિને, દીર્ઘાયુ હો સંસારમાં.

જૈન સાહિત્યનો જેમના હૈયે અવિહડ રંગ છે, છેક બાલ્યકાળથી આજ પોણી સદી સુધી જેમણે જ્ઞાન ઉપાસનામાં જીવન વિતાવ્યું છે, જૈનદર્શનનાં યોગ અધ્યાત્મમાં જેઓ ખુબ ઊંડા ઉતરી તેનાં હાર્દનું તલસ્પર્શી આલેખન તેમની કલમમાં નીતરી રહ્યું છે.

જેઓ **ધાર્મિકસંઘ–મુંબઇ, અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ–મુંબઇ, આત્માનંદ સભા–ભાવનગર** વગેરે સંસ્થાઓમાં પોતાની માનદ અમૂલ્ય સેવા અર્પી સાહિત્ય પ્રકાશનની પ્રવૃત્તિનો પોતાનો રસ આ સંસ્થાઓ દ્વારા સમાજને પીરસી રહ્યા છે.

ગૃહસ્થયોગમાં વ્યાપારાદિની પ્રવૃત્તિ સાથે તેઓશ્રીનું સાહિત્ય જીવન ટકી રહ્યું છે, અને વિકસી રહ્યું છે. તેઓશ્રી ખુબ જ સરલ સ્વભાવી, માયાળુ અને લાગણીવાળા છે. જૈન સમાજના વિહંગાવલોકનકાર છે. તેમની ડાયરીમાં જૈન સમાજનાં વાર્ષિક સરવૈયાઓની નોંધ છે.

મંગળમય વિધાનો-આત્માનંદ પ્રકાશ માસિક દ્વારા પ્રસિદ્ધ થતા રહ્યા છે. તે અન્ય લેખ સામગ્રીનો સંગ્રહ તેઓશ્રીનાં પોણી સદીનાં મંગળ અવસરે પુસ્તકરૂપે સમાજમાં પ્રકાશિત થાય છે–તે પ્રસંગે મારી ભાવભરી અંજલિ આપું છું.

મારા "અમર આત્મમંથન" ગ્રંથમાં તથા છેલ્લા "અમર સાધના" ગ્રંથમાં તેઓશ્રીએ તલસ્પર્શી વિદ્વત્તાપૂર્ણ યોગવાહિની કલમથી

મારા મિત્ર ! આ પ્રસંગ તું તારા ધ્યાનમાં લે. જરા વિચાર કર. આજનું સુખ જોઈ, તું મનમાં મલકાય છે, તારો વૈભવ જો, તું પ્રસન્ન બને છે, હર્ષથી નાચે છે, આનંદમાં રાચે છે; પણ મારા ભાઈ ! જરા વિચાર કરવા ઊભો રહે. આ સુખ સદા રહેવાનું છે ? આ વૈભવ નિત્ય ટકવાનો છે ? આ સાધનો તને શાશ્વત શાંતિ આપવાનાં છે ?

અરે, કેમ ભૂલી જાય છે તું ? ઘણીવાર સુખના એક ડગલાં પાછળ, ભયંકર દુઃખ વાટ જોઈને જ ઊભું હોય છે ! માત્ર એક જ પળ પછી અણધારી રીતે ભેટી પડે છે, અને એ ભેટો થતાં, તારા આ સાધનો ક્યાં ચાલ્યાં જશે એની તને ખબર પણ નહિ પડે.

સુખનાં સ્વપ્નો સળગી જશે, અરમાનોની સૃષ્ટિ નષ્ટ થશે, દુઃખનાં પર્વતો તૂટી પડશે, આનંદની દુનિયા ઊડી જશે, આશાના મિનારા ઓગળી જશે અને વિપત્તિની રાત્રિ તારી ચારે તરફ છવાઈ જશે; ત્યારે તારી નજર ક્યાંય નહિ પહોંચે. અંધકારને લઈને તું એક પગલું પણ નહિ ભરી શકે, તારી સાથે ગેલ કરનારા મિત્રો અદૃશ્ય થશે, વાતો કરનારા ખસી જશે; માત્ર દુઃખ તારી ન ઈચ્છા છતાં, તારું સાથીદાર બની જશે, માટે આ ઢળી પડેલા વડલા પર એક પળ શાન્ત નજર નાખ. વૈભવના ઘેનને ઉતારી, સ્વસ્થ થઈ વિચાર કર.

તું જે દોરી પર નાચી રહ્યો છે, તે દોરી કાચા સુતરની છે. એને તૂટતાં વાર નહિ લાગે, અને દોરી તૂટશે એટલે તને જોઈ ખુશ થનારા— તાળીઓ વગાડનારા મંદ સ્મિત કરી ચાલ્યા જશે, કહેશે કેવો મૂર્ખ છે ! આટલા શબ્દો બોલી ખસી જશે, પણ તારું શું થશે તેની કલ્પના મને મુંઝાવે છે. એ અનંતના પ્રવાસી ! આ પડેલા વૃક્ષને જોઈ જીવનનો જરા વિચાર કર.

—શ્રી. ચંદ્રપ્રભસાગરજી
(ચિત્રભાનુ)